

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

1'99(20)

**KRAJOWE CENTRUM DORADZTWA
ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH
ODDZIAŁ W POZNANIU**

Wydawca:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu,
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
E.K. Chyłek, J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński,
E. Matuszak, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmantowska

Druk:

Krajowe Centrum Doradztwa
Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820-19-71, fax 820-19-71
Zlecenie nr 3/99, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ K.CHYLEK: Struktura organizacyjna oraz rola i zadania doradztwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich po wprowadzeniu reform w Polsce.....	5
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Jak ulepszyć strukturę organizacyjną państwowej instytucji doradczej	16
SEWERYN KUKUŁA: Upowszechnianie dobrych praktyk rolniczych w Polsce warunkiem rozwoju zrównoważonego	22
RYSZARD KATA, JAN ROGOWSKI: Funkcje i efektywność kredytów inwestycyjnych w strukturze rolnictwa rozdrobnionego	28
PAWEŁ GAŚIOREK: Funkcjonowanie gospodarstw rolnych w przygranicznych gminach województwa białostockiego	36
STANISŁAW GRYKIEŃ: Transformacja rolnictwa na obszarze wschodnich Niemiec.....	49
KATARZYNA KARBOWIAK: Agroturystyka formą wielofunkcyjnego rozwoju wsi - szanse i ograniczenia jej rozwoju	62
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Zarządzanie jakością według międzynarodowych norm ISO serii 9000.....	68
MARIAN PODSTAWKA: Działalność prewencyjno-rehabilitacyjna KRUS a wypadkowość w rolnictwie	83
ANNA WACHOWIAK, EWA MICHOTA: Wiejskie gospodarstwa domowe w warunkach zmian systemowych w Polsce	92

Z PRACY DORADCZEJ

KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: Rola doradców ODR w aktualnym i projektowanym systemie rolniczej informacji rynkowej	102
ELŻBIETA KMITA: Polsko-niemiecka współpraca w dziedzinie agroturystyki w latach 1992-1998	110
ANNA PABICH: Planowanie i realizacja doskonalenia zawodowego dla potrzeb doradztwa i praktyki rolniczej w 1998 roku	120
RYSZARD SAKOWSKI, ADAM SPROSKI, MARCIN DYNIA, AGATA MAZANKA: Monitoring rynku skupowego województwa wałbrzyskiego z wykorzystaniem sieci informacyjnej INTERNET	127

INFORMACJE

ANTONI KOŻUCH: Rola samorządu w rozwoju obszarów wiejskich	133
MARZENA DŁUGOKEĆKA: Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich.....	143
ELŻBIETA KMITA: Europejskie forum turystyki wiejskiej na Grüne Woche	149
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Podnoszenie świadomości i edukacja środowiska wiejskiego w zakresie gospodarstwa domowego - program edukacyjny „Bezpieczny dom”.....	152
DANE STATYSTYCZNE - Rolnictwo w nowym podziale terytorialnym kraju	155
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	156

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

EUGENIUSZ K. CHYŁEK: The organizational structure and a role and tasks of extension service on behalf of agriculture and rural area development after reform introducing in Poland.....	5
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: How to improve an organizational structure of the State advisory institution?.....	16
SEWERYN KUKUŁA: Dissemination of good agricultural practices as a condition of sustainable development in Poland.....	22
RYSZARD KATA, JAN ROGOWSKI: Functions and effectiveness of investment credits in structure of divided agriculture	28
PAWEŁ GAŚSIOREK: Activity of agricultural farms in gminas lying on the border of Białystok voivodeship.....	36
STANISŁAW GRYKIEŃ: Transformation of agriculture on East Germany area	49
KATARZYNA KARBOWIAK: Agritourism as a form of multifunctional development of the Polish country - chances and limitations of its progress.....	62
IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA: Quality management under ISO 9000.....	68
MARIAN PODSTAWKA: Preventive and rehabilitative activity of National Fund for Farmers Social Insurance and accident rate in agriculture	83
ANNA WACHOWIAK, EWA MICHOTA: Rural household in terms of the system changes in Poland	92

FROM EXTENSION SERVICE WORK

KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI: A role of ODR advisers in the current and planned system of agricultural market information	102
ELŻBIETA KMITA: Polish and German cooperation on agritourism during 1992-1998	110
ANNA PABICH: Planning and realization of professional development for needs of extension service and agricultural practice in 1998	120
RYSZARD SAKOWSKI, ADAM SPROSKI, MARCIN DYNIA, AGATA MAZANKA: Monitoring of purchasing market in Wałbrzych voivodeship using INTERNET information network.....	127

INFORMATION

ANTONI KOŻUCH: A role of self-government on rural area development.....	133
MARZENA DŁUGOKEČKA: Professional activation of rural women	143
ELŻBIETA KMITA: European forum of rural tourism on Grüne Woche.....	149
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA ZDROJEWSKA: Increasing of awereness and rural environment education on rural household - an educational programme - „Safe home”	152
STATISTIC DATA - Agriculture in a new territorial division of the State.....	155
PUBLISHING NEWS	156

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ KAROL CHYLEK

Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Warszawa

STRUKTURA ORGANIZACYJNA ORAZ ROLA I ZADANIA DORADZTWA NA RZECZ ROZWOJU ROLNICTWA I OBSZARÓW WIEJSKICH PO WPROWADZENIU REFORM W POLSCE

Reformy systemowe: ustrojowa i administracyjna, wprowadzone na przełomie roku 1998 i 1999 doprowadziły w Polsce do daleko idących zmian w podziale terytorialnym i kompetencyjnym. Spowodowało to przypisanie nowych jakościowo i obszarowo zadań zarówno dla administracji państwowej jak i samorządu terytorialnego, którego znaczenie polityczne, a zwłaszcza administracyjne i gospodarcze zostało zdecydowanie wzmocnione. Dokonane z inicjatywy Rządu, z poparciem i akceptacją Parlamentu zmiany objęły również zakres i obszar działania w sferze wsi i rolnictwa. W świetle dokonanych zmian należy podkreślić także fakt ustawowego określenia podziału kompetencyjnego i przyporządkowania resortowi rolnictwa i państwowej administracji wojewódzkich instytucji doradczych, pracujących na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Wstęp

Proces integracji ze Wspólnotami Europejskimi zakończy się podpisaniem dokumentów wprowadzających Polskę do struktur Unii Europejskiej. Te działania, w końcowym swoim etapie, w sposób całościowy wprowadzą nas w sferę przestrzeni otwartej zarówno w skali europejskiej jak i globalnej, w której zależności gospodarcze, polityczne i naukowe wyznaczać będą pozycje każdego kraju na arenie międzynarodowej. Konieczne jest więc dynamiczne zwielokrotnienie

naszych umiejętności w zakresie tworzenia i absorpcji rozwiązań pozwalających na realizację procesów przyspieszających zachodzące procesy adaptacyjne do warunków gospodarki rynkowej, w ramach europejskich i światowych organizacji gospodarczych. Pozostanie na dotychczasowym, niskim poziomie skuteczności procesów innowacyjnych, spowodować może, że funkcjonować będziemy na peryferiach rozwoju cywilizacji XXI wieku. Ma to szczególne znaczenie w sferze gospodarki żywnościowej, w tym zwłaszcza rolnictwa, segmentów zarówno poniżej jak i powyżej tego obszaru gospodarki, a także w kompleksie problematyki związanej z obszarami wiejskimi. Uwzględniając konieczność adaptacji polskiego rolnictwa i warunków rozwoju wsi do wyzwań związanych z okresem transformacji gospodarki i zrzeszania się ze Wspólnotami Europejskimi w zespole doradztwa departamentu spraw społecznych i oświaty resortu rolnictwa podjęło działania zmierzające do poprawy funkcjonowania jednej z najważniejszych instytucji otoczenia rolnictwa. Realizację tego zadania podjęto uwzględniając następujące ważne elementy wskazujące, że:

- zmiany w rolnictwie muszą się dokonać głównie w sferze pozarolniczej,
- badania naukowe i doradztwo są głównymi instrumentami służącymi modernizacji rolnictwa i wspomagającym rozwój wsi,
- doradztwo jest jednym z najważniejszych instrumentów interwencji państwa i ma charakter powszechny i ogólnodostępny,
- istnienie sprawnie funkcjonującej instytucji doradczej realizującej politykę państwa, zajmującej się doradztwem, edukacją, upowszechnianiem innowacji w rolnictwie, informacją i procesami dostosowawczymi do wymagań gospodarki rynkowej jest warunkiem niezbędnym modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju wsi.

Podstawowe zadania doradztwa na rzecz wsi i rolnictwa

W realizacji celów polityki w stosunku do rolnictwa i przeobrażeń na obszarach wiejskich istotną rolę odgrywać będą przede wszystkim instrumenty interwencji państwa. Doradztwo, współpracując z podmiotami tworzącymi i przetwarzającymi informację, stanowi w realizacji tej polityki strategicznie ważną instytucję. Sprawny przepływ informacji i efektywne doradztwo, są niezbędnymi warunkami właściwego funkcjonowania w sferze rolnictwa i obszarów wiejskich mechanizmów polityki państwa. Stanowią one elementy obecne w realizacji każdego z celów tej polityki, choć nie cel sam w sobie. Doradztwo i informacja obejmują nie tylko tradycyjne zagadnienia technologiczne produkcji rolniczej, ale przede wszystkim zagadnienia marketingu, zarządzania, jakości, dostosowywania systemowych rozwiązań organizacyjnych i gospodarczych do integracji z Unią Europejską, w tym również możliwości korzystania z wprowadzanych w okresie przedakcesyjnym instrumentów polityki strukturalnej.

W związku z planowanymi zmianami organizacyjnymi zarówno w zakresie zarządzania polityką wobec rolnictwa i obszarów wiejskich jak i sposobem jej realizacji Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej podjęło pracę nad precyzyjnym określeniem zakresu zadań związanych z organizacją doradztwa na rzecz rolnictwa i obszarów wiejskich. W aktualnej sytuacji ekonomicznej rolnictwa i niezbędnych przemian systemowych na obszarach wiejskich oraz w całej gospodarce państwa, doradztwu przyporządkowane zostały również ważne zadania związane z intensywnym dostosowywaniem się do integracji z Unią Europejską. Ten szczególnie obszar oddziaływania, w tak newralgicznym a jednocześnie trudnym okresie przemian, wymaga kompleksowego i skutecznego działania w zakresie:

- realizacji zadań wynikających z przyjętych przez Rząd i Parlament narodowych strategii i programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich;
- poprawy efektywności procesów innowacyjnych, warunkujących realizację polityki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich;
- konieczności realizacji rozszerzonej współpracy z samorządem terytorialnym.

Realizacja ww. zadań związana jest z działaniami o charakterze interwencyjnym państwa i w tym zakresie wynika z konieczności:

- zapewnienia stabilnych warunków dla realizowanej polityki państwa wobec wsi i rolnictwa,
- realizacji adresowanych programów, nakierowanych na regulację procesów:
 - modernizacyjnych w poszczególnych branżach gospodarki żywnościowej,
 - przyspieszenia przemian strukturalnych obszarów wiejskich.
- zapewnienia rządowi możliwości skutecznej realizacji ustaleń wynikających z negocjacji członkowskich z Unią Europejską,
- realizacji zapisów rozporządzeń UE (m.in. Rozporządzenia Rady nr 950/97, z dnia 20 maja 1997 r., w sprawie zwiększania efektywności struktur rolnych),
- zapewnienia właściwego przygotowania programów pracy dla instytucji pozarządowych działających na rzecz rozwoju rolnictwa, dostosowując je do realizacji Wspólnej Polityki Rolnej /CAP/,
- ścisłej współpracy doradztwa z instytucjami naukowymi, organizacjami branżowymi oraz przedsiębiorstwami, w zakresie gromadzenia, przetwarzania i upowszechniania informacji,
- realizacji programów wspierających powstanie alternatywnych źródeł zarobkowania, w tym również programów tworzenia nowych miejsc pracy, aby umożliwić odpływ siły roboczej z rolnictwa do zawodów pozarolniczych,
- realizacji programu powszechnego i bezpłatnego świadczenia usług doradczych.

Polska, deklarując chęć wejścia w struktury Wspólnot Europejskich jest zeterminowana rozwiązaniami obowiązującymi w Unii Europejskiej, w tym wspomnianym Rozporządzeniem Rady nr 950/97, z dnia 20 maja 1997 r., w sprawie zwiększania efektywności struktur rolnych. Zmiany w ramach Wspólnej Polityki Rolnej /CAP/ i Regionalnej Polityce Strukturalnej, przyjęte przez Komisję w dokumencie „Agenda 2000” do realizacji w marcu 1999 r. oraz wskazania dla Polski zawarte w dokumencie Komisji „Partnerstwo dla Członkostwa”, wynikające z ubiegania się o członkostwo w Unii Europejskiej, nakładają na rząd, ale także i na całe społeczeństwo ważne i zarazem terminowe zadania. Ich skuteczna realizacja zadecyduje, o tym w jakiej kondycji ekonomicznej i organizacyjnej, a zwłaszcza kiedy staniemy się krajem i społeczeństwem Wspólnot Europejskich.

Doradztwo rolnicze jest działalnością w ramach której realizuje się niezwykle ważną, bezpośrednią pomoc państwa dla najbardziej potrzebujących - mieszkańców obszarów wiejskich, rolników - członków izb rolniczych, małych i średnich przedsiębiorców, przedstawicieli samorządu terytorialnych. Zorganizowane poprzez doradztwo wsparcie dotyczy między innymi:

- podnoszenia kwalifikacji zawodowych,
- organizowania się rolników w branżowe grupy producenckie, marketingowe, związki, stowarzyszenia i różne organizacje rolnicze,
- wprowadzanie najnowszych rozwiązań z zakresu marketingu, ekonomii, zarządzania, a także nowoczesnych technik i technologii produkcji rolniczej,
- kreowanie alternatywnych źródeł dochodu zarówno w produkcji, jak i usługach dla tych, którzy nie utrzymują się z produkcji rolniczej.

Doradztwo, bez względu gdzie i w jakich warunkach działa, przechodzi stałą ewolucję, zmienia się w zależności od panującej koniunktury rynkowej i potrzeb tych, którym doradztwo jest niezbędne. Instytucja ta w Polsce, dostosowuje się do współczesnych wymagań, podlega przemianom, wyciągając wnioski zarówno ze swojej dotychczasowej działalności jak i efektywnego doradztwa krajów Unii, a także krajów OECD. Przyjęte i realizowane dotychczas kierunki działania wskazują, że doradztwo reorientować się będzie na zagospodarowywanie trudnych i wrażliwych obszarów w rolnictwie i jego otoczeniu oraz na obszarach wiejskich. Działania te mogą, przy racjonalnej polityce interwencji państwa, spowodować dokonanie oczekiwanych przemian. Proces ten przebiegać powinien w warunkach uwzględniania najlepszych sprawdzonych w praktyce rozwiązań, pomijając fazy światowych eksperymentów w omawianej dziedzinie.

Reforma systemu doradztwa w Polsce

W dniu 13 października 1998 r., Sejm Rzeczypospolitej Polskiej uchwalił ustawę: „Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną”. Ustawa określa, że z dniem 1 stycznia 1999 r. ośrodki doradztwa rolniczego

W wyniku podjętej działalności Krajowego Centrum Doradztwa przystąpiono do opracowania zasad współpracy obejmujących sferę oddziaływania terytorialnego na procesy realizowanej polityki rolnej, poprzez pracę poszczególnych Regionalnych Centrów Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich i ośrodki doradztwa rolniczego.

Ośrodki Doradztwa Rolniczego będące w gestii wojewodów będą wykonywały statutowe zadania jakie wyznaczy dla nich właściwy Wojewoda, który określi również dla tych jednostek strukturę organizacyjną oraz zasady współpracy ze Społeczną Radą Doradztwa. Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej podjął współpracę z wojewodami przy określeniu ujednoliconej struktury organizacyjnej doradztwa, na podstawie przygotowanego przez resort ramowego statutu wojewódzkiego ośrodka doradztwa rolniczego.

Działalność Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, jako instytucji wspierającej realizację polityki Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz nadzór wojewodów nad wojewódzkimi ośrodkami doradztwa rolniczego, pozwoli na:

1. Stworzenie stabilnych warunków dla funkcjonowania doradztwa jako instrumentu realizowanej polityki państwa wobec wsi i rolnictwa.
2. Zapewnienie wykwalifikowanej kadry dla doradztwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.
3. Stworzenie systemu podnoszenia i zdobywania nowych kwalifikacji ludności pracującej w rolnictwie i w jego otoczeniu.

Zadania Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich

Poprawa przygotowania zawodowego na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich z wykorzystaniem doradztwa, podobnie jak to miało i ma miejsce w krajach Unii Europejskiej, powinna przyspieszyć realizację funkcji adaptacyjnych, wyrównawczych, i reedukacyjnych.

Działalność Krajowego Centrum Doradztwa ma szczególne znaczenie w kontekście procesu integracji ze strukturami Wspólnot Europejskich. Zapewni również rządowi możliwość skutecznej realizacji ustaleń wynikających z negocjacji członkowskich z Unią Europejską, dotyczących zmian w sferze polityki rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich. Do podstawowych zadań Centrum należą między innymi:

- zorganizowanie trwałego systemu podnoszenia i zdobywania kwalifikacji zawodowych dla rolników i mieszkańców wsi,
- programowanie i wdrażanie rozwiązań systemowych związanych z organizacją i rozwojem doradztwa rolniczego,

- opracowywanie analiz i prognoz dotyczących doradztwa rolniczego,
- doskonalenie zawodowe kadr doradczych z uwzględnieniem zdobywania specjalizacji zawodowych,
- realizacja programów z zakresu doradztwa,
- współpraca w opracowywaniu modeli zawodów w zakresie gospodarki żywnościowej i rozwoju obszarów wiejskich,
- współpraca z Centrami Kształcenia Praktycznego, Centrami Kształcenia Ustawicznego i szkołami kształcącymi w zawodach rolniczych, gospodarki żywnościowej oraz współudział w doskonaleniu nauczycieli wymienionych placówek i szkół na rzecz zapewnienia realizacji strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- współpraca z jednostkami badawczo-rozwojowymi w zakresie wdrażania i upowszechniania wyników badań naukowych w praktyce rolniczej,
- tworzenie krajowego systemu informacji i baz danych dla potrzeb doradztwa rolniczego,
- organizacja szkoleń, pokazów, seminariów i konferencji i innych form oświatowych na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- prowadzenie działalności wydawniczej, w tym wydawanie materiałów szkoleniowych i czasopisma fachowego dla doradztwa,
- przygotowywanie i wydawanie materiałów informacyjnych dotyczących możliwości i warunków korzystania ze środków pomocowych Unii Europejskiej,
- współudział w przygotowaniu kadr do zarządzania i kontroli wykorzystania pomocy finansowej dla rolnictwa i obszarów wiejskich z Unii Europejskiej i Banku Światowego,
- współudział w działalności na rzecz młodego pokolenia zamieszkującego obszary wiejskie,
- współpraca z partnerami zagranicznymi w zakresie działalności doradczej i kształcenia ustawicznego pracowników doradztwa rolniczego, rolników i mieszkańców wsi,
- realizacja zadań wynikających z polityki regionalnej i lokalnej zawartej w międzynarodowych oraz narodowym programie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Niezwykle ważnymi, uzupełniającymi celami działalności Krajowego Centrum Doradztwa, we współpracy z innymi instytucjami doradczymi będzie:

- współdziałanie przy opracowywaniu rozwiązań prowadzących do racjonalizacji kosztów jakie ponosi Państwo na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- ułatwienie wszystkim zainteresowanym dostępu do wiedzy o Unii Europejskiej i procedur związanych z opracowywaniem aplikacji o środki

W wyniku podjętej działalności Krajowego Centrum Doradztwa przystąpiono do opracowania zasad współpracy obejmujących sferę oddziaływania terytorialnego na procesy realizowanej polityki rolnej, poprzez pracę poszczególnych Regionalnych Centrów Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich i ośrodki doradztwa rolniczego.

Ośrodki Doradztwa Rolniczego będące w gestii wojewodów będą wykonywały statutowe zadania jakie wyznaczy dla nich właściwy Wojewoda, który określi również dla tych jednostek strukturę organizacyjną oraz zasady współpracy ze Społeczną Radą Doradztwa. Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej podjął współpracę z wojewodami przy określeniu ujednoliconej struktury organizacyjnej doradztwa, na podstawie przygotowanego przez resort ramowego statutu wojewódzkiego ośrodka doradztwa rolniczego.

Działalność Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich, jako instytucji wspierającej realizację polityki Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz nadzór wojewodów nad wojewódzkimi ośrodkami doradztwa rolniczego, pozwoli na:

1. Stworzenie stabilnych warunków dla funkcjonowania doradztwa jako instrumentu realizowanej polityki państwa wobec wsi i rolnictwa.
2. Zapewnienie wykwalifikowanej kadry dla doradztwa na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.
3. Stworzenie systemu podnoszenia i zdobywania nowych kwalifikacji ludności pracującej w rolnictwie i w jego otoczeniu.

Zadania Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich

Poprawa przygotowania zawodowego na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich z wykorzystaniem doradztwa, podobnie jak to miało i ma miejsce w krajach Unii Europejskiej, powinna przyspieszyć realizację funkcji adaptacyjnych, wyrównawczych, i reedukacyjnych.

Działalność Krajowego Centrum Doradztwa ma szczególne znaczenie w kontekście procesu integracji ze strukturami Wspólnot Europejskich. Zapewni również rządowi możliwość skutecznej realizacji ustaleń wynikających z negocjacji członkowskich z Unią Europejską, dotyczących zmian w sferze polityki rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich. Do podstawowych zadań Centrum należą między innymi:

- zorganizowanie trwałego systemu podnoszenia i zdobywania kwalifikacji zawodowych dla rolników i mieszkańców wsi,
- programowanie i wdrażanie rozwiązań systemowych związanych z organizacją i rozwojem doradztwa rolniczego,

- opracowywanie analiz i prognoz dotyczących doradztwa rolniczego,
- doskonalenie zawodowe kadr doradczych z uwzględnieniem zdobywania specjalizacji zawodowych,
- realizacja programów z zakresu doradztwa,
- współpraca w opracowywaniu modeli zawodów w zakresie gospodarki żywnościowej i rozwoju obszarów wiejskich,
- współpraca z Centrami Kształcenia Praktycznego, Centrami Kształcenia Ustawicznego i szkołami kształcącymi w zawodach rolniczych, gospodarki żywnościowej oraz współudział w doskonaleniu nauczycieli wymienionych placówek i szkół na rzecz zapewnienia realizacji strategii rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- współpraca z jednostkami badawczo-rozwojowymi w zakresie wdrażania i upowszechniania wyników badań naukowych w praktyce rolniczej,
- tworzenie krajowego systemu informacji i baz danych dla potrzeb doradztwa rolniczego,
- organizacja szkoleń, pokazów, seminariów i konferencji i innych form oświatowych na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- prowadzenie działalności wydawniczej, w tym wydawanie materiałów szkoleniowych i czasopisma fachowego dla doradztwa,
- przygotowywanie i wydawanie materiałów informacyjnych dotyczących możliwości i warunków korzystania ze środków pomocowych Unii Europejskiej,
- współudział w przygotowaniu kadr do zarządzania i kontroli wykorzystania pomocy finansowej dla rolnictwa i obszarów wiejskich z Unii Europejskiej i Banku Światowego,
- współudział w działalności na rzecz młodego pokolenia zamieszkującego obszary wiejskie,
- współpraca z partnerami zagranicznymi w zakresie działalności doradczej i kształcenia ustawicznego pracowników doradztwa rolniczego, rolników i mieszkańców wsi,
- realizacja zadań wynikających z polityki regionalnej i lokalnej zawartej w międzynarodowych oraz narodowym programie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Niezwykle ważnymi, uzupełniającymi celami działalności Krajowego Centrum Doradztwa, we współpracy z innymi instytucjami doradczymi będzie:

- współdziałanie przy opracowywaniu rozwiązań prowadzących do racjonalizacji kosztów jakie ponosi Państwo na rzecz rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich,
- ułatwienie wszystkim zainteresowanym dostępu do wiedzy o Unii Europejskiej i procedur związanych z opracowywaniem aplikacji o środki

przedakcesyjne oraz w przyszłości tzw. środki strukturalne - w tym zwłaszcza Wspólnej Polityki Rolnej /CAP/,

- łagodzenie w środowiskach lokalnych na obszarach wiejskich procesów dostosowawczych do warunków procesu integracji ze Wspólnotami Europejskimi.

Mając na uwadze konieczność oddziaływania Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej na sposób realizacji polityki rolnej oraz rozwój obszarów wiejskich, przygotowano i uzgodniono z Ministrem Finansów **Projekt Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej na rok 1999** i tryb jego udzielania. Do tego rozporządzenia wprowadzono zapis stanowiący o tym, że Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej lub Wojewoda zleci na podstawie umowy wykonanie programu o zasięgu krajowym lub regionalnym, obejmującego temat wybrany z poniższych zagadnień:

1. Integracja polskiej gospodarki żywnościowej z gospodarką żywnościową UE.
2. Zarządzanie gospodarstwem rolnym i przedsiębiorstwem na obszarach wiejskich oraz małych i średnich miast.
3. Marketing w agrobiznesie.
4. Podstawowe aspekty prawne.
5. Aktywizacja społeczności lokalnej na obszarach wiejskich oraz małych i średnich miast.
6. Rozwój agrobiznesu w okresie długofalowym, ze szczególnym uwzględnieniem pomocy w prowadzeniu ksiąg rachunkowości rolnej i podatkowych.
7. Rozwój agroturystyki i turystyki na obszarach wiejskich oraz małych i średnich miast.
8. Organizacji rynków hurtowych i giełd.
9. Wdrażania nowych technologii.

Dotacje zgodnie z ww. rozporządzeniem przysługują również na realizację zadań związanych z:

- doskonaleniem zawodowym kadry doradczej,
- organizacją konferencji, sympozjów, olimpiad, konkursów, wystaw.

Realizacja tych zadań wymaga zaangażowania nie tylko budżetowych jednostek działających w sferze doradztwa, ale również wszystkich podmiotów, których celem działalności ujętym w ich statutach jest działalność szkoleniowa i doradcza na rzecz rozwoju rolnictwa, jego otoczenia i obszarów wiejskich.

Współpraca doradztwa z innymi instytucjami

Służby doradcze w Wojewódzkich Ośrodkach Doradztwa Rolniczego oraz w Krajowym Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich wraz ze swoimi oddziałami w Poznaniu i Krakowie oraz Regionalnymi Centrami Doradztwa będą miały za zadanie prowadzenia bardzo intensywnej działalności, współrealizując określoną przez administrację rządową politykę wobec rolnictwa i obszarów wiejskich. Poza współpracą z urzędami centralnymi i urzędami wojewódzkimi prowadzić będą intensywną współpracę z:

- parlamentem
- administracją samorządową szczebla wojewódzkiego, powiatowego i gminnego
- samorządem zawodowym rolników i innych grup zawodowych
- agencjami działającymi w zakresie rolnictwa, jego otoczenia i rozwoju obszarów wiejskich
- stowarzyszeniami, zrzeszeniami, grupami producentów, spółdzielniami itp.
- fundacjami
- placówkami naukowo-badawczymi i oświatowymi
- instytucjami prowadzącymi doradztwo na rzecz agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich
- instytucjami Unii Europejskiej
- zagranicznymi instytucjami i organizacjami doradczymi w tym zwłaszcza z krajów OECD
- międzynarodowymi organizacjami działającymi na rzecz rolnictwa, rozwoju obszarów wiejskich i ochrony środowiska.

Dzięki zakresowi oddziaływania przyjąć należy, że doradztwo w okresie intensywnych przemian w rolnictwie i na obszarach wiejskich będzie realizować strategicznie ważne funkcje w procesie interwencji Państwa w sferę wsi i rolnictwa, a także pełnić rolę instytucji dostosowującej programy rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich do przyszłego członkostwa naszego kraju w strukturach Unii Europejskiej.

Podsumowanie

Doradztwo rolnicze, podobnie jak to miało i ma miejsce w krajach Unii Europejskiej, spełniać powinno funkcje adaptacyjne, wyrównawcze, i reedukacyjne. Osoby podejmujące nowe zadania na każdym stanowisku pracy muszą być do tych funkcji odpowiednio przygotowane. Wiele osób staje wobec konieczności uzupełniania wiedzy i umiejętności w nowych warunkach, jakie pojawiają się nie tylko w pracy zawodowej, ale również w warunkach procesu dostoso-

wawczego do wymagań Unii Europejskiej. Niski poziom wykształcenia ludności wiejskiej, zwłaszcza rolników, sprawia, że bezpłatne doradztwo jest i w najbliższych latach pozostanie skutecznie oddziaływującą formą interwencji państwa sprzyjającą procesom transformacji poprzez:

- powszechność usług (równy dostęp wszystkich rolników do usług doradczych),
- niekomercyjny charakter usług doradczych,
- wysoko wykwalifikowaną kadrą doradczą (wyhamowanie zjawiska negatywnej selekcji wśród pracowników służb doradczych),
- uspołecznienie doradztwa.

Efektywne wykorzystanie działalności na rzecz mieszkańców obszarów wiejskich, w tym zwłaszcza rolników, utworzonych struktur doradczych powinno przyczynić się do złagodzenia trudności występujących w warunkach zachodzących przemian systemowych. Istniejąca oferta doradztwa stać się powinna również płaszczyzną współpracy lokalnych władz samorządu terytorialnego, izb rolniczych, związków zawodowych i organizacji branżowych, pracodawców, fundacji, stowarzyszeń oraz jednostek badawczo-rozwojowych i oświatowych. Tym samym oczekiwać należy, że doradztwo w warunkach konstruktywnej współpracy, elastycznie i adekwatnie reagujące na potrzeby odbiorców, powinno realizować swoje statutowe cele wypełniając swoją misję, tak długo jak konieczny będzie interwencjonizm państwa w sferę wsi i rolnictwa.

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

1. Przepisy wprowadzające ustawy reformujące administrację publiczną (Dz. U. Nr 133, poz. 872 i Nr 162, poz. 1126).
2. Zarządzenie Nr 9 Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 18 grudnia 1998 roku, w sprawie utworzenia Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.
3. Zarządzenie Nr 3 Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 25 stycznia 1999 roku, zmieniające zarządzenie w sprawie utworzenia Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.
4. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa - *projekt*.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

JAK ULEPSZYĆ STRUKTURĘ ORGANIZACYJNĄ PAŃSTWOWEJ INSTYTUCJI DORADCZEJ?

Poprzez niniejszy artykuł jego autor zamierza włączyć się do rozgorzałej w środowisku praktyki doradczej - przy okazji wprowadzania reformy administracyjnej kraju - dyskusji odnośnie usprawnienia działalności państwowej instytucji doradczej głównie na drodze oczekiwanej i częściowo dokonanej reorganizacji jej struktur. Wypowiadane poglądy oparte zostały przede wszystkim o doświadczenia autora z kilkuletnich zmaganiach z wdrażaniem do praktyki własnej koncepcji doradztwa rolniczego⁽¹⁾ oraz adaptowanej do warunków Polski metody rozwiązywania problemu organizacji działalności doradczej dla jej formy grupowej jaką jest metoda Zarządzająco - Rynkowa MMA⁽²⁾.

W przyjętym przez autora metody MMA – wariant polski założeniu struktura organizacyjna państwowej instytucji doradczej winna być ściśle dostosowana do potrzeb realizacji:

- priorytetów jej sponsora, wynikających z założeń polityki rolnej państwa;
- priorytetów ludności rolniczej, na rzecz swego rozwoju i rozwoju posiadanych gospodarstw rolnych;
- priorytetów własnych.

Ponadto winna ona uwzględniać zasoby oraz możliwości kadrowe, materialne i finansowe tej instytucji co do realizacji jej różnorodnych zadań.

Zgodnie z własną koncepcją doradztwa rolniczego, działaniami państwowej instytucji doradczej, wynikającymi z przyjętych priorytetów i umożliwiające sprawną ich realizację, winny być: doradztwo rolnicze, jako działalność podstawowa oraz wszystkie lub niektóre działalności je dopełniające, tj. oświatowa, informacyjna, innowacyjna.

(1) Przedstawionej najszerzej w publikacji: *Doradztwo rolnicze w zarysie. Wydanie drugie – rozszerzone*. CDiEwR Poznań, 1997.

(2) Patrz W.Kujawiński: *Programowanie działalności doradczej Metodą Zarządzająco – Rynkową MMA – wariant polski*. CDiEwR Poznań, 1998.

Działania te, określone, uporządkowane i odniesione do proponowanych struktur, znalazły swe odzwierciedlenie w załączonym schemacie struktury funkcjonalnej państwowej instytucji doradczej.

Doradztwo rolnicze określa się jako: swoisty rodzaj edukacji rolniczej polegającej na automotywacyjnym i intencjonalnym współdziałaniu partnerskim rolnika (lub członka jego rodziny) z doradcą rolniczym, zmierzającym do rozwiązania problemów rolnika - znajdującego się bądź mogącego się znaleźć w określonej sytuacji problemowej - oraz pozwalającym:

- przygotować rolnika do podejmowania skutecznych działań zapobiegających niepowodzeniom w jego własnym gospodarstwie rolnym i (lub) w jego życiu rodzinnym,
- nastawić i wdrożyć rolnika do samodzielnego rozpoznawania i rozwiązywania swoich problemów rolniczych i (lub) życiowych.⁽³⁾

Uwzględniając rolę jaką pełni doradca w procesie doradczym wyróżnia się:⁽⁴⁾

- Doradztwo rolnicze autorytatywne.
- Doradztwo rolnicze nieautorytatywne.

W doradztwie autorytatywnym doradca rolniczy sprawuje rolę kierownika procesu doradczego i realizuje zadania edukacyjne przy użyciu metod nauczania. Natomiast w doradztwie nieautorytatywnym doradca rolniczy sprawuje rolę równoprawnego partnera rolnika i wspólnie z nim realizuje zadania edukacyjne głównie za pomocą metod wspierania edukacyjnego.

Należy podkreślić, że jedynie doradztwo nieautorytatywne umożliwia pełną realizację celu nadrzędnego doradztwa rolniczego i wynikających z niego zadań. Stąd też tylko ten rodzaj doradztwa rolniczego⁽⁵⁾ jest jedynie zasadny w odniesieniu do praktycznej działalności doradczej finansowanej z budżetu państwa.

Z uwagi na dualizm funkcji gospodarstwa rolnego doradztwo rolnicze dzieli się na:⁽⁶⁾

- Doradztwo produkcyjne.
- Doradztwo socjalno-bytowe.

Domeną doradztwa produkcyjnego są problemy związane z produkcją i jej urynkowaniem. Natomiast doradztwo socjalno-bytowe koncentruje się wokół problemów dotyczących jakości życia oraz pozyskiwania dodatkowych

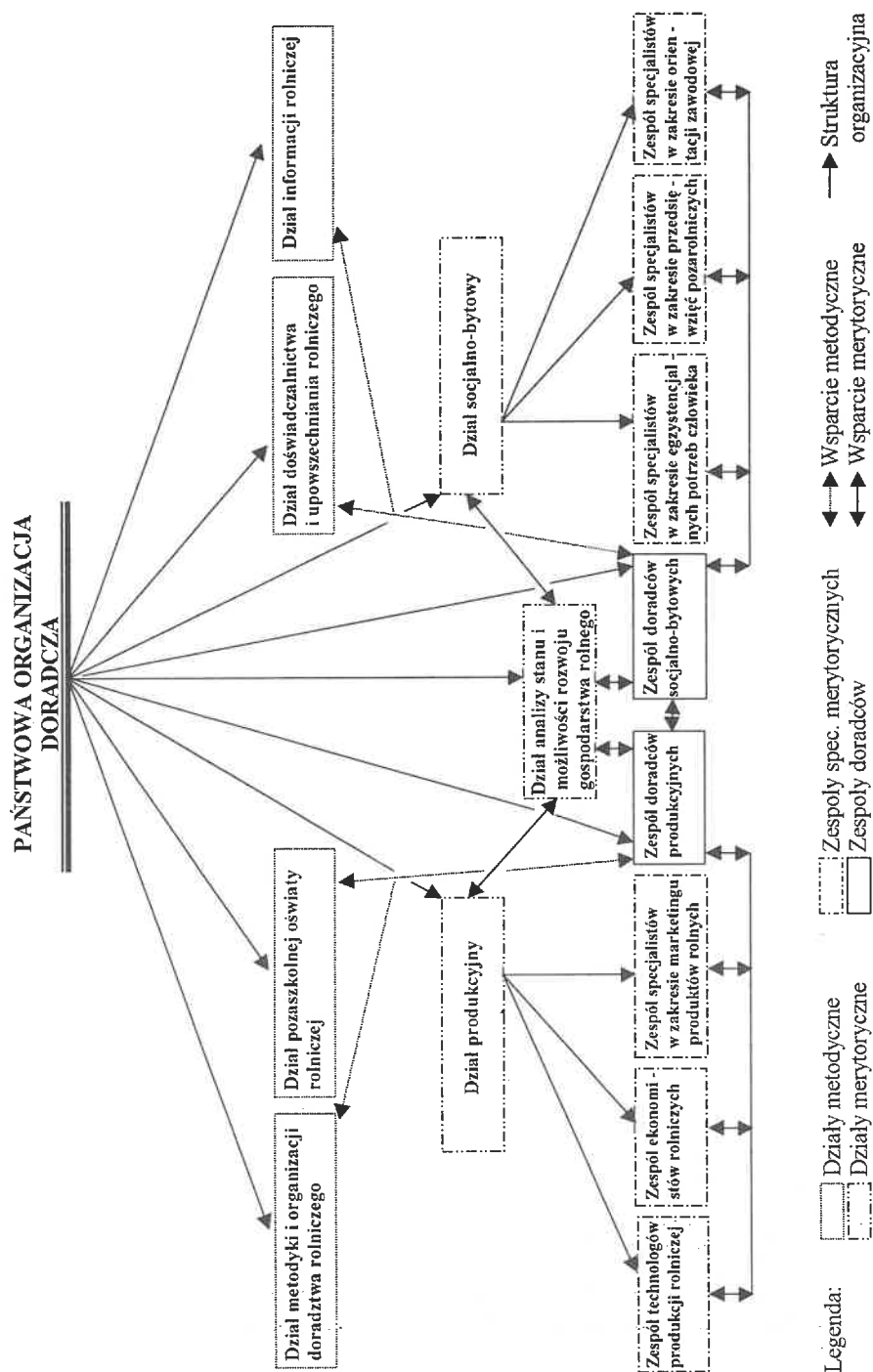
(3) W.Kujawiński: *Doradztwo rolnicze w zarysie. Wydanie drugie – rozszerzone*. CDiEWR Poznań, 1997, s. 24.

(4) Tamże, s. 40.

(5) W aktualnej sytuacji polskiego rolnictwa definiuje się go jako: umożliwienie partnerom rolniczej instytucji doradczej podejmowania i praktycznego realizowania samodzielnych, racjonalnych decyzji w zakresie życia i pracy w gospodarstwie rolnym. W.Kujawiński: *Doradztwo rolnicze w zarysie. Wydanie drugie – rozszerzone*. CDiEWR Poznań, 1997, s. 29.

(6) W.Kujawiński: *Doradztwo rolnicze w zarysie. Wydanie drugie – rozszerzone*. CDiEWR Poznań, 1997, s. 40.

STRUKTURA FUNKCJONALNA PAŃSTWOWEJ ROLNICZEJ ORGANIZACJI DORADCZEJ

i alternatywnych (do produkcji rolniczej) środków dla osiągnięcia jej coraz wyższych poziomów.

W ramach doradztwa produkcyjnego i socjalno-bytowego można wyodrębnić dwa typy zadań doradczych⁽⁷⁾:

- edukacyjne, pozwalające w ramach wspólnego (tj. doradcy i rolnika) rozwiązywania problemu na doradztwa rolnicze),
- organizatorskie.

Strukturami organizacyjnymi państwowej instytucji doradczej, które zabezpieczą realizację tego typu zadań, mogą być:

- *Dział metodyki i organizacji doradztwa* oraz
- działy merytoryczne.

Działalność oświatowa polega

- przekazywaniu wiadomości o obiektywnej rzeczywistości i sposobach ich wykorzystania w działaniach praktycznych,
- uświadamianiu jej odbiorcy możliwych następstw respektowania, czy nie respektowania stanów rzeczy i zjawisk rzeczywistości rolniczej.

Działalność oświatowa realizowana w ramach państwowej instytucji doradczej dotyczy zawsze procesów edukacyjnych doskonalenia i szkolenia, które odbywają się w formach pozaszkolnych, takich jak kursy, seminaria, wycieczki, wystawy, itp.

Strukturami organizacyjnymi państwowej instytucji doradczej, które zabezpieczą realizację zadań oświatowych, mogą być:

- *Dział pozaszkolnej oświaty rolniczej* oraz
- działy merytoryczne.

Działaniami innowacyjnymi realizowanymi przez państwową organizację doradczą są doświadczalnictwo i upowszechnianie innowacji.

Doświadczalnictwo rolnicze stanowi element pracy badawczej i może być stosowane do:

- sprawdzania nowych rozwiązań oraz uzyskiwania określonych danych służących do rozwiązywania problemów,
- działalności innowacyjnej poprzez wdrażanie nowych osiągnięć naukowych do praktyki (weryfikacja nowości),
- szkoleń praktycznych, upowszechniających innowacje poprzez pokazy, doświadczenia terenowe itp.

Upowszechnianie innowacji to proces sterowanego przez instytucję doradczą przekazu innowacji, od źródła ich powstania do miejsca pełnego ich zastosowania.

W procesie tym można wyróżnić trzy następujące etapy:

(7) tj. planowanych działań podejmowanych wspólnie przez doradcę i jego partnera, dla zapewnienia właściwego przebiegu procesu doradczego.

- Upowszechnianie informacji o nowopowstałych innowacjach celem zainteresowania nimi rolników;
- Szkolenie innowacyjne dla pogłębienia wiadomości o innowacjach u zainteresowanych rolników i przygotowania ich do wprowadzenia innowacji do praktyki;
- Wprowadzenie innowacji do praktyki.

Strukturami organizacyjnymi państwowej instytucji doradczej, które zapewnią realizację zadań innowacyjnych, mogą być:

- *Dział doświadczałnictwa i upowszechniania rolniczego* oraz
- działy merytoryczne.

Działalność informacyjna polega na przekazywaniu rolnikowi lub członkom jego rodziny, informacji (tj. wiadomości rzeczowych) bez ich oceny, testowania i badania. Przekaz ten odbywa się przeważnie na zapotrzebowanie rolnika, który o taką informację się ubiega.

Strukturami organizacyjnymi państwowej instytucji doradczej, które zapewnią realizację zadań informacyjnych mogą być:

- *Dział informacji rolniczej* oraz
- działy merytoryczne.

Działy merytoryczne, występujące w strukturze organizacyjnej państwowej instytucji doradczej jako samodzielne jednostki, powołane są do:

- udzielania doradcom wsparcia merytorycznego niezbędnego dla sprawnego zaspokajania potrzeb doradczych rolników i członków ich rodzin oraz sprawnego uprawiania działalności oświatowej, informacyjnej i innowacyjnej;
- bezpośredniego świadczenia rolnikom i członkom ich rodzin usług oświatowych, informacyjnych i innowacyjnych.

Należy tu wyjaśnić, że potrzeba doradcza definiowana jest jako: *stan, w którym jednostka, w naszym przypadku rolnik, odczuwa chęć zaspokojenia jakiegoś braku związanego z samodzielnym rozwiązywaniem istotnej dla niego sytuacji problemowej, w jakiej się on znajduje.*⁽⁸⁾

Natomiast rolnicza sytuacja problemowa to: *taki układ pomiędzy poszczególnymi rolnikami (bądź członkami ich rodzin), a elementami ich otoczenia (środowiska), w którym nie wiedzą oni jak się mają zachować.*⁽⁹⁾

Działy merytoryczne można podzielić na:

-
- (8) W.Kujawiński: Rola doradcy rolniczego w zakresie stymulowania i wspieranie aktywności własnej rolników [w:] Potrzeby oświatowo-doradcze rolników w okresie przemian społeczno-gospodarczych. SGGW Warszawa, CDiEwR Poznań, 1998, s. 59.
- (9) W.Kujawiński: Doradztwo rolnicze w zarysie. Wydanie drugie - rozszerzone. CDiEwR Poznań, 1997, s. 26.

- *Dział produkcyjny,*
- *Dział socjalno-bytowy,*
- *Dział analizy stanu i możliwości rozwoju gospodarstwa rolnego.*

W ramach *Działu produkcyjnego* proponuję wyodrębnić zespoły takie jak np.:

- *Zespół technologów produkcji rolniczej,*
- *Zespół ekonomistów rolniczych,*
- *Zespół specjalistów w zakresie marketingu produktów rolnych,*
- *Zespół specjalistów w zakresie prawa rolnego,* itd.

W ramach *Działu socjalno-bytowego* można wyodrębnić zespoły takie jak np.:

- *Zespół specjalistów w zakresie egzystencjalnych potrzeb człowieka* (np.: żywienia, zamieszkiwania, zdrowia, bezpieczeństwa, ekologii, wypoczynku),
- *Zespół specjalistów w zakresie technologii przedsięwzięć pozarolniczych,*
- *Zespół specjalistów w zakresie orientacji zawodowej,*
- *Zespół specjalistów w zakresie uprawnień socjalnych,* itd.

Niniejsza propozycja zobrazowana graficznie, w kontekście spodziewanej dalszej reorganizacji państwowej, rolniczej instytucji doradczej, pozwoli zbudować taką jej wewnętrzną strukturę, która usprawni realizację celów i zadań doradztwa rolniczego oraz działań to doradztwo dopełniających. Jednocześnie pragnę zaznaczyć, że w wielu Ośrodkach Doradztwa Rolniczego istnieją struktury w ogólnym zarysie zbliżone do przedstawionej, a przez to łatwe do udoskonalenia w proponowanym kształcie. Ponadto zamiarem autora jest uporządkowanie i ujednolicenie nazewnictwa stosowanego w państwowej organizacji doradczej w odniesieniu do jej struktur organizacyjnych.

SEWERYN KUKUŁA
*Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa
w Puławach*

UPOWSZECHNIANIE DOBRYCH PRAKTYK ROLNICZYCH W POLSCE WARUNKIEM ROZWOJU ZRÓWNOWAŻONEGO

1. Wstęp

W dniach 3-4 czerwca 1998 r., w IUNG w Puławach odbyła się konferencja naukowa pt. „Dobre praktyki w produkcji rolniczej”. Jej celem było przedstawienie agrotechnicznych, środowiskowych i ekonomicznych kryteriów stanowiących podstawę Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej (DPR). Kodeks ten stanowi zbiór zasad racjonalnego gospodarowania, uwzględniającego wymagania ochrony środowiska naturalnego, którym włada w dużej części rolnictwo. Dobór tematu konferencji zbiegł się z rozpoczęciem przez Polskę negocjacji o przystąpieniu do Unii Europejskiej. Należy podkreślić, że opracowanie Kodeksu DPR jest wypełnieniem zaleceń Dyrektywy Azotanowej, wydanej przez Radę Wspólnot Europejskich. Jednocześnie jest ono wypełnieniem zobowiązań Polski wynikających z udziału w Komisji Ochrony Środowiska Morza Bałtyckiego, która działa w ramach Konwencji Helsińskiej HELCOM.

Ranga tematyki jest więc ogromna. Problemem jest natomiast upowszechnienie Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej oraz kształtowanie świadomości, że jest to jeden z warunków urzeczywistnienia koncepcji rozwoju zrównoważonego, którą realizują kraje UE. Polska także musi tę koncepcję respektować.

Podczas konferencji zaprezentowano projekt pierwszego polskiego Kodeksu DPR i poddano go ocenie. Dyskusja, zdaniem organizatorów konferencji, powinna była wskazać przedsięwzięcia konieczne dla jego upowszechnienia wśród służb doradztwa rolniczego i rolników.

2. Podstawowe zasady upowszechniania dobrej praktyki rolniczej

Kodeks Dobrej Praktyki Rolniczej jest pojęciem bardzo szerokim i stale otwartym (1). Istota kodeksu polega przede wszystkim na tym, że pomaga on

stosować i wykorzystywać środki produkcji w sposób efektywny, gwarantujący otrzymanie optymalnego i dobrego pod względem jakości produktu, przy minimalnym skażeniu środowiska (1, 3). Upowszechnianie kodeksu jest jednym z warunków realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego w naszym kraju.

Celem opracowania jest wskazanie podstawowych zasad upowszechniania i wdrażania dobrych praktyk rolniczych (DPR) w Polsce.

Duża różnorodność rolnictwa w regionach i gospodarstwach oraz zróżnicowanie intensywności produkcji decydują o konieczności podejmowania różnych, wielowariantowych działań (2). Muszą być one osadzone w realiach polskiego rolnictwa, a jednocześnie konfrontowane z możliwościami finansowymi polskiej gospodarki (3). Upowszechnianie dobrych praktyk rolniczych wymaga rozłożenia zadań w czasie oraz prowadzenia działań na dużą skalę wśród społeczności wiejskiej, w szerokim rozumieniu. Wynika to między innymi z niskiego poziomu świadomości i wiedzy ekologicznej wśród ludności wiejskiej. Upowszechnianie DPR wymaga przede wszystkim przedsięwzięć w sferze edukacji, które są trudno wymierne i wiążą się z inwestycjami. Realizacja dobrych praktyk rolniczych sprowadzać się powinna do oddziaływania na wszystkie grupy mieszkańców wsi, nie tylko samych rolników. Przede wszystkim należy położyć duży nacisk na problemy ekologii i ekorozwoju w programach szkolnych. Edukację ekologiczną ściśle powiązaną z Kodeksem DPR należy rozpoczynać już od najmłodszych grup uczniów, kształtując ich postawy i ucząc oceny w kategoriach jakościowych i etycznych. Wyjaśnienie skutków jakie powoduje płukanie opryskiwacza w rzecze czy jeziorze może być istotnym elementem edukacji i wartościowania w kategoriach ekologicznych. Pozwoli też na zrozumienie problematyki trwałości agroekosystemów. Różnego rodzaju konkursy, olimpiady wiedzy ekologicznej mogą być ważnymi elementami realizacji programów upowszechnienia DPR. Ich zakres powinien się rozszerzać i wzbogacać.

Drugą formą upowszechniania DPR powinny być działania na szczeblu sołectw i wsi. Działania takie są aktualnie podejmowane w całym kraju. Należy jednak pamiętać, że powinny mieć one charakter ciągły. Mogą to być np. konkursy na zagospodarowanie otoczenia rolnictwa, wyróżnianie najlepiej zagospodarowanych obejść. W ostatnich latach dokonał się znaczny postęp w tej dziedzinie, jednak zaniedbania są jeszcze ogromne. Widoczne jest też duże zróżnicowanie gospodarstw, nawet w obrębie tej samej wsi. Inne formy upowszechniania DPR to działalność służb doradczych pracujących w rolnictwie i środków masowego przekazu. Ważne miejsce w systemie upowszechniania powinna zajmować działalność szkoleniowa ODR. Upowszechniać należałoby konkretne wzorce, modele, unikając haseł o charakterze propagandowym. Społeczność wiejska pozytywnie ocenia i akceptuje wzory istniejące, możliwe do obejrzenia, np. ładnie urządzone obejście, ekologiczna oczyszczalnia zagrodowa. Dużą rolę mogą tu odgrywać ODR propagując przykłady z regionu swego działania. Ich

dotychczasową działalność w tym zakresie ocenić należy pozytywnie. Wyznacznikiem tempa upowszechniania DPR będzie sytuacja ekonomiczna gospodarstw i szerzej rolnictwa jako działu gospodarki narodowej. Efekty upowszechniania kodeksu DPR będą zależały od osiągnięcia przez producentów niezależności ekonomicznej i utożsamiania działań z przyjaznym środowisku systemem produkcji rolnej. Powszechnie uważa się, że o wyborze systemu produkcji i związanych z nim technologii decyduje indywidualnie każdy rolnik. Jednak o jego decyzjach przesądzają także motywacje, które nie zależą tylko od rolnika, lecz wynikają z długofalowej polityki rolnej państwa. **Opracowane w krajach o rozwiniętym rolnictwie zasady DPR nie mogą być przenoszone do praktyki w sposób bezkrytyczny, bez uwzględniania produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa w kraju, regionie lub gospodarstwie.**

Konieczne jest także wsparcie ze strony nauki rolniczej. Placówki naukowe powinny wprowadzać do swych programów badawczo-wdrożeniowych odpowiednie tematy badawcze. Zadaniem nauki rolniczej jest bowiem opracowywanie technologicznych innowacji, zgodnych z DPR, w połączeniu z regulacjami prawnymi i polityką rolną, ograniczającymi zanieczyszczenie środowiska i chroniącymi jego potencjał produkcyjny. Problematyka ta zajmuje dużo miejsca w programie działalności badawczo-wdrożeniowej IUNG i innych jednostek badawczo-rozwojowych, dążących do wypracowania i zweryfikowania zasad dobrych praktyk rolniczych.

Wdrażanie zasad DPR to przede wszystkim zadanie dla doradców. Ich praca dotyczy konkretnych gospodarstw. Muszą więc posiadać oni dużą wiedzę i zrozumienie współdziałań między czynnikami produkcji, aby móc zbudować spójny system gospodarowania w określonych warunkach i pogłębiać znajomość DPR wśród rolników.

Działalność edukacyjna powinna więc sprowadzać się do propagowania podstawowych zasad DPR oraz ukazywania rolnictwa jako niezwykle złożonego i skomplikowanego systemu. Program upowszechniania DPR wśród rolników nie może być realizowany w taki sam sposób we wszystkich regionach, zróżnicowanych pod względem intensywności rolnictwa i poziomu kultury rolnej.

Generalnie jednak, realizacja programu upowszechniania zasad DPR, w sferze edukacyjnej, powinna obejmować trzy integralnie powiązane części tj.:

- opracowanie instrukcji upowszechnieniowych obejmujących całe gospodarstwo (wszystkie gałęzie produkcji);
- prowadzenie w ODR szkoleń, mających na celu ukazywanie wagi problemu DPR i jego złożoności;
- organizację seminariów terenowych połączonych ze zwiedzaniem gospodarstw stosujących integrowany system gospodarowania oparty na DPR.

Natomiast w sferze działań praktycznych, wspieranych (lub wymagających wspierania) decyzjami administracyjnymi należy inspirować przedsięwzięcia umożliwiające przestrzeganie tzw. minimum ekologicznego. Działania te powinny zmierzać do likwidacji zaniedbań i tworzenia infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich. Obok budowy wodociągów, kanalizacji itp. kwestią podstawową powinno być utworzenie w każdym województwie kilku stacji diagnostyczno-remontowych opryskiwaczy rolniczych. Celowe wydaje się też wspieranie programu doskonalenia sposobów przechowywania pestycydów oraz obornika i gnojowicy, a także budowy szczelnych silosów kiszonkowych. Kolejna grupa działań to stworzenie warunków do poprawy stanu sanitarnego obszarów wiejskich (2). Sprawą pierwszoplanową w sferze produkcji powinno być doprowadzenie do odkwaszenia gleb Polski i poprawy ich zasobności w składniki pokarmowe. W krajach zachodnich, o rozwiniętym rolnictwie wdrażanie DPR oznacza z reguły obniżenie intensywności produkcji rolnej (4). W warunkach Polski wdrażanie DPR często powinno się wiązać z intensyfikacją produkcji, między innymi poprzez stosowanie, określonych na podstawie bilansów, dawek nawozów mineralnych, zmiany w strukturze zasiewów oraz dostosowanie obsady inwentarza do potrzeb nawożenia organicznego.

3. Etapy upowszechniania DPR w Polsce

W krajach o rozwiniętym rolnictwie podstawowe zasady Kodeksu DPR są wprowadzane administracyjnie. Niektóre z nich są też wspierane subwencjami państwowymi np. wypłacanymi z tytułu wyłączania gruntów z produkcji rolnej.

W Polsce upowszechnianie programu DPR będzie miało charakter długofalowy. W procesie tym należy przewidywać trzy etapy.

W etapie I przewiduje się prowadzenie szerokiej działalności upowszechnieniowo-szkoleniowej ukierunkowanej na pogłębienie znajomości zasad dobrych praktyk rolniczych. Prowadzone będą prace legislacyjne, zmierzające do objęcia zasadami DPR kolejnych ich elementów, z wyjątkiem ochrony roślin. W okresie tym, efektem funkcjonowania monitoringu będą opracowywane roczne raporty o stanie skażenia środowiska. Wdrażane będą stopniowo niektóre postanowienia ustawy przyjaznej środowisku, za jaką uważana jest Ustawa z dnia 12 lipca 1995 r. o ochronie roślin uprawnych (Dz.U. Nr 90, poz. 446), między innymi wydawania koncesji na konfekcjonowanie i obrót środkami ochrony roślin. Przepis (art. 36) dotyczący kontroli sprzętu do ochrony roślin, przez wyspecjalizowane jednostki organizacyjne, wejdzie w życie z dniem 1 stycznia 1999 roku. Zostanie również opracowana lista substancji, których w polskiej ochronie roślin w ogóle nie będzie można stosować.

W etapie II zakłada się wprowadzenie minimum ekologicznego, stanowiącego instrument proekologicznej interwencji państwa. Minimum to obejmować będzie działania w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, które tworzyć będą zręby systemu DPR. W okresie tym zostanie wdrożone powszechne wapnowanie gleb kwaśnych. Upowszechniona zostanie kanalizacja na obszarach wiejskich; zagrodowa z systemem oczyszczalni indywidualnych i zbiorowa we wsiach o zabudowie zwartej. Zostaną też zlikwidowane zaniedbania w zakresie infrastruktury wsi i gospodarstw. Działalność edukacyjna pozwoli na upowszechnienie minimum ekologicznego.

Etap III charakteryzował się będzie powszechnością prowadzenia produkcji rolnej według zasad dobrej praktyki rolniczej. Będzie to konsekwencją prac przygotowawczych, podejmowanych w etapach wcześniejszych. Dopiero w tym etapie nieprzestrzeganie minimum ekologicznego wiązałoby się z sankcjami karnymi. Głównym systemem gospodarowania będzie rolnictwo integrowane.

Oczywiście scenariusze upowszechniania Kodeksu DPR mogą być inne. Z pewnością jednak problem upowszechniania Kodeksu DPR nie może być lekceważony.

4. Podsumowanie

Kodeks Dobrych Praktyk Rolniczych jako kompendium wiedzy może spełniać swoją rolę w sposób pełny dopiero po dłuższym okresie przygotowawczym, po stworzeniu odpowiedniego klimatu do jego realizacji. Jego wdrażanie wymaga podejścia etapowego.

Zasady dobrej praktyki rolniczej wymagają stałej weryfikacji związanej z postępowaniem naukowo-technicznym. Niektóre z istniejących wytycznych będą eliminowane w związku z wprowadzaniem nowych środków ochrony roślin. W miarę pogłębiania wiedzy dotyczącej współdziałań między czynnikami w produkcji rolnej będą wprowadzane nowe, szczegółowe wytyczne. Dynamiczny charakter Kodeksu DPR, przy zachowaniu pryncypiów generalnych, będzie polegał na zmianach relacji między zakazami, nakazami i zaleceniami.

Zasady dobrych praktyk rolniczych powinny obejmować wszystkie ogniwa produkcji żywności; od pola aż na stół konsumenta.

Wdrażanie DPR powinno być wspierane środkami finansowymi, w formie projektów celowych, grantów czy dofinansowania prac upowszechnieniowych.

LITERATURA

1. Duer I., Fotyma M.: Zasady dobrej praktyki rolniczej. Biuletyn informacyjny IUNG, nr 2, 1995.
2. Michna W.: Proekologiczne zorientowanie polityki rolnej w Polsce na przełomie XX i XXI wieku (synteza). IERiGŻ Warszawa, 1993.
3. Woś A.: Rolnictwo zrównoważone „Sustainable Agriculture”. Zagadnienia Ekonomiki Rolnictwa, 1-3, 1992, s. 9-21.
4. Praca zespołowa: Agriculture Scientific basis for codes of good agricultural practice, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1993.

RYSZARD KATA, JAN ROGOWSKI
*Akademia Rolnicza
w Krakowie*

FUNKCJE I EFEKTYWNOŚĆ KREDYTÓW INWESTYCYJNYCH W STRUKTURZE ROLNICTWA ROZDROBNIONEGO

1. Wprowadzenie

Gospodarka chłopska opierając się jedynie na własnych środkach kapitałowych nie ma szansy skutecznej modernizacji [1]. Gospodarstwa rolnicze, w żadnym kraju wysoko rozwiniętym, nie korzystają w finansowaniu swoich potrzeb rozwojowych, wyłącznie z kapitałów własnych [2].

W Polsce, w porównaniu z krajami rozwiniętymi gospodarczo, zadłużenie rolnictwa jest 3-4 krotnie niższe, a sytuacja taka przy pewnych wahaniach utrzymuje się od kilku lat [1]. Jest to cecha charakterystyczna dla biednego rolnictwa, w którym restrukturyzacja i modernizacja potencjału wytwórczego przebiega wolno. Szczególnie niekorzystna jest sytuacja rolnictwa Polski południowo-wschodniej. Według danych IERiGŻ, odsetek gospodarstw korzystających z kredytów w latach 1992-1996, w makroregionie południowo-wschodnim, wyniósł zaledwie 20,4%, a więc przeciętnie 5,1% gospodarstw rocznie współfinansowało swoją działalność kredytami. Dla porównania odsetek ten średnio dla kraju, w tym okresie, wyniósł 38,6%, zaś w makroregionach północnych i zachodnich kształtował się w granicach od 45% do 60,6% [3]. Taka sytuacja w makroregionie południowo-wschodnim, wynika z dużego rozdrobnienia gospodarstw oraz z faktu częstego występowania mieszanych źródeł dochodu w rodzinach chłopskich. Często potrzeby kapitałowe gospodarstw związane z działalnością rolniczą są zaspokajane ze źródeł pozarolniczych, np. z pracy zarobkowej lub dochodów socjalnych. Sytuacja taka nie sprzyja jednak tworzeniu „presji rozwojowej”, utrwalając stagnację w rolnictwie.

W tym świetle, kredyt bankowy wydaje się najbardziej powszechnym i efektywnym instrumentem ekonomicznego stymulowania restrukturyzacji i modernizacji rolnictwa. Warunkiem efektywnego oddziaływania kredytów banko-

wych, na indywidualne gospodarstwa rolne, jest jednak takie zorganizowanie systemu kredytowania, aby zagwarantowana była pełniejsza realizacja funkcji kredytu oraz właściwe funkcjonowanie całego obiegu pieniężnego na wsi.

Szczególnie istotne jest stworzenie systemu kredytowania dla rolnictwa rozdrobnionego, gdzie kredyt winien stymulować restrukturyzację i rozwój gospodarstw posiadających zdolność do podnoszenia efektywności i rozszerzonej reprodukcji. W przypadku gospodarstw słabszych ekonomicznie, winien umożliwiać realizację prywatnej przedsiębiorczości, w sferze okołorolniczej lub pozarolniczej. Jest to nieodzowny warunek powstrzymania degradacji i w dalszym etapie stymulowania rozwoju obszarów wiejskich monofunkcyjnych ekonomicznie, strukturalnie rozdrobnionych, a zwłaszcza położonych na terenach problemowych, na przykład górskich i podgórskich.

2. Cel i metody badań

Przedmiotem badań była problematyka kredytowania rolnictwa rozdrobnionego, na przykładzie rolniczych gospodarstw rodzinnych regionu Podkarpackiego. Przeprowadzono analizę kierunków wykorzystania i efektywności kredytów, na losowej próbie 28 rolniczych gospodarstw rodzinnych, które pobrały takie kredyty w latach 1996-1997, w Banku Gospodarki Żywnościowej S.A. o/w w Krośnie. W opracowaniu przyjęto założenie - za J.Kulawikiem, że ocena efektów kredytów inwestycyjnych zostanie zredukowana do określenia uzyskanych lub przewidzianych do osiągnięcia rezultatów współfinansowanych dzięki nim inwestycji [4]. Ze względu na brak szczegółowych danych zaniechano analizy efektywności inwestycji i kredytów inwestycyjnych, rozumianej jako odniesienie efektów do poniesionych nakładów (kosztów). Natomiast podjęto próbę określenia funkcji kredytu inwestycyjnego - zwłaszcza preferencyjnego - w procesie restrukturyzacji i modernizacji strukturalnie rozdrobnionej gospodarki chłopskiej.

W badaniach zastosowano również metody analizy statystycznej w celu określenia zależności między wartością wykorzystywanych kredytów, a parametrami ekonomiczno-rolniczymi kredytowanych gospodarstw. W tym celu wykorzystano rachunek korelacji i regresji prostoliniowej dwu oraz wielu zmiennych. Hipotezy zerowe, formułowane przy ocenie statystycznych mierników zależności, weryfikowano w oparciu o test t oraz F, przyjmując poziom istotności równy 0,05. Zmienną objaśnianą stanowiła wartość kredytów zaciąganych przez poszczególne gospodarstwa, natomiast zmiennymi objaśniającymi były ich zasoby ziemi, wielkość znajdujących się w dyspozycji gospodarstw aktywów, a także osiągany przez nie przychód ogółem i przychód z działalności rolniczej oraz dochód rolniczy. Powiązanie między tymi zmiennymi badano dla wartości abso-

lutnych, jak i odniesionych do powierzchni gospodarstw. Dalej w celu oceny jednoczesnego wpływu poszczególnych zmiennych objaśniających na wielkość pożyczek, obliczono współczynniki korelacji cząstkowej oraz wyznaczono równania regresji wielorakiej.

3. Kierunki wykorzystania i efektywność kredytów inwestycyjnych w rolniczych gospodarstwach indywidualnych

Najczęściej stosowaną metodą finansowania gospodarstw indywidualnych są środki własne. Główną zaletą tej metody jest silne zainteresowanie producenta wielkością i okresem dyskontowania dochodów (zysku) wynikających z zaangażowania własnych kapitałów. Zasadniczą wadą jest jednak jej pasywność i niemożność wykorzystania mechanizmu tzw. „dźwigni finansowej”. Efekt ten prowadzi się do takiego zwiększenia udziału kapitału obcego w finansowaniu przedsięwzięcia, aby w konsekwencji podwyższyć efektywność zaangażowanego kapitału własnego (wyrażonego np. miernikiem produktywności kapitału)[5].

Najbardziej elastycznym i skutecznym instrumentem podniesienia efektywności i konkurencyjności gospodarstw rolnych wydaje się być kredyt inwestycyjny [6]. Przy jego pomocy można zwiększyć dopływ środków finansowych do rolnictwa.

Z punktu widzenia makroekonomicznego polityka kredytowa winna aktywizować obszary wiejskie, wspierać wielofunkcyjny ich rozwój, przedsiębiorczość i mobilność zawodową ludności wiejskiej, kreując w ten sposób tworzenie nowych miejsc pracy, alternatywnych źródeł dochodów i perspektyw życiowych. Jej zasadniczym celem winno być również stymulowanie przekształceń strukturalnych w rolnictwie oraz doskonalenie infrastruktury techniczno-produkcyjnej i społecznej na obszarach wiejskich.

Ocenę efektywności kredytu inwestycyjnego, jako metody finansowania można oprzeć na przesłankach natury jakościowej. W tradycyjnym ujęciu nauk ekonomiczno-rolniczych przez efekty inwestycji określano korzyści uzyskane lub przewidywane do uzyskania w wyniku budowy, nabycia określonego środka trwałego lub jego udoskonalenia [7, 8]. Efekty te mogą mieć charakter ekonomiczny i pozaekonomiczny, ilościowy - łatwo mierzalny jak i jakościowy - trudny do oszacowania lub wręcz niewymierny, wreszcie efekty te mogą wpływać wewnętrznie na gospodarstwo jak i zewnętrznie na bliskie jego otoczenie.

Proponujemy zatem, aby efekty inwestycji współfinansowanych kredytem analizować na poziomie skutków zarówno ekonomicznych jak i pozaekonomicznych, jakie ujawniają się lub mogą się ujawnić w wyniku realizacji przedsięwzięcia. Charakterystykę inwestycji finansowanych kredytem, w badanych gospodarstwach, przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Charakterystyka inwestycji finansowanych kredytem inwestycyjnym

Rodzaj inwestycji	Struktura w %	Wpływ inwestycji na potencjał gospodarczy	Struktura w %	Stopień nowoczesności	Struktura w %
1. Zakup ziemi	17,9	1. Założycielskie i reorganizacyjne	17,9	1. Najnowocześniejsze	3,5
2. Mechanizacyjne w prod. roślinnej	28,6	2. Odtworzeniowe	7,1	2. Nowoczesne	17,8
3. Mechanizacyjne w prod. zwierzęcej	3,5	3. Rozwojowe (powiększenie skali produkcji)	64,3	3. Tradycyjne	60,8
4. Mechanizacyjne dotyczące całości gospodarstwa	32,1	4. Racjonalizacyjne	10,7	4. Nie kwalifikujące się wg kryterium nowoczesności	17,9
5. Budowlane	3,6				
6. Inne jednorodne	3,5				
7. Mieszane	10,7				
Ogółem	100,0	Ogółem	100,0	Ogółem	100,0

Źródło: Badania własne.

W badanej zbiorowości, najwięcej kredytobiorców (32,1%) przeznaczyło środki kredytowe na inwestycje modernizacyjne w produkcji roślinnej i zwierzęcej (gospodarstwa te prowadziły bowiem równocześnie te dwa kierunki produkcji), głównie na zakup ciągników. Wśród badanych gospodarstw, aż 46,5% dokonało właśnie takiej inwestycji, z czego w przypadku 35,7% gospodarstw był to pierwszy zakupiony ciągnik. Należy zaznaczyć, że znaczna część inwestycji dotyczyła powiększania powierzchni gospodarstwa (17,9%). Przeciętny wzrost zasobów ziemi wynosił 12 ha na jedno gospodarstwo. Poza głównymi kierunkami kredytowania inwestycje dotyczyły jednostkowych zakupów maszyn i urządzeń technicznych.

Poza efektami wymiernymi każda inwestycja przynosiła również efekty trudno mierzalne, ale mające istotny wpływ na potencjał gospodarstwa, stopień jego nowoczesności, konkurencyjności i powiązania z rynkiem (tab. 1).

Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, iż większość finansowanych kredytem inwestycji, to inwestycje rozwojowe (64,3%) - w rozumieniu ich wpływu na zwiększenie skali produkcji oraz tradycyjne (60,8%) w rozumieniu ich stopnia nowoczesności. Tak więc, ponad 60% kredytobiorców prowadzi działalność inwestycyjną, która nie wychodzi poza zakres tradycyjnej wytwórczości rolniczej. Jedynie co 10 inwestycja nastawiona jest wprost na obniżkę kosztów (racjonalizacyjne), zaś ok. 18% inicjuje nowy rodzaj działalności (założycielskie i reorganizacyjne), poprzez przebudowę (readaptację) istniejących obiektów lub nabycie nowych. Zaledwie 21,3% inwestycji można uznać za nowoczesne lub najnowocześniejsze, a jest to czynnik decydujący o modernizacji gospodarstw i w efekcie podniesieniu ich konkurencyjności.

Do efektów najczęściej uzyskiwanych lub oczekiwanych należą przede wszystkim wzrost wielkości produkcji (37,5%), oraz wzrost wydajności pracy (32,3%), czyli czynniki decydujące o potencjale produkcyjnym gospodarstwa (tab.2). Znacznie niższe, a niekiedy nawet marginalne znaczenie uzyskiwały natomiast efekty o ciężarze jakościowym. Nieco większe znaczenie przypisywali kredytobiorcy efektom ekonomiczno-organizacyjnym, takim jak: rozpoczęcie całkowicie nowej działalności, zmniejszenie zużycia nakładów oraz likwidacja „wąskich gardeł”. Słaba jest również waga efektów decydujących o pozycji i „mobilności” rynkowej gospodarstw (możliwość sprzedaży produktów, w okresach najkorzystniejszych cen lub w rejonach o wyższych cenach), co świadczy o tym, iż w dalszym ciągu wśród rolników dominują postawy pasywne, niski stopień orientacji rynkowej i niedoceniań lub nieznajomość działań marketingowych.

Tabela 2

Pionowa analiza efektów rzeczowych inwestycji

Rodzaje efektów inwestycyjnych	Wpływ dodatni w %			Łącznie*
	duży	średni	mały	
1. Wzrost wielkości produkcji	53,5	32,1	0,0	37,5
2. Poprawa jakości produkcji	3,5	0,0	7,4	3,1
3. Rozpoczęcie całkowicie nowej działalności	7,2	17,8	3,5	10,2
4. Uszlachetnianie produkcji	0,0	0,0	3,6	0,6
5. Możliwość sprzedaży produktów w okresach najkorzystniejszych cen	3,5	0,0	3,5	2,4
6. Możliwość sprzedaży produktów w rejonach o wyższych cenach	0,0	3,7	7,0	1,8
7. Wzrost wydajności pracy	32,1	42,9	10,7	32,3
8. Zmniejszenie zużycia nakładów, strat i ubytków	0,0	3,5	32,1	6,5
9. Likwidacja „wąskich gardeł i rezerw”	0,0	0,0	32,2	5,4
Razem	100,0	100,0	100,0	100,0

* wpływ duży - średni - mały; proporcja wagowa 3:2:1 pkt.

Źródło: Badania własne.

Dane tabeli 3 wskazują, iż największą wagę kredytobiorcy przywiązywali do wzrostu dochodu (42,9%) i obniżki kosztów (50%). Do oczekiwanych efektów pozaekonomicznych należały poprawa warunków i bezpieczeństwa pracy (53,6%) oraz wzrost własnego prestiżu i zadowolenia z zajmowanej pozycji (39,3%). Zaledwie 7,1% kredytobiorców uznało, iż wraz z realizacją przedsięwzięcia zmniejszy się ryzyko gospodarowania, co sugeruje, iż rolnicy postrzegają ryzyko jako element wynikający z uwarunkowań otoczenia zewnętrznego, nie determinowany natomiast przez poziom potencjału wytwórczego ich gospodarstwa.

Znaczny wpływ na charakter i wielkość inwestycji posiadały takie czynniki jak: wiek i wykształcenie gospodarującego. W badanej grupie 38,5% rolników to gospodarujący w przedziale wiekowym od 30 do 40 lat, zaś 30,7% - 40 do 50 lat. Wykształcenie wyższe posiadało 19,2% kierowników gospodarstw, średnie 38,5%, zawodowe 30,8% a podstawowe 11,5%.

Tabela 3

Analiza efektów ekonomiczno-finansowych i pozaekonomicznych inwestycji finansowanych kredytem

Efekty ekonomiczno-finansowe	Struktura w %	Efekty pozaekonomiczne	Struktura w %
1. Wzrost dochodu	42,9	1. Poprawa warunków pracy	53,6
2. Obniżka kosztów	50,0	2. Wzrost prestiżu i zadowolenia z zajmowanej pozycji	39,3
3. Poprawa płynności i wypłacalności	0,0	3. Poprawa stanu otoczenia	3,6
4. Uzyskanie korzyści podatkowych	0,0	4. Zmniejszenie bezrobocia	3,5
5. Obniżenie ryzyka gospodarowania	7,1		
Razem	100,0	Razem	100,0

Źródło: Badania własne.

Ocena efektywności kredytu może również nawiązywać do analizy stopnia nasycenia kredytem danej działalności, a także do badania relacji między efektami gospodarowania a wielkością kredytu.

Wszystkie powiązania między wielkością zaciągniętych kredytów, a zasobami ziemi, wartością znajdujących się w dyspozycji gospodarstw aktywów, a także osiąganym przez nie przychodem ogółem, przychodem z działalności rolniczej oraz dochodem rolniczym, mierzone współczynnikiem korelacji prostoliniowej dwóch zmiennych okazały się statystycznie istotne. Istotność ta zachodziła zarówno kiedy zależności te badano między absolutnymi jak i odniesionymi do powierzchni gospodarstw wartościami zmiennych.

Istotnym wpływem na poziom kredytów wykazały się: powierzchnia ogólna gospodarstw oraz uzyskiwany przez nie przychód ogółem. Wzrostowi powierzchni gospodarstwa o 1 ha odpowiadał przyrost kredytów średnio o 376 zł, przy stabilizacji wartości aktywów oraz przychodu ogólnego. Jeśli natomiast rosła wartość przychodów ogólnych w gospodarstwie o 1 tys. zł, to zadłużenie jego wzrastało średnio 373 zł, zakładając stały poziom dla powierzchni i aktywów. Charakterystycznym zjawiskiem, w tym przypadku jest to, że spośród trzech mierników opisujących zasoby finansowe gospodarstw, najważniejszym okazał się przychód ogólny gospodarstwa, świadcząc o dużym znaczeniu dla gospodarstw, w badanym rejonie źródeł dochodów pozarolniczych.

Powiązania między analizowanymi wartościami zmiennych odniesionych do powierzchni gospodarstw wskazują, iż najlepiej poziom kredytów opisywały:

powierzchnia gospodarstwa, wielkość jego aktywów oraz przychody gospodarstwa, z tytułu działalności rolniczej. Statystycznie udowodniony wpływ miały tylko zasoby aktywów przypadające na jednostkę powierzchni. Kiedy ta ostatnia wartość rosła o jednostkę, przy stabilizacji powierzchni oraz przychodów z rolnictwa przeliczonych na 1 ha, zadłużenie gospodarstw z tytułu kredytów wzrastało średnio o ok. 100 zł na 1 ha. Wystąpiła tu nieco odmienna zależność, aniżeli poprzednio, ale i wzięte pod uwagę zmienne odniesiono do powierzchni gospodarstw. Odnosząc poziom kredytów do powierzchni, najmocniejszy wpływ na korzystanie z obcych źródeł finansowania własnej działalności gospodarstw rolnych miał więc przede wszystkim stopień ich nasycenia w trwałe i obrotowe środki produkcji.

Pełna i obiektywna ocena efektywnościowa kredytów zwłaszcza w gospodarstwach rodzinnych jest trudna ze względu na problem wyizolowania efektów inwestycji (lub ich części), zaistniałych dzięki działaniu kredytu, od tych które zaistniały dzięki działaniu innych czynników (np. zdolności menedżerskie kierowników gospodarstw). Tak więc, jeśli mówimy o efektach kredytowania, to zawsze jest to pośrednia efektywność, wspomagająca funkcje kredytu.

4. Wnioski

Przeprowadzona analiza skłoniła autorów do sformułowania następujących wniosków.

1. Stała niewydolność dochodowa gospodarstw rodzinnych zmusza je do finansowania procesów restrukturyzacji gospodarstw za pomocą kredytu. Jego celem jest podniesienie efektywności i racjonalności wykorzystania zasobów czynników produkcji (ziemi, pracy, kapitału), modernizacja potencjału wytwórczego oraz wpływ na orientację rynkową i rozwojową gospodarstw.
2. Finansowanie kredytem gospodarstw indywidualnych winno dawać gwarancję efektywnego wykorzystania czynników wytwórczych, między innymi w wyniku działania mechanizmu „dźwigni finansowej”. Kredyty inwestycyjne powinny być dostępne dla tych gospodarstw, które za ich pomocą są zdolne osiągać najlepsze efekty produkcyjne i ekonomiczne, a co za tym idzie są w stanie generować „potencjał rozwojowy”.
3. Dla aktywnej polityki rolnej niezbędne jest finansowe wsparcie procesów proefektywnościowych oraz modernizacyjnych w rolnictwie, a także stymulujących przedsiębiorczość w jego bezpośrednim otoczeniu. Niestety fundusze publiczne są ograniczone, a ich podział na poszczególne cele wiąże się z określonymi wyborami.
4. Wielkość kredytu inwestycyjnego badanej grupy gospodarstw jest ściśle powiązana z powierzchnią gospodarstwa, wartością jego aktywów (majątku) oraz wartością przychodów z gospodarstwa. Istnieje więc dodatnia zależność

między wielkością wykorzystywanych kredytów, a potencjałem ekonomicznym gospodarstwa.

5. Przedstawione w opracowaniu kierunki i efekty wykorzystania kredytów przez rolnicze gospodarstwa rodzinne wskazują, iż przy istnieniu wolnych zasobów pracy i wolnych zasobów ziemi, podstawową barierą rozwoju tych gospodarstw jest ich niedokapitalizowanie zarówno w sensie finansowym jak i rzeczowym. W tej sytuacji konieczne jest więc wsparcie poprzez aktywną politykę kredytową.

LITERATURA

1. Ostrowski L.: Kredytowanie gospodarki chłopskiej w latach 1992-1996. Bank i Kredyt nr 11. 1997.
2. Klepacki B.: Zmiany w korzystaniu z kredytów rolników indywidualnych w okresie transformacji systemowej (1989-1994). [w:] „Działalność kredytowa banków oraz warunki uzyskania kredytu w rolnictwie”. Wyd. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 1996.
3. Ostrowski L.: Inwestycje i kredyty w gospodarstwach chłopskich w latach 1992-1996. IERiGŻ, Warszawa 1997.
4. Kulawik J.: Efekty kredytu inwestycyjnego w rolniczych gospodarstwach rodzinnych. IERiGŻ Warszawa 1992.
5. Kulawik J.: Kredyt rolny w warunkach gospodarki rynkowej. IERiGŻ, Warszawa 1995.
6. Rogowski J., Mantaj A.: Źródła finansowania produkcji i przedsiębiorczości rolniczej Konferencja naukowa Trzcinica nt: „Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich”. AR w Krakowie 1997 s. 447 - 457.
7. Manteuffel R.: Ekonomia i organizacja gospodarstwa rolniczego. PWRiL, Warszawa 1981.
8. Adamowski Z.: Podstawy ekonomiki i organizacji przedsiębiorstw rolniczych. PWRiL, Warszawa 1977.
9. Sobczyk M.: Statystyka. PWN, Warszawa 1996.
10. Zawadzki A.: Zmiany w organizacji kredytowania rolnictwa wynikające z ustawy o restrukturyzacji banków spółdzielczych i BGŻ. [w:] „Działalność kredytowa banków oraz warunki uzyskiwania kredytu w rolnictwie”. Wyd. Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa 1996.

PAWEŁ GAŚIOREK
*Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Białymstoku*

FUNKCJONOWANIE GOSPODARSTW ROLNYCH W PRZYGRANICZNYCH GMINACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA BIAŁOSTOCKIEGO*

Województwo białostockie, typowo rolnicze, było do końca 1998 roku jednym z większych obszarowo województw w kraju. Zmiany zapoczątkowane w latach dziewięćdziesiątych zasadniczo odmieniły warunki funkcjonowania gospodarstw rolnych. Jego niska rolnicza efektywność ekonomiczna decyduje w znacznej mierze o sytuacji dochodowej mieszkańców wsi. Do szczególnych obszarów należą tereny przygraniczne. Coraz bardziej „otwierające” się granice oraz wizja że, tereny te staną się przyszlą granicą Unii Europejskiej, to wielkie wyzwanie i szansa dla mieszkańców, jak również samego procesu przemian strukturalnych na przygranicznych obszarach wiejskich.

W celu poznania niektórych aspektów oraz kierunków zmian jakie mogą zajść w najbliższym okresie na tych terenach, w pierwszym kwartale 1998 roku przeprowadzono badania ankietowe w gospodarstwach chłopskich funkcjonujących w 15 gminach położonych przy granicy polsko-białoruskiej. Rozmieszczenie ankietowanych gmin przedstawia zamieszczona mapka.

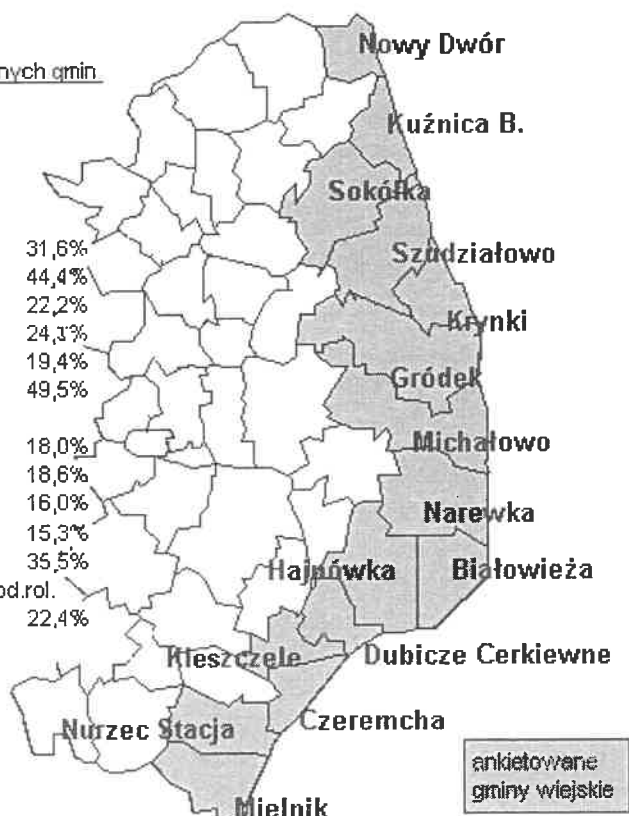
Celem badań była próba odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakież są postawy i zamierzenia rolników w dziedzinie zmian i modernizacji swoich gospodarstw, w dostosowaniu ich do zmieniających się potrzeb rynku?
- Jakież grupy gospodarstw można wyodrębnić z punktu widzenia ich zdolności do podejmowania skutecznych zmian dostosowawczych?
- Co proponują sami rolnicy na najbliższe lata, dotyczy to gospodarstwa rolnego, jego rozwoju, poszukiwań dodatkowych źródeł dochodu?
- Jaki mają stosunek rolnicy ankietowanych gospodarstw do problemu wstąpienia naszego kraju w strukturę Unii Europejskiej?
- Określenie modelu grup obszarowych gospodarstw na obszarze analizowanych gmin.

* Artykuł opracowano na podstawie wyników badań ankietowych przeprowadzonych przez autora w 1998 r.

Charakterystyka ankietowanych gmin
wiejskich, udziału w
województwie (w%)

Ogółem powierzchnia:	318.507 ha	31,6%
w tym: UR	261.232 ha	44,4%
GO	83.692 ha	22,2%
Ł	31.622 ha	24,3%
P	15.121 ha	19,4%
Lasy	159.567 ha	49,5%
Pogłowie zwierząt (szt):		
bydło	50414	18,0%
krowy	26979	18,6%
trzoda	56979	16,0%
kozy	4947	15,3%
owce	10259	35,5%
Ilość indywidualnych gospod.rol.	11713	22,4%

Próbie odpowiedzi na te pytania przedstawiono na przykładzie gospodarstw, w których przeprowadzono badania ankietowe. Objęto nimi łącznie 829 gospodarstw, w 308 wsiach na obszarze 15 gmin wiejskich. Średnio co 14 gospodarstwo, w każdej gminie wiejskiej, zostało objęte badaniem.

Właściciele około 50% gospodarstw nie zamierzają zmieniać obszaru gospodarstwa. Dotyczy to głównie, bo około 61,7% gospodarstw, od 1 do 10 ha UR. Zwiększyć swój obszar chce natomiast 1/3 gospodarstw z grupy powyżej 10 ha, zmniejszyć natomiast co dwunaste gospodarstwo, głównie z grupy mniejszych obszarowo (tab.1 i 1 a).

W wyniku potencjalnych zmian może nastąpić nieznacznie zwiększenie średniej powierzchni gospodarstw w badanych gminach. Zmiany prowadzić będą do koncentracji ziemi w większych gospodarstwach. O ile w roku 1998 w badanych gospodarstwach powyżej 15 ha znajdowało się 77,7% UR, to w niedalekiej perspektywie, jak deklarują ankietowani, będą oni użytkowali już 86% UR. Należy sądzić, że procesy koncentracji ziemi w większych obszarowo gospodar-

stwach będą w przyszłości utrzymywały się. Do takiej tezy upoważnia analiza odpowiedzi na pytania o zamierzeniach rolników odnośnie obszaru gospodarstwa. Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstwa zwiększa się udział rolników, którzy deklarują chęć jego powiększenia w najbliższych 5 latach, a zmniejsza się udział deklarujących zmniejszenie obszaru (tab. 1).

Tabela 1

Wybrane dane o strukturze obszarowej gospodarstw i tendencjach w zakresie zmian obszarowych

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR						Razem
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	
Liczba gospodarstw na obszarze gminy wiejskiej							
Nowy Dwór	43	160	211	111	78	32	635
Kuźnica Białostocka	195	338	186	80	61	17	877
Sokołka	260	533	460	225	122	23	1623
Szudziałowo	249	267	192	83	61	16	868
Krynki	193	126	85	34	27	20	485
Gródek	370	233	111	46	27	14	801
Michałow	403	322	242	106	67	31	1171
Narewka	501	326	104	40	17	1	989
Białowieża	214	42	4	2	1	1	264
Hajnówka	334	272	155	55	33	14	863
Dubicze Cerkiewne	144	232	148	57	31	5	617
Kleszczele	113	157	125	53	23	8	479
Czeremcha	377	163	34	16	4	2	596
Nurzec tacja	270	381	165	37	15	12	880
Mielnik	169	264	84	29	9	10	565
Ogółem	3835	3816	2306	974	576	206	11713
Średni obszar gospodarstwa w ha UR w grupach obszarowych na terenie gminy wiejskiej							
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Ogółem
Nowy Dwór	2,70	8,00	12,30	17,16	26,90	35,97	14,63
Kuźnica Białostocka	2,94	7,47	12,15	16,90	25,65	37,91	10,17
Sokołka	2,89	7,65	12,19	17,04	24,99	31,82	11,03
Szudziałowo	2,32	7,60	12,09	17,00	27,04	47,66	10,08
Krynki	2,48	7,57	12,28	17,21	26,26	54,02	9,93
Gródek	6,93	7,27	12,27	17,26	26,26	73,86	8,11
Michałow	2,47	7,21	12,20	17,37	27,45	41,37	9,59
Narewka	2,49	7,07	12,16	16,93	22,82	52,00	6,00
Białowieża	2,22	6,81	11,75	16,50	22,14	39,86	3,42
Hajnówka	2,61	7,26	12,12	17,15	26,80	48,33	8,38
Dubicze Cerkiewne	2,69	7,49	11,94	17,51	24,75	32,14	9,31
Kleszczele	2,73	7,60	12,24	17,08	26,74	33,21	9,95
Czeremcha	2,38	6,71	12,00	17,13	27,00	31,00	4,76
Nurzec Stacja	2,87	7,43	11,99	16,86	27,20	46,41	8,15
Mielnik	3,02	7,28	12,02	16,97	29,53	37,42	8,10
Średnia powierzchnia	2,74	7,36	12,11	17,07	26,10	42,87	8,77

Tabela 1 a

Charakterystyka ankietowanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Ogółem	
Liczba gospodarstw	158	158	147	140	118	108	829	111
Średni obszar w ha UR	3,25	7,53	12,77	17,33	25,06	59,83	18,40	15,93
Rolnicy, którzy w najbliższym czasie przewidują (%), w grupach obszarowych gosp. w ha UR								
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	G. z d. dz.
Zwiększyć obszar	16,5	19,0	27,2	37,9	33,1	38,9	27,7	20,7
Nie zmieniać obszaru	61,4	62,0	49,7	34,3	53,4	48,1	52,0	64,0
Zmniejszyć obszar	12,0	10,8	8,8	10,7	1,7	2,8	8,4	6,3
Brak odpowiedzi	10,1	8,2	14,3	17,1	11,8	10,2	11,9	9,0

* Skrót G. z d. dz. oznacza gospodarstwa z dodatkową działalnością pozarolniczą.

Źródło: Wojewódzki Urząd Statystyczny. Powszechny spis rolny 1996. Białystok 1998. Obliczenia własne na podstawie badań ankietowych.

Takie zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw mają swoje przyczyny ekonomiczne. Większe gospodarstwa są silniejsze ekonomicznie i posiadają lepsze wyposażenie techniczne. Powiększenie ich obszaru spowoduje obniżenie kosztów utrzymania maszyn i urządzeń. Gospodarstwa mniejsze obszarowo, słabo wyposażone technicznie nie są w stanie same powiększyć swojego potencjału.

Miedzy powierzchnią gospodarstwa a zasobami pracy i w działalności pozarolniczej zachodzą określone zależności (tabela 2 i 2 a).

Tabela 2

Wybrane dane o czynniku pracy w gospodarstwach strefy przygranicznej

Liczba osób w rodzinie	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	
ogółem; w tym w wieku:	3,66	3,96	3,97	4,31	4,82	5,06	4,23	4,18
produkcyjnym	2,17	2,15	2,07	2,36	2,52	2,41	2,26	2,20
poprodukcyjnym	0,61	0,68	0,69	0,86	0,98	0,89	0,77	0,86
przedprodukcyjnym	0,88	1,13	1,21	1,09	1,32	1,76	1,20	1,27

* Skrót jak tabela 1

Źródło: jak tabela 1.

Jak wynika z danych w tabelach 2 i 2a w miarę wzrostu powierzchni gospodarstwa:

- zwiększa się liczebność osób zamieszkających w gospodarstwie domowym,
- zmniejsza się liczba osób pracujących poza gospodarstwem rolnym stale, dorywczo lub na własny rachunek,
- zmniejsza się udział osób, które otrzymują rentę lub emeryturę.

Tabela 2a

Wybrane dane o czynniku pracy w gospodarstwach strefy przygranicznej

Osoby dorosłe pracujące poza gospodarstwem na 100 ha UR	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	
stale	16,53	4,29	1,76	1,32	0,71	0,31	1,59	1,85
sezonowo	3,11	0,59	0,48	0,66	0,20	0,12	0,41	1,40
dorywczo	4,47	1,68	0,59	0,62	0,27	0,14	0,56	0,90
działalność na własny rachunek	2,14	0,76	0,16	0,37	0,14	0,03	0,25	1,80
otrzymujące rentę, emeryturę	14,39	7,23	4,47	2,56	1,79	1,05	2,80	3,20
gotowe podjąć pracę poza gospodarstwem	3,70	1,51	0,43	0,41	0,24	0,06	0,43	0,39

Źródło: jak tabela 1.

Takie zależności wynikają z charakteru gospodarstw rolnych oraz możliwości wykorzystania zasobów pracy. Im mniejsze gospodarstwo, tym możliwości uzyskania odpowiedniego dochodu rolniczego są mniejsze. Zmusza to ludność z tych gospodarstw do aktywności zawodowej poza gospodarstwem rolnym. Wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa zasoby pracy zwiększają się. Świadczy o tym nie tylko liczebność rodzin, ale i struktura demograficzna ludności (tabela 2).

W małych obszarowych gospodarstwach mniej jest osób w wieku przedprodukcyjnym, ale także w wieku poprodukcyjnym. W badanej grupie 18,2% gospodarstw użytkowanych było przez samotne małżeństwa, samotnych emerytów i inne samotne osoby.

Wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa zmniejsza się także udział rodzin, w których członkowie otrzymują renty i emerytury. Wynosił on w grupie od 1-5 ha 14,4%, 5-10 ha 7,2%, 10-15 ha 4,5%; 15-20 ha 2,6%; 20-30 ha 1,8% i powyżej 30 ha 1%. W gospodarstwach gdzie jest prowadzona działalność pozarolnicza wskaźnik ten kształtował się na poziomie 3,2%.

Gospodarstwa mniejsze obszarowo mają charakter socjalny, czy wręcz działkowy, dla właścicieli i ich rodzin. Ludność z tej grupy gospodarstw nie jest zainteresowana w przedsięwzięciach prowadzących do zwiększania ich obszaru i rozszerzenia produkcji rolniczej. W tej grupie gospodarstw największy jest odsetek kierowników, którzy nie są zainteresowani zwiększeniem obszaru gospodarstwa oraz tych którzy przewidują zmniejszenie obszaru (tab. 1 a).

Liczba osób zainteresowana podjęciem pracy poza gospodarstwem zwiększa się wraz ze zmniejszeniem jego obszaru. W najmniejszych obszarowo gospodarstwach (1-10 ha) takiej ludności jest około 5 osób na 100 ha UR.

Liczbę osób gotowych podjąć pracę poza gospodarstwem w badanej populacji gospodarstw w stosunku do osób w wieku produkcyjnym można oszacować na około 3,73%. Udział ten można nazwać stopą ukrytego bezrobocia w badanej

próbie gospodarstw. Stopa ta zmniejsza się w większości wraz ze wzrostem obszaru gospodarstwa. W grupie gospodarstw 1-5 ha wynosi 5,25%, 5-10 ha 6,77%; 10-15 ha 2,65%; 15-20 ha 3,04%; 20-30 ha 2,38% i powyżej 30 ha 1,49%.

Oprócz cech o charakterze ilościowym w działalności gospodarczej ważne znaczenie mają kwalifikacje osób. Tylko 33,2% kierowników, zwłaszcza najmniejszych gospodarstw, posiada wykształcenie podstawowe, a 64,1% ma zawodowe i średnie (tabela 2 b).

Tabela 2 b

Wybrane dane o czynniku pracy w gospodarstwach strefy przygranicznej

Kierownicy gospodarstw z wykształceniem (w %)	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	G. z d. dz.*
Podstawowe	39,75	45,22	33,10	39,69	21,88	19,63	33,21	15,32
Zawodowe rolnicze	4,97	14,01	21,38	20,61	34,38	28,97	20,72	16,22
Zawodowe nierolnicze	32,92	26,75	26,21	21,37	22,66	21,50	25,23	40,54
Pełne średnie	21,12	12,74	17,93	16,03	18,75	25,23	18,63	24,32
Wyższe rolnicze	0,62	0,64	1,38	2,29	1,56	2,80	1,55	2,70
Wyższe nierolnicze	0,62	0,64	0,00	0,00	0,78	1,87	0,65	0,90

Źródło: Badania ankietowe, obliczenia własne.

Znaczny odsetek gospodarstw małych obszarowo użytkują osoby mające zawodowe i średnie wykształcenie, a także posiadające stałą pracę poza rolnictwem. Duży jest także udział kierowników gospodarstw pobierających emerytury i renty.

Tabela 2 c

Wybrane dane o czynniku pracy w gospodarstwach strefy przygranicznej

Wiek kierowników (lata) odsetek	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	G. z d. dz.*
Do 30 lat	5,7	3,8	11,6	7,8	10,2	14,8	8,6	7,2
30-45 lat	33,5	43,0	43,5	34,3	55,9	60,2	43,9	61,3
45-60 lat	50,0	44,3	39,5	53,6	31,4	23,1	41,5	27,0
Powyżej 60 lat	10,8	8,9	5,4	4,3	2,5	1,9	6,0	4,5

Źródło: jak tabela 2 b.

Potencjał produkcyjny oraz różny wiek i wykształcenie kierowników gospodarstw powodują zróżnicowanie reakcji na zmieniające się warunki gospodarowania. Za miarę aktywności kierowników gospodarstw w naszych badaniach przyjęto działania w zakresie inwestycji i planów na najbliższe 5 lat.

Tabela 3

Aktywność kierowników gospodarstw w latach 1994-1998 (w %)

Gospodarstwa, w których kierownik	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	
nie podejmował żadnych inwestycji	100,0	90,2	86,7	84,7	73,3	67,7	83,8	87,5
podejmował inwestycje	0,0	9,8	13,3	15,3	26,7	32,3	16,2	13,5

Źródło: jak tabela 2 b.

Najbardziej aktywni, w poszukiwaniu rozwiązań przystosowujących gospodarstwo do zmiennych warunków rynkowych i produkcyjnych, są kierownicy większych obszarowo gospodarstw.

W analizowanym okresie w ponad 87% większych gospodarstw ponoszono nakłady inwestycyjne, a kierownicy ich mają plany - zamierzenia na najbliższe 5 lat. Najgorsza sytuacja występuje w grupie gospodarstw do 5 ha. W tej grupie nie inwestowano w żadnym badanym gospodarstwie. W grupie od 5 do 10 ha, w 90% gospodarstw nie przeprowadzono inwestycji, a rolnicy nie mają planów na przyszłość. Takich gospodarstw w analizowanych 15 gminach jest ogółem ponad 65%, przy czym im mniejsze obszarowo grupa gospodarstw, tym odsetek ich jest większy. Również w grupie gospodarstw z dodatkową działalnością występują takie, w których w analizowanym okresie nie inwestowano, a ich kierownicy nie mają planów na przyszłość.

Wśród planów na najbliższe lata dominuje wzrost produkcji rolniczej. Dotyczy to głównie gospodarstw większych obszarowo. Zamierzenia takie deklarują rolnicy z gospodarstw powyżej 10 ha, a tylko co 10-te z gospodarstw poniżej 5 ha. Największy odsetek rolników zamierzających ograniczyć produkcję występuje wśród rolników z gospodarstw najmniejszych obszarowo (co 10 rolnik z gospodarstw do 5 ha).

Aktywność kierowników gospodarstw w dokonywaniu zmian w strukturze potencjału produkcyjnego gospodarstw zależna jest nie tylko od siły ekonomicznej gospodarstwa, ale także wieku kierownika-właściciela gospodarstwa rolnego.

Z ankietyzacji wynika że, najbardziej aktywni w inwestowaniu byli rolnicy w wieku do 45 lat. W ponad 3/4 gospodarstw, kierowanych przez starszych wiekiem rolników, nie podejmowano żadnych inwestycji, a tylko 15% kierowników podejmowało działania w zakresie zmian struktury produkcji, w celu utrzymania lub poprawy sytuacji dochodowej.

Aktywność kierowników gospodarstw w dziedzinie inwestycji i zmian struktury czynników powiązana jest także z charakterem gospodarstwa (tab. 4).

Tabela 4

Aktywność kierowników gospodarstw rolnych w poszukiwaniu sposobów
przezwyciężenia trudności w gospodarowaniu w latach 1994-1998,
wg charakteru gospodarstw (w %)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa, w którym dochód stanowi % dochodu osobistego		
	>90 %	50 do 90 %	>50%
Ilość gospodarstw w %	48,7	26,7	24,5
Gospodarstwa, w których kierownik:			
Nie podejmował inwestycji	73,9	86,6	91,7
Podejmował inwestycje	26,1	13,4	8,3
Gospodarstwa, w których kierownicy w najbliższych latach zamierzają:			
Nie podejmować żadnych działań	11,3	48,6	80,1
Podjąć nową działalność poza rolniczą	12,2	6,8	7,3
Rozwinąć dotychczasową działalność poza rolniczą	1,8	5,7	9,7
Zwiększyć produkcję rolniczą	74,7	38,9	2,8

Źródło: badania ankietowe, obliczenia własne.

Ludność posiadająca dochody spoza rolnictwa, które dominują w dochodach osobistych, jest mało aktywna w dokonywaniu zmian w gospodarstwie rolnym. W 2/3 takich gospodarstw nie dokonano żadnej inwestycji, a ich użytkownicy nie mają również konkretnych planów w tym zakresie na najbliższe lata. Produkcją rolniczą i jej zwiększeniem zainteresowani są głównie rolnicy z gospodarstw, w których dochody pochodzą z rolnictwa.

Wśród ogółu rolników deklarujących zwiększenie obszaru 65,5% to rolnicy z gospodarstw o dochodach z produkcji rolniczej, a tylko 35,5% o powierzchni poniżej 10 ha UR.

Ważną dziedziną aktywności i przedsiębiorczości rolników prowadzącą do zwiększenia dochodów jest podejmowanie pozarolniczej działalności gospodarczej. Rodzaje podjętej działalności pozarolniczej były różnorodne, można je skupić w poniższe grupy wyodrębnione według ilościowego występowania:

- Handel artykułami przemysłowo-spożywczymi
- Produkcja i sprzedaż artykułów rolnych
- Produkcja i sprzedaż artykułów przemysłowych
- Zakłady remontowo-budowlane
- Punkty gastronomiczne
- Przetwórstwo rolno-spożywcze
- Inne rodzaje działalności głównie z zakresu rzemiosła (rękodzieło ludowe)

Ich struktura przedstawiała się następująco; działalność handlowa stanowiła 43%, usługowa 35%, rzemiosło 19% a 3% to przetwórstwo.

Z badań wynika, że w niewielu gospodarstwach (co w ósmym gospodarstwie) prowadzona jest działalność pozarolnicza. Mały jest też udział gospodarstw (10,2%), w których taką działalność zamierza się rozwijać. Jeżeli zamiary deklarowane przez rolników będą urzeczywistniane, to zaczną się wyraźnie kształtować trzy zasadnicze grupy gospodarstw. Pierwsza grupa, najbardziej liczna, to gospodarstwa mało obszarowe; ludność tej grupy nie jest zainteresowana zwiększeniem produkcji rolniczej. Wraz z rozwojem gospodarki rynkowej grupa ta będzie coraz mniej liczyła się w podaży tradycyjnych produktów rolnych i popycie na przemysłowe środki do produkcji.

Drugą grupę będą tworzyły gospodarstwa oparte na pracy rodziny, które łatwo przystosowują się do zmiennych warunków rynkowych i produkcyjnych. Cechuje je dość trwałe powiązanie z rynkiem. Obecnie są to najczęściej większe obszarowo gospodarstwa, chociaż z niedostatku środków finansowych nie są zdolne powiększać swój potencjał produkcyjny i ekonomiczny. W grupie tej będą koncentrować się zasoby ziemi i środków produkcji. Będą one miały, w miarę stabilizacji opłacalności produkcji rolnej, coraz większy udział w podaży produktów rolnych, chociaż ich rozwój w dużej mierze uzależniony będzie od polityki rolnej i pomocy ze strony państwa.

Trzecią grupą, dotychczas najmniej liczną, są gospodarstwa, w których oprócz produkcji rolniczej występuje działalność pozarolnicza. Aktualna polityka, zwiększania liczebności tej grupy gospodarstw, jest jedną z szans polepszenia sytuacji dochodowej ludności użytkującej takie gospodarstwa rolne.

Jednym z celów badań była próba dokonania przez rolników oceny przemian w warunkach reformowania gospodarowania. Ta ocena, w obecnych warunkach gospodarowania, dokonana przez rolników w badanych gminach jest bardzo zróżnicowana (tab. 5 i 6).

Najgorzej gospodaruje się rolnikom z grup obszarowych (1-15 ha), gospodarstwa takie nie mają dość sił wewnętrznych, w postaci akumulacji, aby się zmodernizować i walczyć o przetrwanie. Według opinii wielu ekonomistów, gospodarstwa tej grupy przechodzą, albo do grupy rozwojowej albo stają się pomocniczymi. Stosunkowo najlepiej obecne warunki gospodarowania oceniają rolnicy z gospodarstw większych obszarowo (powyżej 15 ha) oraz rolnicy, którzy podjęli dodatkową działalność pozarolniczą.

Ocena warunków gospodarowania zróżnicowana jest nie tylko w grupach obszarowych, ale jest także zależna od wieku kierownika gospodarstwa. Wśród tych, którzy ukończyli 45 lat, tylko 6,9% wyraża opinię, że obecnie gospodaruje się lepiej niż przed 1994 r. Wśród rolników starszych odsetek tak oceniających warunki gospodarowania wynosi 0,4%. W obecnych warunkach gospodaruje się gorzej, w porównaniu z warunkami sprzed 5 lat - uważa 72% rolników w wieku poniżej 45 lat i 85% w wieku powyżej 45 lat. Obecnie młodzi rolnicy rozpoczynający gospodarowanie mogą otrzymać pomoc na modernizację swoich gospo-

darstw, korzystając z kredytów preferencyjnych, z dopłatami Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Tabela 5

Opinie rolników o obecnych warunkach gospodarowania, w porównaniu z opiniami sprzed pięciu lat, w grupach obszarowych gospodarstw

Obecnie gospodaruje się:	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30 ha	Suma	
Znacznie lepiej	0,12	0,00	0,12	0,72	0,72	1,45	3,14	2,70
Nieco lepiej	1,45	1,81	2,17	2,05	2,65	2,65	12,79	10,81
Tak samo	3,50	4,46	3,02	3,26	2,41	2,29	18,94	17,12
Nieco gorzej	8,32	9,05	9,53	6,51	6,27	5,43	45,11	44,14
Znacznie gorzej	4,22	3,02	2,77	3,38	2,29	1,81	17,49	
Trudno powiedzieć	0,48	0,36	0,48	0,36	0,48	0,36	2,53	9,02

Źródło: jak tabela 4.

Tabela 6.

Opinie rolników o obecnych warunkach gospodarowania, w porównaniu z opiniami sprzed pięciu lat wg wieku kierownika gospodarstwa

Ocena warunków gospodarowania	Wiek kierowników gospodarstwa			Razem
	do 45 lat	45-60 lat	powyżej 60 lat	
Znacznie lepiej	2,2	1,6	0,0	3,7
Nieco lepiej	7,4	5,3	0,4	13,0
Tak samo	9,4	9,7	1,0	20,0
Nieco gorzej	18,8	20,3	3,0	42,1
Znacznie gorzej	6,8	4,5	0,2	11,5
Trudno powiedzieć	4,9	3,3	1,4	9,7

Źródło: jak tabela 4.

Modernizacja ta wymaga sporo środków finansowych. Wydaje się, że owe względy decydują o takiej ocenie obecnych warunków gospodarowania przez młodszych wiekiem rolników. Dowodem tego jest mała ilość młodych rolników starających się w analizowanych gminach wiejskich o takie kredyty preferencyjne. Z danych ODR wynika że, w okresie od 1996 do 1998 roku skorzystało z kredytów tylko 125-ciu rolników, co stanowiło 10,7% ogółu wydanych opinii w województwie białostockim. Z tej formy pomocy finansowej na modernizację gospodarstwa rolnego skorzystało rocznie tylko 43 młodych rolników z terenu 15 gmin wiejskich, tj. średnio 3-ch rolników z gminy. Starsi rolnicy są mniej aktywni i mniej skłonni do ciągłej adaptacji zmieniających się warunków i zmian koniunktury produkcji roślinnej i zwierzęcej. Ogólnie można powiedzieć, że ocena obecnych warunków gospodarowania jest zróżnicowana. Rolnikom, z mniejszych obszarowo gospodarstw oraz starszych wiekiem, gospodaruje się

obecnie gorzej niż 5 lat temu. Relatywny udział takiej oceny warunków gospodarowania przez rolników z większych gospodarstw jest mniejszy.

Ważnym zagadnieniem, mającym wpływ na przyszły rozwój, jest także przewidywanie zmian sytuacji ekonomicznej gospodarstwa (tab. 7 i 8).

Tabela 7

Opinie rolników o przewidywanej sytuacji ekonomicznej gospodarstw
za 5 lat (w %)

Sytuacja gospodarstwa:	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1- 5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	
Poprawi się	3,2	4,4	2,0	4,3	7,6	13,0	5,3	7,2
Raczej się poprawi	13,9	17,7	17,1	22,9	29,7	32,4	21,4	26,1
Pozostanie bez zmian	20,9	20,9	17,7	20,0	18,6	17,6	19,4	11,7
Zdecydowanie się pogorszy	41,8	32,9	36,7	30,7	24,6	15,7	31,5	33,3
Nie wiem	20,2	24,1	26,5	22,1	19,5	21,3	22,4	21,6

Źródło: jak tabela 4.

Tabela 8.

Opinie rolników o przewidywanej sytuacji ekonomicznej gospodarstw za 5 lat,
wg wieku (%)

Sytuacja gospodarstwa:	Wiek kierowników gospodarstwa		
	do 45 lat	45-60 lat	powyżej 60 lat
Poprawi się	4,6	2,4	0,0
Raczej się poprawi	22,9	13,8	0,0
Pozostanie bez zmian	19,3	19,8	22,0
Zdecydowanie się pogorszy	27,8	45,3	48,0
Nie wiem	25,4	18,7	30,0

Źródło: jak tabela 4.

Przewidywania rolników są zróżnicowane i zależne od obecnej oceny sytuacji gospodarowania oraz wieku kierownika gospodarstwa. Kierownicy z połowy większych obszarowo gospodarstw oceniają, że sytuacja ich gospodarstwa za 5 lat się poprawi, natomiast w małych obszarowo taką ocenę prezentuje tylko 10% ich kierowników. Przeciętnie badanych rolników uważa, że sytuacja ich gospodarstwa za 5 lat będzie lepsza niż obecnie. Najbardziej optymistyczni w swoich przewidywaniach są kierownicy gospodarstw, w których występuje dodatkowa działalność gospodarcza. 1/3 z nich uważa, że za kilka lat sytuacja ich gospodarstw będzie lepsza i taka sama ilość uważa, że się zdecydowanie pogorszy.

Prawie ponad 1/4 rolników poniżej 45 lat ocenia, że sytuacja ich gospodarstwa w najbliższych latach poprawi się, w starszych grupach wiekowych odsetek tak oceniających jest znacznie mniejszy. Ogólnie można powiedzieć, że młodszy

wiekami rolnicy bardziej optymistycznie oceniają sytuację swoich gospodarstw w perspektywie kilku lat.

Badania dały również odpowiedź na pytanie o ocenę perspektyw zjednoczenia Polski z Unią Europejską.

Tabela 9

Ocena rolników o perspektywie zjednoczenia się Polski z Unią, wg grup obszarowych (%)

Ocena perspektywy zjednoczenia:	Grupy obszarowe gospodarstw w ha UR							G. z d. dz.*
	1-5	5-10	10-15	15-20	20-30	>30	Średnio	
Korzystna	7	11,4	12,9	10,7	31,4	44,4	17,9	22,5
Obojętna	41,1	42,4	42,9	24,3	29,7	24,1	34,9	37,8
Nie korzystna	51,9	46,2	44,2	65,0	38,9	31,5	47,2	39,6

Tabela 10.

Ocena rolników o perspektywie zjednoczenia się Polski z Unią, wg wieku (w%)

Ocena perspektywy zjednoczenia:	Wiek kierowników gospodarstwa		
	do 45 lat	45-60 lat	powyżej 60 lat
Korzystna	22,7	9,2	0,0
Obojętna	34,6	30,6	32,0
Nie korzystna	42,7	60,2	68,0

Ankietowani rolnicy, w przeważającej części, wyrażają się niekorzystnie i mają obawy co do perspektyw zjednoczenia z Unią. 1/3 ogółu rolników wyraża postawę obojętną, a tylko 1/6 ankietowanych korzystnie mówi o perspektywach. Analizując wyniki oceny według wieku kierownika gospodarstwa i jego stosunek do zjednoczenia to w przeważającej opozycji są właściciele w wieku powyżej 45 lat, natomiast zwolennikami tego procesu są kierownicy do 45 lat.

Podsumowując wyniki badań ankietowych, należy w tym miejscu zaznaczyć, że były one aktualne w okresie ich realizacji (I kwartał 1998 roku). W wyniku zmian jakie niewątpliwie nastąpiły po tym okresie, szczególnie w otoczeniu zewnętrznym funkcjonowania gospodarstw rolnych, niektóre opinie rolników może uległy już zmianom. Obraz ocen i postaw rolników był jednak bardzo zróżnicowany, a krytyka i bierność, jak również pozytywy i postawy aktywne, są miarą reakcji rolników na dokonujące się zmiany warunków funkcjonowania gospodarstw, przy realizowanej aktualnie polityce rolnej.

Mimo, że w tekście przedstawiono niektóre już wnioski wynikające z badań, celowe jest na końcu stwierdzenie iż, w badanych gminach w wyniku dokonujących się zmian w polityce i otoczeniu rolnictwa następuje powolna, ale jednak widoczna polaryzacja gospodarstw.

Na obszarze przygranicznych gmin można wydzielić dwie główne grupy obszarowe, w których rolnicy mają podobne zamierzenia, postawy i opinie o przyszłości gospodarowania.

Pierwsza grupa (od 1 do 15 ha UR) to gospodarstwa mało obszarowo, wykazujące cechy stagnacji produkcyjnej, z brakiem planów na przyszłość, nie doinwestowane, borykające się z dość dużym ukrytym bezrobociem.

Druga grupa (powyżej 15 ha UR) to gospodarstwa, w których kierownicy w wieku średnim, wykazują aktywność, choć jest ona uzależniona od posiadanych własnych środków finansowych. W grupie tej jest największy odsetek optymistów, uważających, że sytuacja ekonomiczna ich gospodarstw poprawi się w perspektywie zjednoczenia się Polski z Unią Europejską.

LITERATURA

1. Wojewódzki Urząd Statystyczny. Powszechny Spis Rolny 1996; Białystok 1997.
2. Główny Urząd Statystyczny. Powszechny Spis Rolny 1996; Warszawa 1998.
3. Bąk Mieczysław: Rozwój gospodarki wiejskiej. Oficyna Naukowa, Warszawa 1995.
4. Przygodzka Renata: Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na przykładzie regionu północno-wschodniego. Materiały Konferencyjne. Uniwersytet Warszawski Filia w Białymstoku, 1994.
5. Praca zbiorowa: Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich pogranicza zachodniego. PAN, Warszawa 1996.

STANISŁAW GRYKIEN
Uniwersytet Wrocławski

TRANSFORMACJA ROLNICTWA NA OBSZARZE WSCHODNICH NIEMIEC

1. Wstęp

Proces transformacji rolnictwa na terenach byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej był następstwem zjednoczenia obu państw niemieckich. Teren ten był obszarem działania różnorodnych instrumentów polityki rolnej sterowanych przez rząd federalny w Bonn. Należały do nich procedury prawne faworyzujące tworzenie i rozwój gospodarstw rodzinnych, chroniące interesy mniej zamożnych rolników, z nowych krajów związkowych oraz stwarzające możliwość zadośćuczynienia osobom poszkodowanym, w trakcie reformy rolnej i procesu „uspółdzielczania” wsi. Były one również próbą usunięcia z krajobrazu tej części Niemiec wielkoobszarowych gospodarstw rolnych będących dziedzictwem socjalizmu. Polityka rządu federalnego uwzględniała ponadto założenia Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, dzięki czemu przykładowo tylko w 1994 r. Niemcy uzyskały z jej funduszy 11,8 mld DM [Arnold 1997, s. 97].

Polityczne i ekonomiczne aspekty restrukturyzacji doprowadziły do reorganizacji rolnictwa i zmian w jego strukturze agrarnej. Efekty te są jednak o wiele mniejsze niż oczekiwano i nieadekwatne do zastosowanych procedur. Wynika to w głównej mierze z niechęci pracowników byłych państwowych spółdzielni produkcyjnych (LPG) do tworzenia samodzielnych gospodarstw chłopskich.

Ważnym problemem wynikłym z transformacji rolnictwa są koszty społeczne ponoszone przez mieszkańców wsi. W stosunku do 1989 r. pracę w tym sektorze straciło 85% zatrudnionych, co na pewnych obszarach doprowadziło do bezrobocia o charakterze strukturalnym.

Nie jest to zatem ani proces łatwy ani krótkotrwały, natomiast zachodzące zmiany nie zawsze odpowiadają założeniom polityki rolnej rządu. W stosunku do innych krajów postkomunistycznych jest on jednak szybszy i ułatwiony, zważywszy że przekształcające się rolnictwo wschodnioniemieckie uzyskuje po-

moc finansową zarówno ze strony rządu federalnego w Bonn jak i z Unii Europejskiej [Tillack, Schulze 1998].

2. Restrukturyzacja form własności gospodarstw rolnych w byłej Niemieckiej Republice Demokratycznej

W latach 1945-1949 na obszarze radzieckiej strefy okupacyjnej Niemiec przeprowadzona została reforma rolna. Spowodowała ona konfiskatę 3,3 mln ha ziemi, z której utworzono tzw. Fundusz Ziemi. Reforma objęła wszystkie majątki o powierzchni powyżej 100 ha oraz pewną ilość mniejszych gospodarstw, bez prawa do rekompensaty za ich utratę. Na bazie Funduszu Ziemi zorganizowano ok. 210 tys. gospodarstw chłopskich, w tym ponad 91 tys. gospodarstw dla rodzin przesiedleńców. Niewielka część gruntów została przeznaczona na utworzenie państwowych gospodarstw rolnych (Volkseigene Güter - VEG). Konsekwencją przeprowadzonej reformy rolnej była zmiana struktury agrarnej rolnictwa na tym obszarze. Prawie całkowicie zniknęły gospodarstwa większe od 100 ha (stanowiły zaledwie 3,6%) i ograniczono liczbę gospodarstw o powierzchni od 20 do 100 ha (26,1%). W stosunku do okresu przedwojennego wzrosła natomiast liczba gospodarstw średniorolnych (5-20 ha) z 31,7% w 1939 r. do 59,3% w 1949 r. Pozostałą grupę stanowiły gospodarstwa karłowe (do 5 ha), których stan nie uległ w zasadzie zmianie w stosunku do 1939 r. [Zaleski 1968].

Rozwój prywatnej własności ziemskiej trwał krótko, bo zaledwie do czasu utworzenia Niemieckiej Republiki Demokratycznej (7.10.1949 r.). Od tego momentu zapoczątkowany został okres kolektywizacji, w trakcie którego rolnicy byli „zachęcani” do tworzenia spółdzielni rolniczych. Podstawowe formy przedsiębiorstw, na których od tego czasu zaczęło się opierać rolnictwo NRD, były następujące:

- rolnicze spółdzielnie produkcyjne (Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften - LPG),
- państwowe gospodarstwa rolne (Volkseigene Güter - VEG),
- ogrodnicze spółdzielnie produkcyjne (Gartenwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften - GPG).

Procesowi uspołdzielczania wsi towarzyszył gwałtowny zanik gospodarstw chłopskich. Okres socjalistycznej przebudowy rolnictwa był konsekwentnie prowadzony do 1966 roku, kiedy to został w zasadzie zakończony. W rękach prywatnych pozostało jedynie 6% użytkowanej rolniczo ziemi. Obok gruntów wnoszonych do spółdzielni przez rolników państwo dokonywało również zawłaszczania ziemi chłopów, którzy porzucali swoje gospodarstwa i przenosili się na zachód. W latach 1949-1961, czyli do czasu zamknięcia przez NRD granicy, do Niemiec Zachodnich emigrowało przeszło 2 mln osób, wśród których najliczniej-

szą grupę społeczną stanowiło bogate chłopstwo, pozostawiające gospodarstwa o powierzchni 20-100 ha [Zaleski 1968].

Następstwem opisywanych procesów był silny wzrost powierzchni gospodarstw. Przeciętny obszar państwowego gospodarstwa rolnego (VEG) wynosił 646 ha, rolniczej spółdzielni produkcyjnej (LPG) 378 ha, a niewielkiej liczby gospodarstw indywidualnych które jeszcze funkcjonowały ok. 30 ha. W latach 70-tych, które również w NRD były okresem gigantomanii, przeforsowany został sztuczny podział na produkcję roślinną i zwierzęcą. Wymusiło to potrzebę specjalizacji i silnej kooperacji między przedsiębiorstwami rolnymi, które jednak nie osiągały zamierzonych celów ekonomicznych. Ponadto silna koncentracja produkcji, zwłaszcza zwierzęcej, spowodowała wiele negatywnych skutków w środowisku przyrodniczym.

Proces restrukturyzacji form własności gospodarstw rolnych byłej NRD doprowadził do następujących, często negatywnych zjawisk:

- powstania i dominacji socjalistycznych gospodarstw rolnych dwóch typów (państwowych gospodarstw rolnych VEG oraz rolniczych spółdzielni produkcyjnych LPG) w wyniku przymusowego, kontrolowanego łączenia się wcześniejszych gospodarstw prywatnych,
- wielkich rozmiarów gospodarstw, o powierzchni przekraczającej nawet 6 tys. ha oraz pogłowie 2000 krów, z dużym udziałem ogromnych pojedynczych parcel ziemi (do 80 -100 ha w jednym kawałku),
- oddzielenia produkcji roślinnej i zwierzęcej na poziomie gospodarstw,
- intensywnego wykorzystywania ziemi na całym obszarze, również szczególnie narażonych na degradację gruntów marginalnych – ponieważ głównym celem polityki rządu była maksymalizacja produkcji [Diemann, Bauer 1993].

Taka struktura rolnictwa obok problemów ekonomicznych miała również destrukcyjny wpływ na środowisko naturalne. Spowodowała ona regionalną koncentrację nawozów zwierzęcych, małą różnorodność krajobrazu w wyniku likwidacji zadrzewień śródpolnych, miedz i małych zbiorników wodnych, zanieczyszczenie gleby i wody nawozami sztucznymi i pestycydami, co miało miejsce szczególnie na glebach marginalnych.

W styczniu 1990 roku, a zatem na wiele miesięcy przed zjednoczeniem Niemiec, rząd federalny uchwalił akt prawny dotyczący rolnictwa („Landwirtschaftsanpassungsgesetz”), który ustalał zasady prawne dla odtworzenia własności prywatnej ziemi rolniczej oraz rozwoju odmiennych struktur rolniczych. Odpowiedzialność za grunty rolne należące do państwa została przekazana organizacji Treuhandanstalt (Zakład Powierniczy), która miała za zadanie nadzorowanie procesu prywatyzacji ziemi. Przedmiotem prywatyzacji było początkowo 1,72 mln ha ziemi po rolniczych spółdzielniach produkcyjnych LPG. Do procesu

prywatyzacji nie zostały włączone grunty pochodzące z wkładów członkowskich rolników - spółdzielców [Wollkopf 1993].

Ogólna powierzchnia użytków rolnych w byłej NRD wynosiła w 1991 r. 5,3 mln ha, a zatem ziemia, którą miała do rozdysponowania organizacja Treuhandanstalt stanowiła 32,5%. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że grunty chłopskie wniesione do rolniczych spółdzielni produkcyjnych LPG uznano za własność rolników - spółdzielców. Obejmowały one powierzchnię ok. 3,0 mln ha i w związku z tym nie podlegały procesowi prywatyzacji.

Uchwalony akt prawny ustanawiał prowadzenie prywatyzacji na dwóch drogach:

- odtwarzania gospodarstw rodzinnych oraz
- kontynuowania działalności gospodarstw spółdzielczych, funkcjonujących w zmodyfikowanej formie.

Mimo tych założeń do 1995 r. faworyzowany był rozwój gospodarstw rodzinnych. Było to związane ze strukturą agrarną landów zachodnich zdominowaną przez średniorolne gospodarstwa chłopskie. Federalna polityka rolna była skierowana na ich ochronę i zabezpieczenie przed wielkoskalowymi gospodarstwami rolnymi w nowych landach, w sytuacji nadprodukcji żywności jaka miała miejsce na tym obszarze.

Rolnicze spółdzielnie produkcyjne LPG działały legalnie do końca 1991 r. Musiały jednak ulec przekształceniu lub zostały rozwiązane. Byli rolnicy i ich spadkobiercy, których ziemia uległa kolektywizacji, zostali uprawnieni do jej odzyskania. Tylko ok. 25% byłych spółdzielni (LPG) zostało rozwiązanych bądź za zgodą członków spółdzielni, bądź w wyniku bankructwa. Większość z nich została jednak przekształcona w nowe podmioty gospodarcze. Przetrwanie tak wielu „reformowanych spółdzielni” wskazuje na niechęć, bądź niemożność rolników, do podjęcia samodzielnej produkcji rolnej. Jednak ich dalsze funkcjonowanie związane było z wysokimi kosztami społecznymi, związanymi z drastycznym spadkiem zatrudnienia [Wilson 1996].

W wyniku procesu restrukturyzacji powstały różne formy gospodarstw: gospodarstwa rodzinne, spółki osobowe (głównie cywilne i komandytowe) oraz jednostki posiadające osobowość prawną, obejmujące głównie spółdzielnie i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością, tworzone przez byłych spółdzielców. W 1995 r. najliczniejszą grupę (wśród nowo powstałych w procesie transformacji) stanowiły gospodarstwa rodzinne. Było ich ok. 24,6 tys., a przeciętna powierzchnia wynosiła 46 ha użytków rolnych. Należy odnotować duży wzrost liczby gospodarstw chłopskich w latach 1992-1995, jednak ich udział w strukturze użytkowania ziemi zwiększył się tylko o 7,5%. Sporym przyrostem charakteryzowały się spółki osobowe, ale ich średnia powierzchnia zmniejszyła się w analizowanym okresie z 629 ha do 449 ha. Podobna sytuacja wystąpiła w jednostkach z osobowością prawną. Mimo niewielkiego wzrostu ich liczby nastąpił

spadek w użytkowaniu ziemi o 14,4%, co w konsekwencji spowodowało zmniejszenie średniej powierzchni gospodarstwa z 1338 ha do 1064 ha. Wśród podmiotów gospodarczych w rolnictwie występują także jednostki z osobowością prawną – prawa publicznego. Ich udział wynosił ok. 1% w 1992 r. i był minimalny w 1985 r. [Ziętara 1997].

Zatem pomimo polityki rządu federalnego szczególnie przychylniej w odniesieniu do rodzinnych gospodarstw rolnych ich rozwój ilościowy i powierzchniowy na terenie nowych landów nie jest tak znaczny jak oczekiwano.

Określone zostały szczegółowe zasady repriwatyizacji użytków rolnych, w byłej Niemieckiej Republice Demokratycznej. Podstawowe ramy prawne służące odtworzeniu własności prywatnej gruntów rolnych określa uchwalony przez rząd federalny w 1990 r. akt prawny. Wiele uwagi poświęcono w nim właścicielom ziemi oraz ich spadkobiercom, którzy z różnych przyczyn utracili swoją własność. Umowa unifikacyjna stanowiła, że ziemia która uległa skonfiskowaniu podczas reformy rolnej na obszarze radzieckiej strefy okupacyjnej w latach 1945-1949, nie podlega zwrotowi byłym właścicielom. Zostało im jednak przyznane prawo do uzyskania odszkodowania opierającego się na wycenie ich własności z 1935 r. (generalnie odszkodowanie było wyceniane jako 3 razy większe od tej wartości). Ponadto mogli oni zgłaszać swoje wnioski o zakup ziemi państwowej na tak samo korzystnych warunkach jak dzierżawcy, jednak wartość proponowanej do zakupu ziemi nie mogła przekraczać połowy wartości ich odszkodowania.

Prawo o ubieganie się o odzyskanie ziemi zostało przyznane rolnikom, którzy zostali pozbawieni ziemi po 1949 r. [Klages, Klare 1995].

W listopadzie 1992 r. określony został program prywatyzacji pozostałej ziemi państwowej, która nie podlegała zwrotowi poprzednim właścicielom. Z 1,72 mln ha ziemi, która została przekazana organizacji Treuhandanstalt, do rozdysponowania pozostało ponad 1,1 mln. Reszta gruntów na mocy aktu prawnego z 1990 r. została przekazana wcześniejszym właścicielom. **Użytki rolne, które w 1993 r. zostały przeznaczone do prywatyzacji, stanowiły tylko 20,8% ziemi rolniczej na terenie byłej NRD.** Organizacja Treuhandanstalt utworzyła w kwietniu 1993 r. oddzielną agencję odpowiedzialną za proces prywatyzacji (Bodenverwertungs-und-verwaltungsgesellschaft – BVVG). Ustalono, że będzie ona przebiegała w dwóch fazach, ze wstępnym oddaniem ziemi w dzierżawę na okres 12 lat [Wilson 1996].

Ubiegający się o nabycie ziemi państwowej byli zobowiązani do przedstawienia planu rozwoju gospodarstwa oraz deklaracji przejęcia gruntów przez nich samych. W przypadku gdy o tę samą ziemię ubiegało się dwóch lub więcej kandydatów, priorytet miał ten rolnik, który starał się o odtworzenie gospodarstwa na swojej wcześniejszej ziemi (Wiedereinrichter), a w następnej kolejności miejscowi rolnicy, którzy podejmowali próbę gospodarzenia na roli po raz pier-

wszy (Ortsansässiger Neueinrichter). Dopiero po nich ziemia była przyznawana pozostałym podmiotom gospodarczym: spółkom z ograniczoną odpowiedzialnością, spółdzielniom oraz rolnikom nie mieszkającym na danym terenie (z landów zachodnich).

Zasady sprzedaży państwowej ziemi rolniczej zostały precyzyjnie określone w „Akcje kompensacyjny i odszkodowawczy” (Ausgleichsund Entschädigungsgesetz), uchwalonym we wrześniu 1994 r. Stanowi on, że osoby lub pozostałe podmioty gospodarcze dzierżawiące rolniczą ziemię państwową, na początku października 1996 r., miały możliwość zakupienia połowy z dzierżawionej ziemi na bardzo korzystnych zasadach, pod warunkiem, że grunty te nie będą odsprzedane przez 20 lat. Będą oni również musieli wykupić resztę dzierżawionej ziemi po cenach rynkowych; jednak na podjęcie tej decyzji mają czas do 2003 r. [Wilson 1996].

Proces przekształceń w rolnictwie byłej NRD jest łatwiejszy w stosunku do pozostałych krajów postkomunistycznych, gdyż jest wspierany finansowo przez rząd federalny oraz fundusze z Unii Europejskiej. Organizacja Treuhandanstalt, odpowiedzialna za nadzorowanie procesu prywatyzacji państwowej ziemi rolniczej, uzyskała od rządu federalnego 1,4 mld DM na odpisanie tzw. „starych długów”, które większość restrukturyzowanych spółdzielni rolnych otrzymała w spadku po okresie socjalistycznym. Poprawiło to ich warunki działania oraz stanowiło przesłankę powodzenia wdrażanych planów modernizacyjnych [Scholz 1992]. Regulacje prawne dotyczące nowych krajów związkowych były wprowadzane w zgodzie z zasadami Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, co umożliwiło rolnikom ubieganie się o grant „startowy” przy tworzeniu gospodarstwa, a także dogodne pożyczki na zagospodarowanie ziemi oraz unowocześnienie starych i budowę nowych budynków gospodarczych.

Proces unifikacji państw niemieckich spowodował szereg problemów społecznych wśród ludności wiejskiej oraz odnowił wiele zadawnionych ran, będących pokłosiem głębokich przemian strukturalnych jakich doświadczało rolnictwo NRD w całym okresie powojennym. Dlatego tak dużą uwagę w Niemczech przykładą się do prowadzenia rozważnej polityki rolnej, godzącej interesy różnych grup społecznych. Z jednej strony rząd stara się zadośćuczynić wywłaszczonym właścicielom ziemskim oraz chłopom, którzy z różnych przyczyn opuścili swoje gospodarstwa, z drugiej natomiast strony stara się postępować uczciwie w stosunku do rolników z byłej NRD, którzy nie są w stanie konkurować na równych zasadach wolnorynkowych w swoich staraniach o ziemię. Pomimo faworyzowania, szczególnie w początkowym okresie, rodzinnych gospodarstw rolnych wykształcające się struktury w rolnictwie nowych krajów związkowych zdominowane są przez wielkoskalowe, nierodzinne gospodarstwa rolne.

3. Zmiany struktury powierzchniowej gospodarstw rolnych w byłej NRD

Zasady transformacji rolnictwa w byłej NRD zostały określone w akcie prawnym z 1990 r. Został on uchwalony przez rząd federalny w celu sterowania procesem restrukturyzacji. Jego nadrzędnym założeniem było zabezpieczenie interesów rodzinnych gospodarstw rolnych składających się na rolnictwo byłej RFN. Pomimo powszechnie deklarowanego poparcia dla rozwoju różnorodnych form własności na wsi, do 1995 r. faworyzowany był rozwój średniorolnych gospodarstw chłopskich. Obawy budziła wielkoskalowa produkcja reformowanych państwowych spółdzielni produkcyjnych LPG, które po zmianach strukturalnych, modernizacji i poprawie ekonomiki produkcji mogły wytwarzać towary po niższych, konkurencyjnych cenach. Gospodarstwa te stanowiły zagrożenie dla status quo gospodarstw z landów zachodnich, a intensyfikacja produkcji rolnej pogłębiała problem nadwyżek żywności, z którym borykają się kraje Unii Europejskiej.

Zmiany liczby i powierzchni gospodarstw w grupach obszarowych, w latach 1991-1996 w byłej NRD prezentuje tabela 1. Na początku procesu transformacji rolnictwa w 1991 r. w strukturze użytkowania ziemi dominowały gospodarstwa o powierzchni przekraczającej 1 tys. ha. Zajmowały one ok. 4,3 mln ha, a zatem ponad 80% całej użytkowanej rolniczo ziemi. Mimo iż ich udział ilościowy był niewielki (10,3%), to właśnie one decydowały o charakterze rolnictwa na tym obszarze.

Tabela 1

Zmiany liczby i powierzchni gospodarstw w grupach obszarowych
w latach 1991 - 1996 w byłej NRD

Powierzchnia [ha]	Rok					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
liczba gospodarstw						
1 - 10	9493	7737	11484	12383	13653	13649
10 - 30	2980	3238	4190	4578	4950	5139
30 - 50	1012	1088	1417	1585	1680	1739
50 - 100	1066	1370	1806	2007	2182	2290
100 - 1000	2102	3309	4677	5587	6043	6307
1000 - 3000	1540	1637	1646	1611	1602	1591
>3000	368	225	166	141	138	128
Razem	18561	18604	25386	27892	30248	30843
użytki rolne w tys. ha						
1 - 10	31,2	27,9	41,7	45,3	49,8	49,9
10 - 30	51,8	56,9	73,1	80,7	86,8	90,4
30 - 50	39,3	42,1	54,9	61,5	65,1	67,4
50 - 100	74,8	97,5	130,1	145,4	158,0	167,0
100 - 1000	795,5	1218,5	1637,2	1910,3	2031,1	2115,5
1000 - 3000	2692,6	2752,1	2707,1	2633,0	2590,6	2561,9
>3000	1594,2	913,9	653,4	556,7	539,3	503,9
Razem	5279,4	5108,9	5297,5	5432,9	5520,7	5556,0

Najliczniejszą grupę stanowiły w 1991 r. małe gospodarstwa, o powierzchni do 10 ha. Było ich ok. 9,5 tys. i stanowiły ponad połowę wszystkich gospodarstw rolnych. Zajmowały one jednak zaledwie 0,6% użytkowanej rolniczo ziemi. Powyżej 10% udział w liczbie gospodarstw rolnych miały jeszcze gospodarstwa o wielkości 10-30 ha i 100-1000 ha, natomiast liczebność w pozostałych grupach obszarowych plasowała się poniżej tej wartości.

W 1996 r. nastąpił bardzo duży wzrost ilościowy podmiotów gospodarujących w rolnictwie, których liczba zwiększyła się z 18,6 tys. w 1991 r. do 30,8 tys. w 1996 r., czyli o 66%. Pod względem liczebności swój udział zmniejszyły gospodarstwa małorolne, o areale 1-10 ha i gospodarstwa największe o powierzchni przekraczającej 1 tys. ha. Wzrost udziału procentowego nastąpił we wszystkich pozostałych grupach obszarowych, a najsilniej wśród dużych gospodarstw, z klasy 100-1000 ha. Znalazło to swoje odbicie w spadku powierzchni gruntów rolnych użytkowanych w gospodarstwach największych, o powierzchni przekraczającej 3000 ha (do 46,1%) i znacznym wzroście areалу ziemi rolniczej należącej do gospodarstw o powierzchni 100-1000 ha (z 15,1% w 1991 r. do 38,1% w 1996 r.).

Wynikiem zmian, jakie zachodzą w rolnictwie byłej NRD od czasu unifikacji jest spadek średniej wielkości gospodarstwa z 284,5 ha w 1991 r. do 180,1 ha w 1996 r. (tab. 2). Połączenie gospodarek obu krajów wymusiło dalszy wzrost powierzchni rodzinnych gospodarstw rolnych w zachodnich krajach związkowych, do 22,9 ha w 1996 r. Mimo stałego spadku przeciętnej powierzchni gospodarstw rolnych w byłej NRD, obserwujemy w całych Niemczech stały wzrost średniej powierzchni gospodarstwa rolnego z 27,6 ha w 1991 r. do 31,9 ha w 1996 r. Proces powiększania gospodarstw w landach zachodnich odbywa się często w wyniku przenoszenia się rolników na tereny byłej NRD. Rolnicy ci ze względu na niższe ceny ziemi, kupują dużo większe gospodarstwa i zbywają swoje wcześniejsze grunty. Użytki rolne przez nich pozostawione są natomiast kupowane i włączane do funkcjonujących i rozwijających się farm na terenie byłej RFN, co powoduje ich rozwój powierzchniowy.

Tabela 2

Zmiany średniej powierzchni gospodarstw rolnych w Niemczech
w latach 1991-1996

Obszar	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Zmiany średniej powierzchni (ha)						
Landy zachodnie	19,7	20,2	20,7	21,4	22,3	22,9
Landy wschodnie	284,5	274,6	208,7	194,8	182,5	180,1
Niemcy	27,6	28,0	28,8	29,8	31,0	31,9

Zmiany zachodzące w rolnictwie na obszarze byłej NRD wskazują na trwałe zmniejszanie się znaczenia gospodarstw wielkoobszarowych, użytkujących po kilka tysięcy hektarów ziem rolniczych. Niewspółmierny jednak do działań rządu federalnego jest rozwój rodzinnych gospodarstw rolnych o powierzchni do 100 ha. Wszystkie gospodarstwa o areale od 1 ha do 100 ha użytkowały w 1996 r. zaledwie 6,7% użytków rolnych. W rolnictwie byłej NRD dominują duże gospodarstwa rolne o powierzchni 100-1000 ha. Jest to wynikiem rozpadania się ogromnych rolniczych spółdzielni produkcyjnych LPG na mniejsze zakłady, które dawniej tworzyły ich strukturę. Wyraźnie jednak, podobnie jak polscy pracownicy byłych PGR-ów, rolnicy-spółdzielcy ze wschodnich Niemiec nie wykazują większej aktywności w kierunku tworzenia od podstaw własnych, rodzinnych gospodarstw rolnych.

4. Społeczne koszty transformacji rolnictwa byłej NRD

Jednym z najbardziej dotkliwych skutków spowodowanych przez przekształcenia w rolnictwie landów wschodnich było załamanie się rolnego rynku pracy. Można było oczekiwać, że typowe dla NRD, zbyt wysokie zatrudnienie w tym sektorze gospodarki narodowej, będzie musiało ulec zmniejszeniu. Z około 850 tys. osób zatrudnionych w rolnictwie na terenie byłej NRD w 1989 r., w rok po zjednoczeniu Niemiec (1991), pracowało tylko 312 tys. [Wollkopf 1995], a w 1996 r. zaledwie 125,7 tys. osób (tab. 3). Liczba osób zatrudnionych w 1996 r. stanowiła zatem zaledwie 14,8% stanu z 1989 r. Tak silna redukcja zatrudnienia spowodowała wzrost bezrobocia na obszarach wiejskich i zmusiła pracowników państwowych spółdzielni produkcyjnych LPG (bo z nich głównie rekrutowali się bezrobotni) do szukania zatrudnienia na pozarolniczych stanowiskach pracy. To z kolei wpłynęło na zmianę struktury zawodowej mieszkańców wsi.

Tabela 3

Spadek zatrudnienia w rolnictwie na terenie Niemiec
w latach 1992-1996

Obszar	1992	1993	1994	1995	1996
Spadek zatrudnienia (w tys.)					
Landy zachodnie	672,8	646,0	609,0	571,1	546,0
Landy wschodnie	173,9	146,3	132,3	127,3	125,7
Niemcy	846,7	792,2	741,3	698,4	671,7

Źródło: Statistisches Jahrbuch 1998.

W wyniku badań ankietowych, przeprowadzonych przez Meike Wollkopf [1995] w latach 1993-1994, które miały m.in. na celu określenie postawy pracowników byłych LPG w stosunku do dokonujących się przemian oraz umiejętności uzyskania nowego miejsca pracy, autorka sformułowała następujące wnioski:

- zmiana struktury zatrudnienia w rolnictwie spotkała się z akceptacją większości pracowników tego sektora, jakkolwiek nieuniknione były problemy, które dotknęły poszczególnych ludzi i ich rodziny,
- młodzi mężczyźni o pełnych kwalifikacjach zawodowych stosunkowo szybko uzyskiwali pracę bądź to w restrukturyzującym się rolnictwie, bądź w innych zawodach (bardzo pomocnym w staraniach o zatrudnienie był fakt, że ok. 95% pełnozatrudnionych w rolnictwie byłej NRD legitymowało się zaświadczeniem o uzyskanych kwalifikacjach, lub lepiej o pełnych kwalifikacjach zawodowych. Świadectwa takie przyznawała im komisja państwowa po zdaniu egzaminów korespondencyjnych),
- starsze osoby miały małe szanse na rynku pracy. Problem ten dotyczy szczególnie kobiet, które często do momentu przeprowadzenia badań pozostawały bezrobotne,
- najstarsi pracownicy, którzy mieli nikłe szanse na znalezienie zatrudnienia, skorzystali z możliwości przejścia na wcześniejszą emeryturę.

Pomimo działań rządu federalnego, zmierzających do zabezpieczenia interesów rolników pochodzących z terenów byłej NRD, stwierdzali oni często, że znaleźli się na gorszej pozycji niż rolnicy z zachodnich krajów związkowych, którzy posiadali lepsze możliwości finansowe na uruchomienie gospodarstwa. Rolnicy z landów wschodnich musieli sprostać konkurencji farm zachodnich, stosując wysoce intensywne metody produkcji. Było to trudne, gdyż wymagało całkowitego przestawienia metod pracy w stosunku do ośmiogodzinnego dnia roboczego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej LPG. Mimo trudnej sytuacji na wiejskim rynku pracy spółdzielcy z byłych LPG rzadko decydowali się na tworzenie własnego gospodarstwa, licząc na uzyskanie pracy po ich przekształceniu.

Spadek zatrudnienia w rolnictwie niemieckim spowodował wzrost powierzchni użytków rolnych przypadających na jednego zatrudnionego w rolnictwie oraz zwiększenie wskaźnika prezentującego liczbę osób żywionych dzięki pracy jednego rolnika. W 1950 r. rolnik zatrudniony w tym sektorze uprawiał 3,6 ha ziemi i wytwarzał produkty rolne na potrzeby 10 osób. W 1996 r. na jednego rolnika przypadało odpowiednio 25,6 ha oraz 114 konsumentów [Land - und Fortwirtschaft 1997].

Jednym z najdotkliwszych problemów społecznych kosztów restrukturyzacji rolnictwa byłej NRD był silny wzrost bezrobocia na analizowanym terenie. Zwolnienie z pracy ponad 700 tys. osób sprawiło, że wskaźnik bezrobocia dla całych Niemiec wzrósł powyżej 10%, natomiast w pewnych regionach landów wschodnich przekroczył 20%.

W rok po unifikacji (1991) wskaźnik bezrobocia w Niemczech wynosił 7,3% i wzrósł do 1996 r. do 11,5%. W 1995 r. odnotowano niewielką poprawę na

rynku pracy. W RFN, w okresie 1990-1995, współczynnik bezrobocia utrzymywał się poniżej 10%; w 1996 r. wyniósł 10,1 [Statistisches Jahrbuch 1998].

Společne następstwa procesu restrukturyzacji rolnictwa w byłej NRD to załamanie się wiejskiego rynku pracy oraz zmiana struktury zawodowej mieszkańców wsi. Większość pracowników państwowych spółdzielni produkcyjnych LPG została zwolniona i zmuszona do poszukiwania dochodów poza sektorem rolnym. Przez poprzedni okres przyzwyczaili się oni do trwałości swoich miejsc pracy oraz szerokiego wachlarza pomocy socjalnej ze strony LPG. Osoby te często nie radzą sobie w nowych realiach wolnorynkowej konkurencji obowiązującej w całej niemieckiej gospodarce. Właśnie z tej grupy zawodowej wywodzi się duża rzesza bezrobotnych.

5. Wnioski

Zjednoczenie Niemiec spowodowało proces transformacji rolnictwa na terenie byłej NRD, które musiało dostosować się do nowych reguł ekonomicznych wynikających z gospodarki wolnorynkowej. Restrukturyzacja sektora rolnego nie przebiegała jednak tylko na płaszczyźnie ekonomicznej. Proces ten podlegał również działaniu różnorodnych instrumentów polityki rolnej sterowanych przez rząd federalny w Bonn.

Do głównych celów rządu należało: popieranie gospodarstw rodzinnych, ochrona interesów mniej zamożnych rolników z nowych krajów związkowych, zadośćuczynienie osobom poszkodowanym w trakcie reformy rolnej i procesu uspołdzielczania wsi, usunięcie z krajobrazu byłej NRD wielkoobszarowych gospodarstw rolnych będących dziedzictwem socjalizmu oraz kontrola respektowania, w trakcie restrukturyzacji gospodarstw, założeń Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, co umożliwiło rolnikom korzystanie z jej funduszy w trakcie przekształcania gospodarstw rolnych.

W celu nadzorowania procesu prywatyzacji ziemi powołana została organizacja Treuhandanstalt (Zakład Powierniczy). Powstała na mocy aktu prawnego, ze stycznia 1990 r., organizacja (Landwirtschaftsanpassungsgesetz) miała początkowo do rozdysponowania 1,72 mln ha ziemi po rolniczych spółdzielniach produkcyjnych LPG (32,5% ogółu użytków rolnych byłej NRD). W wyniku zwrotu części ziemi byłym właścicielom, w listopadzie 1992 r., organizacja Treuhandanstalt posiadała do prywatyzacji 1,1 mln ha (20,8% ziemi rolniczej na terenie byłej NRD).

Grunty chłopskie wniesione do rolniczych spółdzielni produkcyjnych LPG uznano za własność rolników spółdzielców. Obejmowały one powierzchnię ok. 3 mln ha i nie podlegały procesowi prywatyzacji.

Wynikiem zmian, jakie zachodzą w rolnictwie NRD od czasu unifikacji, jest spadek średniej wielkości gospodarstwa z 284,5 ha w 1991 r. do 180,1 ha

w 1996. Na obszarze landów zachodnich ma miejsce proces powiększania gospodarstw. Jest on w dużej mierze wynikiem przenoszenia się rolników z tych terenów do nowych krajów związkowych, gdzie ze względu na niższe ceny kupują oni dużo większe gospodarstwa. Pozostawiane użytki rolne są następnie kupowane i włączane do funkcjonujących farm na terenie byłej RFN.

Dotkliwym skutkiem będącym następstwem restrukturyzacji rolnictwa byłej NRD było załamanie się rolnego rynku pracy. Z około 850 tys. osób zatrudnionych w tym sektorze w 1989 r. w roku 1996 pracowało tylko 125,7 tys. osób, co stanowiło zaledwie 14,8%. Tak gwałtowna redukcja zatrudnienia spowodowała wysokie bezrobocie na obszarach wiejskich (na wielu terenach o charakterze strukturalnym) oraz wpłynęła na zmianę struktury zawodowej mieszkańców wsi.

Przekształcenia, zachodzące w rolnictwie na obszarze byłej NRD, wskazują na trwałe zmniejszanie się znaczenia wielkoobszarowych gospodarstw rolnych, użytkujących dawniej nierzadko po kilka tysięcy hektarów ziem rolniczych. Jest to jednak głównie wynikiem przekształceń rolniczych spółdzielni produkcyjnych LPG w spółki osobowe (głównie cywilne i komandytowe) oraz jednostki posiadające osobowość prawną. Niewspółmierny do działań rządu federalnego w Bonn jest natomiast rozwój rodzinnych gospodarstw rolnych. Rolnicy spółdzielcy ze wschodnich Niemiec, podobnie jak polscy pracownicy byłych PGR-ów, nie wykazują większej aktywności w kierunku tworzenia od podstaw własnych, rodzinnych gospodarstw rolnych.

Proces restrukturyzacji rolnictwa terenów byłej NRD nie jest zatem ani łatwy ani krótkotrwały i nie zawsze przebiega zgodnie z założeniami polityki rolnej rządu. Jest on jednak w stosunku do Polski i innych krajów postkomunistycznych szybszy i ułatwiony, zważywszy, że przekształcające się rolnictwo wschodniemieckie uzyskuje pomoc finansową, zarówno ze strony rządu federalnego w Bonn jak i z Unii Europejskiej.

BIBLIOGRAFIA

- Arnold A.: *Allgemeine Agrargeographie*, Klett-Perthes, Gotha und Stuttgart. 1997.
- Dieman R. Bauer S.: *Development of Land Use in Rural Areas in East Germany Since 1989*, [in:] *Analysis of Landscape Dynamics-Driving Factors Related to Different Scales (materials from symposium)*, Leipzig-Halle. 1993, s. 42-50.
- Grykień S.: *Rozwój rolnictwa ekologicznego w Niemczech*, Acta Univer. Wratislaviensis, No 2089, Prace Instyt. Geograf. Seria B. Geogr. Społ. i Ekon., t. XVII, Wrocław 1998, s. 75-79.
- Klages B., Klare K.: *So werden Alteigentümer jetzt entschädigt*, Top Agra 5. 1995, s. 44-47.

Land – und Fortwirtschaft in Deutschland. Daten und Fakten 1997. Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Bonn.

Landwirtschaft und ländlichen Raum stärken, [in:] Agrarstandort Deutschland, Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, Bonn. 1998, s. 38-41.

Scholz H.: Lage der Landwirtschaft in den neuen Bundes-Ländern. Berichte über Landwirtschaft. 1992, s. 161-173.

Statistisches Jahrbuch der DDR 1967, Berlin.

Statistisches Jahrbuch über Ernährung Landwirtschaft und Forsten der Bundesrepublik Deutschland 1997, Landwirtschaftsverlag GmbH, Münster-Hiltrup, 1998.

Tillack P., Schulze E.: Umstrukturierung der Landwirtschaftlichen Betriebe in Mittel – und Osteuropa. Anpassung an den Markt durch Strukturwandel, Forschungs Ernährung. Landwirtschaft. Forsten, No 1/1998. 1998, s. 29-33.

Walczak W.: Republika Federalna Niemiec, PWN, Warszawa 1976.

Wilson O.: Emerging Patterns of Restructured Farm Businesses in Eastern Germany, GeoJournal 38.2. 1996, s. 157-160.

Wollkopf M.: Agro-Structural Change Within the Former East-German/West-German Border Region of the New Federal States, Institut für Länderkunde, Lipsk 1995.

Zaleski M.: Rolnictwo NRD. Państw. Wyd. Roln. i Leśne, Warszawa 1968.

Ziętara W.: Rolnictwo za Odrą. Nowe Życie Gospod. No 5/177. Warszawa 1997, s. 22-23.

KATARZYNA KARBOWIAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

AGROTURYSTYKA FORMĄ WIELOFUNKCYJNEGO ROZWOJU WSI. SZANSE I OGRANICZENIA JEJ ROZWOJU

1. Agroturystyka w ujęciu ekonomicznym, społecznym i ekologicznym

Agroturystyka spełnia wobec ludności przyjeżdżającej na wieś dwie podstawowe funkcje: usługową (zakwaterowanie, wyżywienie) i handlową (np. sprzedaż świeżych produktów z gospodarstwa). Pozostałe funkcje - jakie spełnia - są bezpośrednio związane z ich realizacją. I tak np. z ekonomicznego punktu widzenia rozwijanie agroturystyki, a przez to pobudzanie rozwoju gospodarczego, powinno odbywać się poprzez:⁽¹⁾

- stworzenie bazy i infrastruktury zaspokajającej potrzeby turystyczne, co w konsekwencji powoduje aktywizację życia społeczno-gospodarczego,
- tworzenie nowych miejsc pracy dla zatrudnionych bezpośrednio w usługach turystycznych, czy przy produkcji sprzętu turystycznego i pamiątek, a także pośrednio dla potrzeb turystyki w innych usługach i handlu (np.: na pocztę),
- przeciwdziałanie wyludnienia wsi i miejscowości górskich,
- wzrost dochodów ludności miejscowej,
- zmianę sposobów i warunków życia oraz kształtowanie nowego modelu konsumpcji ludności miejscowej,
- aktywizację rozwoju gospodarczego na zasadzie sprzężenia zwrotnego.

Natomiast z punktu widzenia społecznego rozwój agroturystyki dla rolników i mieszkańców wsi wiąże się przede wszystkim z:⁽²⁾

(1) A. Nowakowska: „Ekonomiczne aspekty turystyki. Zagadnienia wybrane” Akademia Ekonomiczna, Kraków 1982, s. 52-58.

(2) Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. CDiEwR, Kraków 1993, s. 105 i następne oraz E. Kmita: Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1994, nr 2, s. 16-17.

- aktywnością społeczności wiejskiej,
- integracją środowiska wiejskiego i współpracą w realizacji przedsięwzięć turystycznych,
- rozwojem samorządności lokalnej i współpracy między ludźmi (np. w ramach stowarzyszeń agroturystycznych, przy rozwoju i promocji produktu turystycznego itp.),
- wykształceniem przywództwa w środowisku wiejskim,
- ponownym zainteresowaniem turystów i mieszkańców wsi zabytkami i tradycjami wsi, które sprzyja zachowaniu dziedzictwa kulturalnego,
- promocją kontaktów kulturowych, wzajemnego zrozumienia i współpracy pomiędzy turystami a mieszkańcami wsi,
- kontaktem z innymi wzorcami kultury,
- rozwojem osobowości mieszkańców wsi,
- poprawą jakości życia społeczności wiejskich.

Dla turystów natomiast wiąże się przede wszystkim z bliskim kontaktem z rodziną rolniczą, u której spędza się czas, możliwość poznania jej historii i zwyczajów, kultury danego regionu, bezpośredniej rozmowy, podzielenia się własnymi troskami i doświadczeniami itp.⁽³⁾

Ostatnio często mówi się i pisze o ekologii i ekorozwoju. Zagadnienia te odgrywają również rolę w rozwoju agroturystyki. Do najważniejszych cech ekologicznych rozwoju agroturystyki można zaliczyć:⁽⁴⁾

- podejmowanie działalności turystycznej przyjaznej dla środowiska i krajobrazu,
- utrzymanie integralności krajobrazu (łącznie ze środowiskiem przyrodniczym) i wartości kulturowych,
- rozwój infrastruktury wspierającej ekologiczne wzory turystyki (transport, wytwarzanie energii, gospodarka odpadami, ściekami, wodą itp.),
- zapewnienie ładu ekologicznego i przestrzennego.

Agroturystyka jest formą pozarolniczej działalności gospodarczej, a więc jej rozwijanie jest kreowaniem przedsiębiorczości na wsi. Rozwój agroturystyki jest też jedną z form wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, umożliwiającą wykorzystanie przede wszystkim dodatkowych źródeł dochodu i wolnych zasobów, które dotychczas nie były wykorzystane w ogóle. Dzięki rozwojowi turystyki wiejskiej, w tym i agroturystyki, jest możliwe przede wszystkim:⁽⁵⁾

-
- (3) E.Kmita: Agroturystyka jako szansa aktywizacji społeczno-gospodarczej środowisk wiejskich. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1994, nr 2, s.17.
- (4) Por. E.Garścia: Ekoturystyka. „Aura” 1994, nr 11, s. 3 oraz J. Majewski: Źródła i warunki turystyki wiejskiej jako formy turystyki alternatywnej. „Zeszyty Naukowe AR w Poznaniu” 1993, s. 107.
- (5) A.P.Wiatrak: Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 1996, nr 1, s. 36.

- wynajmowanie miejsc noclegowych i rozbudowa bazy noclegowej,
- rozszerzanie rynków zbytu na produkty rolne,
- rozwijanie małego (często domowego) przetwórstwa spożywczego i gastronomii oraz sprzedaż tych wyrobów,
- rozwój różnego rodzaju usług związanych z turystyką,
- wytwarzanie wyrobów pamiątkarskich,
- wzrost atrakcyjności obszarów wiejskich, wyrażający się we wzroście cen gruntów, a przez to wartości terenów rolnych i wiejskich.

2. Ogólne czynniki prowadzenia działalności agroturystycznej

Nie każdy rolnik, który posiada gospodarstwo rolne położone w atrakcyjnym krajobrazowo rejonie, jest predysponowany do prowadzenia działalności agroturystycznej. Rolnik ten musi posiadać nie tylko wiedzę i umiejętności, ale również szczególne predyspozycje osobowościowe.⁽⁶⁾ Powinien być to człowiek dobrze traktujący innych ludzi, mający podejście do gości, życzliwy, chętny do słuchania i prowadzenia rozmów, zawsze uśmiechnięty, z poczuciem humoru itp. Ponadto powinien posiadać również dużą wiedzę na temat regionu i umieć zainteresować turystów historią i kulturą danego regionu, udzielając na ten temat jak najwięcej ciekawych informacji. Poza tymi - wydawać by się mogło oczywistymi cechami - osoba prowadząca biznes agroturystyczny powinna dbać o czystość i porządek w gospodarstwie i w domu (wystrój wnętrz), umieć gotować i przyrządzać różnego rodzaju posiłki - z uwzględnieniem gustów gości i kuchni regionalnej. Każdy zaś człowiek prowadzący jakąkolwiek działalność (w tym i agroturystyczną) powinien posiadać umiejętności zarządzania, współdziałania, podejmowania przemysłanych decyzji, jak również upór w dążeniu do celu, konsekwencję, wyciąganie wniosków z błędnie podjętych decyzji, obowiązkowość, solidność oraz znajomość przepisów prawnych, podatkowych i zasad rachunkowości.

3. Rola doradztwa w przygotowywaniu przedsięwzięć agroturystycznych

Doradztwo rolnicze w ostatnich latach przeszło drogę intensywnych działań na rzecz rozwoju turystyki wiejskiej.⁽⁷⁾ Trzeba jednak mieć świadomość, że proces rozwoju poprzez turystykę może wciąż rozpoczynać się w nowych regionach, gminach czy wsiach. Doradztwo rolnicze musi być zatem otwarte i przygotowane na rozpoczynanie pracy doradczej od początku w nowym miejscu.

(6) Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. CDiEwR, Kraków 1993 i H.Bimberg, J.Majewski: Wakacje na wsi. Poradnik dla rolników rozpoczynających biznes turystyczny. Instytut Macieja Rataja, Warszawa 1993.

(7) E.Kmita: Doświadczenia doradztwa rolniczego w rozwoju agroturystyki w Polsce. [w:] „Doradztwo...”, op. cit., s. 87 i następne..

W ostatnich latach wzrósł również znacznie poziom wiedzy i umiejętności zarówno doradców, jak i osób świadczących usługi agroturystyczne. Wielu z kwaterodawców uczestniczyło w różnego rodzaju szkoleniach w kraju i za granicą. W związku z tą sytuacją będą wzrastały wymagania w stosunku do służb doradczych, dlatego też proces doskonalenia zawodowego musi nieustannie trwać. Doradcy powinni również korzystać z praktycznej wiedzy osób prowadzących działalność agroturystyczną.

Pomoc doradców powinna mieć szeroki zakres, ale wszystkim powinna dotyczyć analizy ekonomicznej przedsięwzięcia. W tym celu jest potrzeba rozwoju doradztwa ekonomicznego, które świadczyłoby pomoc w oddziaływaniu na:⁽⁸⁾

- przygotowanie przedsięwzięć agroturystycznych,
- poprawę jakości produktów oferowanych przez rolników zajmujących się agroturystyką,
- racjonalne gospodarowanie i wykorzystanie posiadanych zasobów,
- poprawę zyskowności tych przedsięwzięć.

Podstawową rolę w świadczeniu doradztwa ekonomicznego dla rolników zajmujących się turystyką powinny mieć stowarzyszenia agroturystyczne, które po to zostały przez nich powołane, aby:⁽⁹⁾

- zapewnić pomoc w przygotowaniu produktu turystycznego i podjęcia tego typu działalności,
- tworzyć produkt o określonej jakości i standardzie,
- prowadzić wspólną promocję, reklamę i sprzedaż produktu agroturystycznego,
- tworzyć bazę danych o rezerwacji miejsc,
- reprezentować rolników zajmujących się agroturystyką.

Główną rolę w rozwijaniu agroturystyki odgrywają ośrodki doradztwa rolniczego, które propagowały rozwój agroturystyki w Polsce, szkoliły doradców i rolników w tym zakresie oraz aktywnie uczestniczyły w tworzeniu stowarzyszeń agroturystycznych. Najmniejszą rolę w tych działaniach mają niestety urzędy lokalne i samorządowe. I tak np. w woj. tarnobrzesckim na 50 wójtów i burmistrzów, tylko 3 jest zainteresowanych rozwojem agroturystyki i widzi jej rolę w rozwijaniu przedsięwzięć agroturystycznych. Taka sytuacja jest nie do przyjęcia i wymaga zaangażowania samorządów terytorialnych w racjonalnym wykorzystaniu istniejących zasobów wytwórczych oraz stworzeniu podstaw polityki społeczno-gospodarczej popierania rozwoju agroturystyki.

(8) A.P.Wiatrak: Rola doradztwa w przygotowaniu przedsięwzięć agroturystycznych. [w:] „Doradztwo...”, op. cit., s. 60.

(9) Tamże.

4. Bariery w rozwoju agroturystyki

Agroturystyka jako jedna z form pozarolniczej działalności gospodarczej mieszkańców wsi zdobywa w Polsce coraz szersze grono zwolenników. Atrakcyjne walory przyrodnicze i kulturowe polskiej wsi stwarzają szansę rozwoju tej formy wypoczynku na szerszą skalę. Bazując na wartościach gospodarstwa rolnego oraz wykorzystując jego wolne zasoby można stworzyć atrakcyjną i niepowtarzalną ofertę turystyczną dla zróżnicowanego grona odbiorców. Jednak okazuje się, że rolnik podejmujący decyzję o prowadzeniu tego rodzaju działalności napotyka na swojej drodze szereg barier. Do podstawowych barier rozwoju agroturystyki w naszym kraju zaliczyć możemy przede wszystkim brak:

- systemu promocji i dystrybucji produktu turystycznego,
- środków na sfinansowanie przedsięwzięć agroturystycznych i systemu ich wspierania kredytowego,
- znajomości przepisów prawnych (np.: dotyczących standardu wynajmowanych pokoi i wydawanych posiłków).

Potrzeby w zakresie agroturystyki są bardzo duże i mają charakter wzrastający, chociaż nie zawsze w pełni uświadomiony. Wielu bowiem rolników zajmujących się agroturystyką uważa, że wszystko już umie i nie potrzebuje się już uczyć. Potrzebne jest jednak doskonalenie i doksztalcanie, aby zwiększyć własne kompetencje w celu przygotowania produktu agroturystycznego konkurencyjnego na rynku i poszukiwanego przez turystów. Wymaga to z kolei wielu działań marketingowych oraz promocji, do których wielu kwaterodawców nie jest odpowiednio przygotowanych. Brak informacji, systemu informacji w tym zakresie jest poważnym niedociągnięciem, które w konsekwencji powoduje obniżenie efektywności gospodarowania i trudności w uruchamianiu nowej działalności.

Przeszkodą w rozwoju agroturystyki - przy niedostatecznych dochodach - są niesprzyjające zasady kredytowania przedsięwzięć związanych z agroturystyką.

Regulacje prawne⁽¹⁰⁾ dotyczące agroturystyki odznaczają się też ogromną różnorodnością. Dotykają zagadnień kilku co najmniej dziedzin prawa i kilkudziesięciu aktów prawnych. Nie ma możliwości uregulowania prawnego zagadnień agroturystyki w jednym akcie prawnym, bowiem sprzeciwiałoby się to systematyce prawa. W konsekwencji - zdaniem cytowanego autora - zainteresowany usługodawca zmuszony jest poszukiwać wiedzy o drobiazgowych niekiedy aspektach swej działalności w różnych aktach prawnych, a często z pomocą różnych specjalistów. Zróżnicowanie źródeł prawa odnoszących się do agroturystyki powoduje także trudności po stronie organów i instytucji stosujących prawo, takich jak urzędy gminy, urzędy skarbowe, sądy, bowiem problematyka ta wykracza poza ich rutynowy zakres działania.

(10) J.Raciborski: Zakres doradztwa prawnego na rzecz podmiotów podejmujących świadczenia usług agroturystycznych. „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1997, nr 4, s. 104.

5. Szanse rozwoju agroturystyki

Agroturystyka w Polsce dopiero zaczyna się rozwijać. Warunkiem sukcesu agroturystyki jest pozytywny stosunek do turystyki nie tylko turystów, ale także mieszkańców wsi. Wyrazem czego powinna być gościnność, a oprócz niej - wysoka jakość świadczonych usług. Kontakty z miejscową ludnością, kultura regionu i inne czynniki powinny prowadzić do przyjemnego i odpężającego wypoczynku. Turysta jednak nie przyjedzie do miejscowości, czy gospodarstwa rolnego, w którym poza atrakcyjnym środowiskiem naturalnym, malowniczym krajobrazem i warunkami ekologicznymi, nie znajdzie dla siebie odpowiednich atrakcji. Tak więc prowadzenie tego rodzaju działalności wymaga ciągłego inwestowania, tak aby podwyższać standard proponowanych usług. Zadowolony klient z pewnością powróci by ponownie skorzystać z satysfakcjonującej go oferty, a co najważniejsze na pewno zachęci do tego rodzaju wypoczynku swoich znajomych, co jednocześnie jest bardzo skuteczną i nie kosztowną formą reklamy.

Polska - zdaniem M. Kłodzińskiego⁽¹¹⁾ - pomalu przestaje być turystyczną pustynią. Jednak do zrobienia pozostało bardzo wiele. Nie mamy doświadczeń i tradycji w tym zakresie i dlatego istnieje potrzeba włączenia się środowisk lokalnych, samorządów oraz instytucji pracujących na rzecz wsi i rolnictwa (w tym instytucji rządowych). Potrzebne są przede wszystkim następujące działania: ⁽¹²⁾

- działalność popularyzatorska i propagandowa wśród potencjalnych usługodawców i klientów;
- intensyfikacja szkoleń (w zakresie marketingu, prawa, zarządzania), zarówno na poziomie organizatorów, animatorów i zarządzających, jak i bezpośrednich usługodawców i klientów;
- właściwe zorganizowanie i prowadzenie systemu informacji i promocji;
- tworzenie stowarzyszeń, związków gmin i porozumień;
- tworzenie strategii rozwoju turystyki wiejskiej i włączenia się w ich realizację władz samorządowych.

(11) M.Kłodziński: Wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. Wyd. SGGW, Warszawa 1996, s. 22.

(12) A.P.Wiatrak: Wpływ agroturystyki..., op. cit., s. 45.

IWONA KAJDAN-ZYSNARSKA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

ZARZĄDZANIE JAKOŚCIĄ WG MIĘDZYNARODOWYCH NORM ISO SERII 9000

W ciągu ostatnich kilku lat obserwuje się w Polsce wzmożone zainteresowanie problematyką dotyczącą zarządzania jakością. W gospodarce rynkowej, gdzie konkurencja w każdej branży jest coraz silniejsza, pozycja przedsiębiorstwa na rynku zależy od sprawności jego funkcjonowania i jakości wytwarzanych dóbr. Jakość produktów i usług jest ważna zarówno dla użytkowników, jak i dostawców. Pełni bardzo ważne kryterium wyboru danego produktu i jego marki przez klienta. Dlatego chęć uzyskania i utrzymania pożądanej jakości musi być dostrzegana i rozpatrywana na każdym szczeblu struktury organizacyjnej w przedsiębiorstwie. Efekty działań projakościowych kształtowane są w pierwszej kolejności w procesach zarządzania, a dopiero później w procesach produkcji⁽¹⁾. W związku z tym szczególną rolę odgrywa kadra kierownicza, która ponosi odpowiedzialność za osiągnięte wyniki jakościowe i ilościowe przedsiębiorstwa. Jasno określona strategia zapewniania jakości przez naczelne kierownictwo prowadzi do usprawnienia funkcjonowania całego przedsiębiorstwa i poprawy jakości wytwarzanych produktów i oferowanych usług. Kierownictwo musi być przekonane do nieustannej poprawy jakości i powinno⁽²⁾:

- stworzyć system utrzymania jakości;
- zidentyfikować potrzeby klienta oraz stopień uświadomienia potrzeb;
- ocenić możliwości przedsiębiorstwa do zaspokojenia tych potrzeb;
- zrozumieć celowość działań zapobiegawczych, a nie korygujących;
- organizować szkolenia z zakresu poprawy jakości;
- nadzorować system zarządzania jakością w celu ciągłego doskonalenia.

(1) Zob. A.Hamrol, W.Mantura: Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka. Wyd. PWN 1998, s. 10-11.

(2) Por. A.P.Muhlemann, J.S. Oakland, K.G.Lockyer: Zarządzanie. Produkcja i usługi, Wyd. PWN 1997.

Perspektywa integracji Polski z Unią Europejską, w niedalekiej przyszłości, doprowadziła do intensywnego procesu wdrażania międzynarodowych i europejskich norm dotyczących systemów jakości (normy ISO 9001-9003) w polskich przedsiębiorstwach produkcyjnych i usługowych, które chcą osiągnąć dobrą pozycję na rynku poprzez zapewnienie pożądaných standardów jakościowych.

W zarządzaniu jakością funkcje norm pełnią takie dokumenty jak: plany, programy, projekty, specyfikacje wymagań, regulaminy, księgi służb, księgi jakości procedury, umowy, instrukcje oraz normy przemysłowe, państwowe i międzynarodowe. Projekt międzynarodowych norm ISO serii 9000 został opracowany przez Komitet Techniczny ISO/TC 176 w 1985 roku. W 1987 roku Międzynarodowa Organizacja Normalizacyjna (ang. the International Organization for Standardization) przyjęła i zaleciła do powszechnego stosowania normy ISO serii 9000 wraz z normą terminologiczną 8402, która opracowana została na podstawie normy brytyjskiej BS 5750. Normy ISO 9000 zostały przyjęte przez Polskę najpierw jako Polskie Normy PN-EN 29000, a w roku 1996 jako PN-ISO 9000. Od 1987 roku Komitet Techniczny ISO/TC 176 prowadzi prace normalizacyjne nad doskonaleniem i rozwojem systemu zarządzania jakością.

Bardzo pomocne w zrozumieniu problematyki związanej z zarządzaniem jakością jest zapoznanie się z normą terminologiczną ISO 8402, w której zostały ujednolicone najistotniejsze definicje i pojęcia z dziedziny jakości.

Wg normy ISO 8402: Zarządzanie jakością i zapewnienie jakości. Terminologia:

- **jakość** to „ogół właściwości obiektu⁽³⁾ wiążących się z jego zdolnością do zaspokojenia potrzeb stwierdzonych i oczekiwanych”;
- **polityka jakości** (strategia jakości) to „ogół zamierzeń i celów organizacji dotyczących jakości i w sposób formalny wyrażonych przez najwyższe kierownictwo”;
- **zarządzanie jakością** to „wszystkie działania z zakresu zarządzania, które decydują o polityce jakości, celach i odpowiedzialności, a także ich realizacji w ramach systemu jakości za pomocą takich środków, jak planowanie jakości, sterowanie jakością, zapewnienie jakości i doskonalenie jakości”;
- **sterowanie jakością** to „metody działań i działania o charakterze operacyjnym stosowane w celu spełnienia wymagań jakościowych”;
- **zapewnienie jakości** to „wszystkie planowane i systematyczne, a także jeśli to konieczne, udowodnione działania realizowane w ramach systemu jakości służące do wzbudzenia należytego zaufania co do tego, że obiekt spełni wymagania jakościowe”;

(3) Obiektem może być np. organizacja, system, osoba, działanie, proces, wyrób lub dowolna kombinacja wyżej wymienionych.

- **system jakości** to „struktura organizacyjna, procesy i zasoby niezbędne do zarządzania jakością”;
- **audit jakości** to „*usystematyzowane i niezależne badanie mające stwierdzić, czy działania odnoszące się do jakości i ich wyniki są zgodne z zaplanowanymi ustaleniami oraz, czy ustalenia są skutecznie realizowane i pozwalają na osiągnięcie celów*”;
- **wyrób**⁽⁴⁾ to „wynik działań lub procesów”.

Obecnie obowiązujące podstawowe normy PN-ISO serii 9000 dotyczące zarządzania jakością to:

- **PN-ISO 9000: Zarządzanie jakością i zapewnienie jakości. Wytyczne wyboru i stosowania:**
 - *PN-ISO 9000-1: Wytyczne wyboru i stosowania.*
 - *PN-ISO 9000-2: Ogólne wytyczne stosowania norm ISO 9001 - 9003.*
 - *PN-ISO 9000-3: Wytyczne do stosowania ISO 9001 podczas opracowywania, dostarczania i obsługiwanie oprogramowania.*
- **PN-ISO 9001, 9002, 9003: Systemy jakości - modele zapewnienia jakości:**
 - *PN-ISO 9001: Model zapewnienia jakości w projektowaniu, pracach rozwojowych, produkcji, instalowaniu i serwisie.*
 - *PN-ISO 9002: Model zapewnienia jakości w produkcji, instalowaniu i serwisie.*
 - *PN-ISO 9003: Model zapewnienia jakości w kontroli i badaniach końcowych.*
- **PN-ISO 9004: Zarządzanie jakością i elementy systemu jakości. Wytyczne:**
 - *PN-ISO 9004-1: Wytyczne.*
 - *PN-ISO 9004-2: Wytyczne dotyczące usług.*
 - *PN-ISO 9004-3: Wytyczne dotyczące materiałów wytwarzanych w procesach ciągłych.*
 - *PN-ISO 9004-4: Wytyczne doskonalenia jakości.*

ISO 9000 jest przewodnikiem po normach ISO 9001-9003, ponieważ dostarcza wskazówek do wyboru konkretnego modelu systemu zapewnienia jakości w przedsiębiorstwie. Wybór ten zależy od specyfiki przedsiębiorstwa, rodzaju wytwarzanych dóbr (produktów i/lub usług) oraz złożoności procesów związanych z projektowaniem i produkcją.

Normy ISO 9001, 9002, 9003 stanowią modele systemów zapewnienia jakości (SZJ). Na ich podstawie wdraża się systemy SZJ w przedsiębiorstwach o różnym zakresie działania.

(4) Wyrobem może być usługa, przedmiot materialny, wytwór intelektualny, koncepcja, wiedza lub dowolne ich kombinacje.

Model ISO 9001 pozwala zapewnić stabilny poziom jakości w procesach projektowania, pracach rozwojowych, procesach produkcyjnych, instalowaniu i serwisie. Przedsiębiorstwa nie projektujące własnych wyrobów wdrażają system zapewnienia jakości na podstawie wymagań zgodnych z modelem ISO 9002. Model ISO 9003 to tzw. model inspekcyjny, ponieważ reguluje tylko kontrolę i badania końcowe.

Zakres wymagań poszczególnych modeli systemów zapewnienia jakości zgodnych z normami ISO 9000 przedstawia tabela zamieszczona poniżej:

PN-ISO 9001 Model zapewnienia jakości w projektowaniu, pracach rozwojowych, produkcji, instalowaniu i serwisie	PN-ISO 9002 Model zapewnienia jakości w produkcji, instalowaniu i serwisie	PN-ISO 9003 Model zapewnienia jakości w kontroli i badaniach końcowych
4.1. Odpowiedzialność kierownictwa	4.1. Odpowiedzialność kierownictwa	4.1. Odpowiedzialność kierownictwa
4.2. System jakości	4.2. System jakości	4.2. System jakości
4.3. Przegląd umowy	4.3. Przegląd umowy	
4.4. Sterowanie projektowaniem		
4.5. Nadzór nad dokumentacją i danymi	4.5. Nadzór nad dokumentacją i danymi	4.5. Nadzór nad dokumentacją i danymi
4.6. Zakupy	4.6. Zakupy	
4.7. Nadzorowanie wyrobu dostarczonego przez klienta	4.7. Nadzorowanie wyrobu dostarczonego przez klienta	
4.8. Identyfikacja i identyfikowalność	4.8. Identyfikacja i identyfikowalność	4.8. Identyfikacja i identyfikowalność
4.9. Sterowanie procesem	4.9. Sterowanie procesem	
4.10. Kontrola i badania	4.10. Kontrola i badania	4.10. Kontrola i badania
4.11. Nadzorowanie wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań	4.11. Nadzorowanie wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań	4.11. Nadzorowanie wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań ⁴ .
4.12. Status kontroli i badania	4.12. Status kontroli i badania	12. Status kontroli i badania
4.13. Nadzorowanie wyrobu niezgodnego z wymaganiami	4.13. Nadzorowanie wyrobu niezgodnego z wymaganiami	4.13. Nadzorowanie wyrobu niezgodnego z wymaganiami
4.14. Działania korygujące i zapobiegawcze	4.14. Działania korygujące i zapobiegawcze	4.14. Działania korygujące i zapobiegawcze
4.15. Postępowanie z wyrobem, jego przechowywanie, pakowanie, zabezpieczanie i dostarczanie	4.15. Postępowanie z wyrobem, jego przechowywanie, pakowanie, zabezpieczanie i dostarczanie	4.15. Postępowanie z wyrobem, jego przechowywanie, pakowanie, zabezpieczanie i dostarczanie
4.16. Nadzorowanie zapisów dotyczących jakości	4.16. Nadzorowanie zapisów dotyczących jakości	4.16. Nadzorowanie zapisów dotyczących jakości
4.17. Wewnętrzne audyty jakości	4.17. Wewnętrzne audyty jakości	
4.18. Szkolenia	4.18. Szkolenia	4.18. Szkolenia
4.19. Serwis	4.19. Serwis	
4.20. Metody statystyczne	4.20. Metody statystyczne	4.20. Metody statystyczne

Źródło: Materiały szkoleniowe z kursu pn.: „Zarządzanie przez jakość” przygotowane w ramach programu Phare Fiesta II, pod auspicjami Komitetu Integracji Europejskiej, przez Wielkopolską Szkołę Biznesu przy Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, 1998.

Modele SZJ wg norm ISO 9001-9003 zawierają grupy wymagań, które odnoszą się do konkretnych zadań realizowanych w ramach zarządzania jakością. W modelu opracowanym na podstawie normy ISO 9001 jest 20 grup: 4.1. - 4.20, w modelu ISO 9002 nie uwzględnia się punktu 4.4. (Sterowanie projektowaniem), a w modelu ISO 9003 nie ma punktów 4.3. (Przegląd umowy), 4.4. (Sterowanie projektowaniem), 4.6. (Zakupy), 4.7. (Nadzorowanie wyrobu dostarczonego przez klienta), 4.9. (Sterowanie procesem), 4.17. (Wewnętrzne audyty jakości) i 4.19. (Serwis).

Natomiast norma ISO 9004 stanowi uzupełnienie wymagań zawartych w normie ISO 9001 w zakresie kosztów jakości, marketingu oraz odpowiedzialności za bezpieczeństwo wyrobu i odnosi się do wewnętrznego zarządzania jakością, ponieważ zabezpiecza interesy przedsiębiorstwa.

Aby dobrze opracować, wdrożyć i użytkować system zapewnienia jakości oraz dokonać właściwego wyboru danego modelu systemu w przedsiębiorstwie - uwzględniając jego specyfikę - należy poznać cele i zadania zawarte w poszczególnych grupach wymagań.

Znaczenie tych wymagań na podstawie normy PN-ISO 9001:1996 jest następujące:

4.1. Odpowiedzialność kierownictwa

Kierownictwo przedsiębiorstwa⁽⁵⁾ jest zobowiązane do:

- jasnego określenia i udokumentowania polityki jakości, obejmującej cele i zobowiązania dotyczące jakości. Polityka jakości musi być znana, zrozumiała i przestrzegana na wszystkich szczeblach struktury organizacyjnej przedsiębiorstwa (4.1.1),
- określenia odpowiedzialności, uprawnień i wzajemnych zależności między pracownikami (4.1.2.1),
- zapewnienia wystarczających środków w celu wdrożenia systemu jakości, w tym przeszkolonego personelu do zarządzania i przeprowadzania audytów wewnętrznych (4.1.2.2),
- wyznaczenia przedstawiciela najwyższego kierownictwa odpowiedzialnego za wdrożenie systemu jakości (4.1.2.3),
- dokonywania okresowych przeglądów systemu jakości, aby potwierdzić jego przydatność i efektywność w zakresie spełniania wymagań normy (4.1.3).

4.2. System jakości

Przedsiębiorstwo powinno:

- wdrożyć, udokumentować i utrzymywać system jakości oraz opracować księgę jakości⁽⁶⁾, w której zawarte są procedury i struktura dokumentacji systemu jakości (4.2.1),

(5) W Polskiej Normie PN-ISO 9001:1996 zamiast słowa „przedsiębiorstwo” zastosowano termin „dostawca”.

(6) Wytyczne do opracowywania ksiąg jakości zawarte są w normie ISO 10013

- opracować procedury zgodnie z wymaganiami normy i polityką jakości (4.2.2 a),
- efektywnie wdrożyć system jakości i jego udokumentowane procedury (4.2.2 b),
- przygotować plany jakości i udokumentować je w celu spełnienia określonych wymagań dotyczących wyrobów, przedsięwzięć lub umów (4.2.3).

4.3. Przegląd umowy

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury przeglądu umowy (4.3.1),
- dokonywać przeglądu oferty, umowy lub zamówienia przed przedstawieniem oferty, podpisaniem umowy lub przyjęciem zamówienia w celu zapewnienia określonych wymagań jakościowych (4.3.2),
- określić, w jaki sposób będą wprowadzane zmiany do umowy (4.3.3),
- przechowywać zapisy dotyczące przeglądów umowy (4.3.4).

4.4 Sterowanie projektowaniem

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury sterowania projektowaniem i weryfikacji projektowania wyrobu w celu spełnienia określonych wymagań (4.4.1),
- przygotować plany dotyczące projektowania i prac rozwojowych, a ich wykonanie przydzielić wykwalifikowanym pracownikom wyposażonym w odpowiednie środki (4.4.2),
- określić powiązania organizacyjne i techniczne pomiędzy osobami i jednostkami uczestniczącymi w pracach projektowania (4.4.3),
- zidentyfikować i udokumentować wymagania dotyczące wyrobu określane w danych wejściowych do projektowania oraz sprawdzić czy właściwie je dobrano (4.4.4),
- udokumentować wyniki procesu projektowania w formie umożliwiającej ich weryfikację i zatwierdzenie (4.4.5),
- zaplanować i przeprowadzać udokumentowane przeglądy wyników projektowania oraz utrzymywać zapisy dotyczące przeglądów (4.4.6),
- przeprowadzać weryfikację⁽⁷⁾ w celu zapewnienia, że dane wyjściowe z danego etapu projektowania spełniają wymagania określone w danych wejściowych (4.4.7),

(7) Poza przeprowadzaniem przeglądów projektu, weryfikacja projektu może obejmować: wykonanie alternatywnych obliczeń, porównanie nowego projektu z podobnym sprawdzonym projektem, przeprowadzanie badań i prezentacje, przegląd dokumentów dotyczących danego etapu projektowania przed ich przekazaniem

- przeprowadzać walidację⁽⁸⁾ projektu w celu zapewnienia, że wyrób spełnia określone wymagania użytkownika (4.4.8),
- zidentyfikować, udokumentować, ponownie zweryfikować i zatwierdzać zmiany w projekcie przed ich wprowadzeniem (4.4.9).

4.5. Nadzór nad dokumentacją i danymi

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury nad wszystkimi dokumentami i danymi komputerowymi (4.5.1),
- dokonywać przeglądu dokumentów i danych przed ich wydaniem, oraz zatwierdzać przez uprawnionych pracowników; właściwy nadzór nad dokumentami musi zapewnić, że wydania odpowiednich dokumentów są dostępne we wszystkich miejscach, gdzie są wykonywane działania dla efektywnego funkcjonowania systemu jakości (4.5.2),
- przeglądać i zatwierdzać wszelkie zmiany dokumentów i danych przez upoważnionych pracowników (4.5.3).

4.6. Zakupy

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury, aby zapewnić, że nabywany wyrób spełnia określone wymagania (4.6.1),
- oceniać i wybierać podwykonawców na podstawie ich zdolności do spełniania wymagań zawartych w umowach (4.6.2 a),
- określać rodzaj i zakres nadzoru sprawowanego nad podwykonawcami (4.6.2 b),
- sporządzać i przechowywać zapisy dotyczące jakości (4.6.2 c),
- dokonywać przeglądu dokumentów dotyczących zakupów i zatwierdzać je przed ich przekazaniem (4.6.3),
- określić wymagania odnośnie weryfikacji oraz sposób wydania wyrobu w dokumentach dotyczących zakupów jeśli zamierza sprawdzać w siedzibie podwykonawcy czy wyrób spełnia określone wymagania jakościowe (4.6.4.1),
- umożliwić przeprowadzenie weryfikacji wyrobu u siebie lub w siedzibie podwykonawcy przez klienta, jeśli jest to ustalone w umowie (4.6.4.2).

4.7. Nadzorowanie wyrobu dostarczonego przez klienta

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury nadzoru nad sprawdzaniem, przechowywaniem i obsługiwaniem wyrobu dostarczonego przez klienta,

(8) Walidacja (zatwierdzenie) projektu następuje po uzyskaniu pozytywnych wyników jego weryfikacji.

- zapisać i przekazać klientowi informacje o wyrobie, który zaginął lub został uszkodzony.

4.8. Identyfikacja i identyfikowalność wyrobu

Przedsiębiorstwo powinno:

- w uzasadnionych przypadkach ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury identyfikacji poszczególnych elementów wyrobu,
- prowadzić dla każdej partii produkcyjnej dokumentację, na której potwierdza się wykonanie danej operacji zgodnie z wymaganiami technicznymi; identyfikowalność wyrobu oznacza, że znane jest źródło jego pochodzenia oraz obecne miejsce przebywania.

4.9. Sterowanie procesem

Przedsiębiorstwo powinno:

- określić i zaplanować procesy produkcji, instalowania i serwisu bezpośrednio wpływające na jakość oraz zapewnić pełną ich kontrolę poprzez stosowanie udokumentowanych procedur, stosowanie odpowiedniego wyposażenia kontrolno-pomiarowego, nadzorowanie odpowiednich parametrów procesów i cech wyrobów, okresowe badania zdolności jakościowej maszyn i procesów.

4.10. Kontrola i badania

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury kontroli i badań wyrobu, dostawy lub procesu (4.10.1),
- zapewnić, że otrzymany wyrób nie będzie użytkowany, ani przetwarzany przed dokonaniem weryfikacji zgodności z ustalonymi wymaganiami jakościowymi oraz dokonywać kontroli i badań odbiorczych dostaw (4.10.2),
- kontrolować i badać wyrób w toku produkcji zgodnie z wymaganiami planu jakości i udokumentowanych procedur (4.10.3),
- przeprowadzać kontrole i badania końcowe zgodnie z planem jakości i udokumentowanymi procedurami (4.10.4),
- zachowywać wszystkie zapisy wyników kontroli i badań; w zapisach powinny być uwzględnione osoby odpowiedzialne za kontrolę i zwolnienie wyrobu (4.10.5).

4.11. Nadzorowanie wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury nadzorowania, wzorcowania i utrzymywania w należyтым stanie wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań (4.11.1),

- określić wykonywane pomiary i ich wymaganą dokładność oraz dobierać sprzęt kontrolno-pomiarowy odpowiednio do wymaganej dokładności i precyzji (4.11.2 a),
- wzorcować oraz regulować sprzęt kontrolno-pomiarowy okresowo lub bezpośrednio przed użyciem, przy wykorzystaniu certyfikowanego wyposażenia posiadającego odniesienia do wzorców międzynarodowych lub krajowych (4.11.2 b),
- określić proces wzorcowania wyposażenia do kontroli, pomiarów i badań (4.11.2 c),
- zidentyfikować wyposażenie do kontroli, pomiarów i badań za pomocą odpowiedniego identyfikatora, aby wykazać jego status wzorcowania (4.11.2 d),
- przechowywać zapisy dotyczące wzorcowania (4.11.2 e),
- oceniać i dokumentować ważność poprzednich wyników kontroli i badań, gdyby okazało się, że sprzęt kontrolno-pomiarowy utracił wymagane właściwości (4.11.2 f),
- zapewnić odpowiednie warunki otoczenia do przeprowadzania wzorcowania, kontroli, pomiarów i badań (4.11.2 g),
- konserwować i przechowywać sprzęt kontrolno-pomiarowy w warunkach zapewniających zachowanie dokładności i przydatności do użytku (4.11.2 h),
- zabezpieczyć sprzęt kontrolno-pomiarowy przed regulacjami, które mogłyby unieważnić status wzorcowania (4.11.2 i).

4.12. Status kontroli i badania

Przedsiębiorstwo powinno:

- stworzyć procedury oznaczania i identyfikowania zweryfikowanych wyrobów i ich elementów w trakcie produkcji, instalowania i serwisu; identyfikatorami mogą być np. etykiety, nalepki, pieczętki, karty obiegu, zapisy kontrolne i in.

4.13. Nadzorowanie wyrobu niezgodnego z wymaganiami

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury określające sposób postępowania z wyrobami nie spełniającymi wymagań (4.13.1),
- określić odpowiedzialność za przegląd oraz uprawnienia do wydawania dyspozycji dotyczących wyrobu niezgodnego z wymaganiami, który może być poddany przeróbce, naprawie, złomowaniu lub przeklasyfikowany do innych zastosowań (4.13.2).

4.14. Działania korygujące i zapobiegawcze

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury wdrażania działań korygujących i zapobiegawczych (4.14.1),
- w procedurach działań korygujących (4.14.2):
 - a) określić skuteczny sposób postępowania z reklamacjami klientów,
 - b) przeprowadzić badanie przyczyn niezgodności wyrobu, procesu i systemu jakości,
 - c) określić działania korygujące potrzebne do wyeliminowania przyczyn niezgodności,
 - d) stosować środki nadzoru, aby zapewnić, że podejmowane działania korygujące są skuteczne.
- w procedurach działań zapobiegawczych (4.14.3):
 - a) wykorzystać odpowiednie źródła informacji tj. procesy i operacje wpływające na jakość wyrobu, zezwolenia na odstępstwa, wyniki auditów, zapisy dotyczące jakości, raporty dotyczące serwisu i reklamacje klientów w celu wykrycia, analizy i eliminacji przyczyn niezgodności,
 - b) określić sposoby rozwiązywania problemów wymagających działań zapobiegawczych,
 - c) stosować środki nadzoru, aby zapewnić, że podejmowane działania zapobiegawcze są skuteczne,
 - d) zapewnić, że informacje dotyczące podejmowanych działań są poddawane przeglądowi przez kierownictwo.

4.15. Postępowanie z wyrobem, jego przechowywanie, pakowanie, zabezpieczanie i dostarczanie

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury postępowania z wyrobem uwzględniając jego przechowywanie, pakowanie, zabezpieczanie i dostarczanie przeglądu umowy (4.15.1),
- określić sposób postępowania z wyrobem zapobiegający jego uszkodzeniu lub zniszczeniu (4.15.2),
- zapewnić bezpieczne powierzchnie składowe i magazynowe oraz oceniać stan przechowywanego wyrobu (4.15.3),
- nadzorować procesy pakowania i oznaczania (4.15.4),
- stosować odpowiednie metody zabezpieczania i segregacji wyrobów (4.15.5),
- zapewnić ochronę jakości wyrobu po kontroli i badaniach końcowych (4.15.6).

4.16. Nadzorowanie zapisów dotyczących jakości

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury identyfikowania, gromadzenia, oznaczania, dostępu, porządkowania, przechowywania i obsługi dokumentów zawierających zapisy jakości,
- przechowywać zapisy w sposób zapewniający szybki i łatwy dostęp do nich osobom upoważnionym.

4.17. Wewnętrzne audyty jakości

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury planowania i prowadzenia wewnętrznych auditów jakości⁽⁹⁾ w celu sprawdzenia zgodności i skuteczności systemu jakości,
- zapisywać wyniki auditów np. w formie raportów i przekazywać osobom odpowiedzialnym, które w odpowiednim czasie podejmą działania korygujące.

4.18. Szkolenia

Przedsiębiorstwo powinno:

- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury określania potrzeb w zakresie szkolenia,
- zapewnić szkolenie pracowników w ramach systemu zapewnienia jakości oraz zgodnie z ich wykształceniem i zajmowanym stanowiskiem,
- sporządzać i przechowywać zapisy dotyczące szkoleń pracowników.

4.19. Serwis

Przedsiębiorstwo powinno:

- wprowadzić i przestrzegać procedur dotyczących serwisu produkowanych wyrobów i jego weryfikacji, jeśli w umowie uwzględniono prowadzenie serwisu.

4.20. Metody statystyczne

Przedsiębiorstwo powinno:

- określić potrzeby w zakresie stosowania metod statystycznych wymaganych do ustalania, nadzorowania i weryfikacji zdolności procesów i cech wyrobu (4.20.1),
- ustanowić i utrzymywać udokumentowane procedury wprowadzania i nadzoru nad stosowaniem metod statystycznych (4.20.2).

System zapewnienia jakości wdrożony w przedsiębiorstwie musi być udokumentowany. Prowadzenie i utrzymywanie odpowiednich dokumentów dotyczących jakości stanowi dowód, że przedsiębiorstwo sprawnie funkcjonuje i jest

(9) Wytyczne do auditów systemów jakości zawiera norma ISO 10011.

zdolne do osiągania powtarzalnej jakości produkcji. Dokumentacja SZJ obejmuje dokumenty zewnętrzne (normy międzynarodowe ISO 9000 i krajowe) oraz dokumenty wewnętrzne danego przedsiębiorstwa. Dokumentacja wewnętrzna SZJ w przedsiębiorstwie składa się głównie z:

- księgi jakości,
- procedur,
- instrukcji,
- zapisów jakości.

Ww. dokumenty różnią się przeznaczeniem, zakresem i stopniem szczegółowości. **Księga jakości**⁽¹⁰⁾ jest najważniejszym dokumentem stosowanym przy opracowywaniu i wdrażaniu SZJ w przedsiębiorstwie. W zależności od specyfiki, wielkości i modelu SZJ przedsiębiorstwa zawiera:

- założenia polityki jakości,
- deklarację kierownictwa o zaangażowaniu w przyjętą politykę jakości,
- prezentację przedsiębiorstwa uwzględniając: status prawny, profil działalności, strukturę organizacyjną, zakres odpowiedzialności i uprawnień za prace wpływające na jakość,
- opis systemu SZJ zgodnego z wybranym modelem wraz z listą procedur,
- zasady zarządzania księgą jakości uwzględniając jej przeglądy i aktualizację.

Procedury stanowią integralną część dokumentacji systemu i opisują określony sposób realizacji działań. Procedura powinna zawierać następujące elementy:

1. Cel – jaki przedsiębiorstwo osiągnie dzięki wprowadzeniu danej procedury;
2. Przedmiot i zakres stosowania – określa poszczególne komórki organizacyjne, obszar stosowania dokumentu oraz proces, którego dotyczy;
3. Terminologia. Dokumenty związane – wskazuje dokumenty podstawowe (normy) i związane z procedurą (instrukcje, plany jakości, formularze);
4. Odpowiedzialność – wskazuje osoby odpowiedzialne za realizację czynności przewidzianych procedurą;
5. Sposób realizacji – wskazuje etapy realizacji procedury;
6. Zapisy jakości – obejmują zapisy informacji wynikające ze stosowania procedury;
7. Załączniki - wykaz załączników związanych z procedurą.

Liczba procedur w danym przedsiębiorstwie zależy od jego specyfiki i wybranego modelu systemu zapewnienia jakości. W mniejszych przedsiębiorstwach

(10) Zob. Norma ISO 1013: Przewodnik do opracowania księgi jakości.

nierzadko stosuje się zbiorcze opracowanie procedur w formie tzw. księgi procedur. natomiast, w średnich i dużych firmach procedury opracowuje się najczęściej w postaci pojedynczych dokumentów. Można je opracować w formie schematów blokowych dla graficznej prezentacji danego procesu.

W przypadku procedur i księgi jakości konieczna jest ich aktualizacja.

Zgodnie z wymaganiami normy należy opracować **instrukcje**, w których szczegółowo opisane są działania realizowane na poszczególnych stanowiskach pracy. Struktura instrukcji podobna jest do stosowanej w procedurach. Dokumenty te można podzielić na dwie grupy:

- instrukcje systemowe – opisują sposób wykonania określonych działań, sposób ich kontroli, nadzoru i kwalifikacji;
- instrukcje techniczne – są częścią procesów technologicznych i opisują sposób obsługi danej maszyny.

Natomiast, **zapisy jakości** są dowodem realizowania celów w SZJ, opisanych w księdze jakości i uszczegółowionych w procedurach. Zapisy te mogą mieć różne formy tj.: raporty z auditów i przeglądów systemu zapewnienia jakości, rejestry dostawców, ewidencje wad, protokoły z przeprowadzonych kontroli, formularze. Dokumenty te, w przeciwieństwie do poprzednich, nie podlegają aktualizacji.

Zgodnie z normą PN-ISO 9001:1996 w ramach SZJ, należy sporządzać zapisy jakości dotyczące:

- przeglądów wykonywanych przez kierownictwo;
- przeglądów umów;
- weryfikacji projektu;
- poddostawców;
- wyrobu dostarczonego przez klienta, który został uszkodzony lub zaginął;
- identyfikacji wyrobu;
- specjalnych procesów, wyposażenia i pracowników;
- przeprowadzenia kontroli i badań odbiorczych;
- prowadzenia nadzoru nad wyposażeniem do kontroli, pomiarów i badań;
- opisu niezgodności wyrobu;
- wyników badania przyczyn niezgodności wyrobu, procesu i systemu zapewnienia jakości;
- wyników auditów;
- działań poauditowych, które obejmują weryfikację efektów wdrażania i skuteczności podjętych działań korygujących;
- kwalifikacji i szkolenia pracowników.

Specjalnymi dokumentami w systemie zapewnienia jakości są tzw. **plany jakości**, które powołują się na procedury i instrukcje. Tworzy się je, aby określić ściślej powiązania systemu z konkretnymi wyrobami, projektami bądź procesami realizowanymi w przedsiębiorstwie.

Po opracowaniu dokumentacji systemu zarządzania jakością i realizacji ustaleń w niej zawartych zgodnie z normą PN-ISO 9001 (2 lub 3), trzeba dokonać oceny SZJ, po czym można ubiegać się o certyfikację. System ocenia się przeprowadzając audyty jakości i przeglądy. **Audit wewnętrzny** (tzw. audit pierwszej strony) służy do weryfikacji zgodności i skuteczności działań realizowanych w ramach SZJ na podstawie zapisów zawartych w dokumentacji. Powinien być przeprowadzany przez osoby bezstronne, nie ponoszące bezpośredniej odpowiedzialności za auditowany obszar systemu. W ramach auditu wewnętrznego wyróżnia się⁽¹¹⁾:

- *audit systemu jakości* – służy do oceny zgodności i efektywności działania całego systemu oraz wykazania niezgodności z wymaganiami zawartymi w normie ISO 9001 - 9003 (na podstawie dokumentacji i wywiadu na stanowiskach pracy);
- *audit wyrobu* – służy do oceny działań wpływających na jakość danego wyrobu;
- *audit procesu* – służy do oceny danego procesu technologicznego.

Właściwie przeprowadzony i opracowany audit wewnętrzny prowadzi do utrzymywania i podnoszenia poziomu jakości w przedsiębiorstwie, ponieważ stanowi mechanizm sterowania wykorzystywany przez kierownictwo. Jako silny instrument popierający politykę jakości, umożliwia skorygowanie niezgodności przed ich wykryciem przez jednostki zewnętrzne – **audit zewnętrzny**. Przedsiębiorstwo ocenia zgodność systemu zapewnienia jakości z danym modelem normy ISO 9000 u swojego podwykonawcy w formie *audit zewnętrznego drugiej strony*. Natomiast, weryfikacja zgodności i skuteczności SZJ przeprowadzana przez jednostkę niezależną od przedsiębiorstwa, bądź też jego poddostawcy to *audit zewnętrzny trzeciej strony*. Jeśli audit ten jest wykonywany przez jednostkę certyfikującą w celu przyznania certyfikatu zgodności badanego systemu zapewnienia jakości z wymaganiami normy to jest to tzw. *audit certyfikujący*. Przedsiębiorstwo otrzymuje certyfikat zgodności zazwyczaj na 3 lata. Po upływie tego czasu może ubiegać się o wznowienie jego ważności. Organizacja certyfikująca sprawuje nadzór nad systemem jakości zarejestrowanego przedsiębiorstwa w formie auditów kontrolnych, które odbywają się przynajmniej raz w roku. W przypadku stwierdzenia niezgodności systemu, certyfikat może zostać zawieszony lub cofnięty.

Podsumowując, aby wprowadzić w przedsiębiorstwie system zarządzania jakością zgodnie z normami serii ISO 9000, trzeba wykonać szereg czynności:

1. Podjęcie decyzji przez kierownictwo dotyczącej wdrażania systemu i wybór najważniejszego modelu w zależności od specyfiki przedsiębiorstwa;

(10) Zob. Norma ISO 1013: Przewodnik do opracowania księgi jakości.

(11) Zob. A.Hamrol, W.Mantura: Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka Wyd. PWN 1998. s. 189.

2. Powołanie Pełnomocnika ds. systemu zapewnienia jakości;
3. Opracowanie polityki jakości;
4. Szkolenie kadry kierowniczej, administracyjnej i produkcyjnej w zakresie zarządzania jakością;
5. Ocena aktualnego stanu przedsiębiorstwa pod względem gotowości do realizacji przyjętej polityki jakości;
6. Opracowanie listy procedur systemowych;
7. Opracowanie dokumentacji systemu w formie procedur, instrukcji, zapisów jakości i ich wdrażanie;
8. Opracowanie księgi jakości;
9. Systematyczne przeprowadzanie auditów wewnętrznych i przeglądów systemu;
11. Planowanie i realizacja działań korygujących;
12. Wniosek o certyfikację systemu - przeprowadzenie auditu certyfikującego;
13. Uzyskanie certyfikatu zgodności.

Wprowadzenie systemu zarządzania jakością w przedsiębiorstwie i uzyskanie certyfikatu zgodności z normami serii ISO 9000 wpływa korzystnie na jego funkcjonowanie i nadaje prestiż. Z jednej strony, porządkuje wewnątrz strukturę organizacyjną poprzez jasne określenie zakresu kompetencji i obowiązków każdego z pracowników, a z drugiej strony, nadaje przedsiębiorstwu lepszy image i może zwiększyć jego konkurencyjność na rynku wobec innych firm. Jednak, trzeba dodać, że nie sam certyfikat zgodności, lecz pełna świadomość i zaangażowanie kierownictwa oraz wszystkich pracowników w realizację prac nad utrzymywaniem i ciągłym doskonaleniem jakości w każdym obszarze działania gwarantuje sukces przedsiębiorstwa.

MARIAN PODSTAWKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

DZIAŁALNOŚĆ PREWENCYJNO-REHABILITACYJNA KRUS A WYPADKOWOŚĆ W ROLNICTWIE

1. Wprowadzenie

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r., w art. 63 zobowiązała Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego do prowadzenia działalności na rzecz zapobiegania wypadkom i chorobom zawodowym mającym miejsce w rolnictwie.

Przepisy tej ustawy nakładają na KRUS obowiązek udzielania ubezpieczonym pomocy, w przypadku wystąpienia u nich długotrwałej niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym. Zalicza się do niej korzystanie przez rolników z różnych form rehabilitacyjnych oraz przeprowadzenie przyuczeń do innego zawodu.

Finansową podstawę działalności Kasy, w zakresie omawianych działań, stanowi Fundusz Prewencji i Rehabilitacji. Zgodnie z art. 80 ustawy o ubezpieczeniu społecznym tworzony on jest z odpisów od funduszu składkowego oraz z dotacji z budżetu państwa.

Działalność w zakresie prewencji oraz rehabilitacji, którą realizuje od 1990 r. KRUS, jest nowym zagadnieniem w historii rolniczych ubezpieczeń społecznych w Polsce. Bowiem żaden z obowiązujących dotychczas aktów prawnych nie nakładał na instytucje ubezpieczeniową takich zadań. Toteż brak jest doświadczeń i wzorów dla tego typu działalności. W tej sytuacji zadaniem KRUS jest wypracowanie całkowicie oryginalnych form działania w dziedzinie prewencji oraz rehabilitacji w środowisku wiejskim.

2. Zadania KRUS w zakresie prewencji

Przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników zobowiązują Kasę do prowadzenia działalności prewencyjnej, mającej na celu zapobieganie wypadkom przy pracy rolniczej i rolniczym chorobom zawodowym. Należy zauważyć,

iz w odniesieniu do gospodarstw rolników indywidualnych, ze względu na specyfikę zorganizowania procesu produkcji, nie mają zastosowania ogólne przepisy bhp. Wynika to z faktu, iż rolnik indywidualny występuje w swoim gospodarstwie jako podmiot gospodarczy, który jest jednocześnie właścicielem i pracownikiem. Toteż w ubezpieczeniu społecznym rolników brak jest drugiej strony, tj. pracodawcy zobowiązanego do wypłaty ewentualnego odszkodowania. Ubezpieczenie to ma w związku z tym charakter saoubezpieczenia się przed skutkami nieszczęśliwych wypadków związanych z pracą rolniczą.

Wymieniane osobliwości pracy w indywidualnym rolnictwie decydują o konieczności doboru odpowiednich form działalności prewencyjnej KRUS. Przede wszystkim sam zakres zadań prewencyjnych Kasy musi być większy niż instytucji zajmujących się ubezpieczeniem pracowniczym. Wynika to dodatkowo z faktu, iż obecne przepisy o ubezpieczeniu społecznym rolników wprowadziły znaczne rozszerzenie pojęcia wypadku przy pracy w rolnictwie. Sprawia to, iż inne zdarzenia niż w przypadku pracowników mogą być przyczyną wypadków wśród rolników i członków ich rodzin. A zatem, w działalności prewencyjnej KRUS, konieczna jest głównie znajomość przyczyn powstawania wypadków w rolnictwie. Dlatego też ustawodawca nałożył na Kasę obowiązek analizowania okoliczności zaistniałych wypadków i chorób zawodowych, w celu doskonalenia prowadzonej przez nią działalności profilaktycznej.

Badanie przyczyn i okoliczności wypadków ma miejsce podczas postępowania powypadkowego. Ustawa daje upoważnienie pracownikom Kasy do wejścia na teren gospodarstwa poszkodowanego, w celu zbadania stanu technicznego środków, przy użyciu których doszło do wypadku. Niestety, wśród znacznej liczby wypadków nie można stwierdzić ich przebiegu, ze względu na zbyt późne ich zgłoszenie Kasie. Ustawa jednak nie podaje terminu, od którego zależałoby uzyskanie świadczenia powypadkowego.

Ustalanie przyczyn wypadków jest podstawą do określenia zaleceń prewencyjnych dla rolników lub podjęcia odpowiednich działań wobec producentów środków produkcji, które przyczyniły się do ich powstania.

Jednym z działań prewencyjnych KRUS są szkolenia prowadzone wśród ubezpieczanych. Mają one na celu upowszechnianie wiedzy o zagrożeniach zdrowia i życia przy pracy rolniczej. Jednakże tego typu szkolenia Kasa organizuje wówczas gdy występuje zainteresowanie nimi ze strony rolników. Szkolenia te są prowadzone przede wszystkim we wsiach. Mają charakter dobrowolny i bezpłatny.

KRUS współorganizuje także konkursy na najbezpieczniejsze gospodarstwo rolne, połączone z wizytacją takich gospodarstw przez pracowników Kasy, Państwowej Inspekcji Pracy, Staży Pożarnej i ODR. Organizowanie tego typu konkursów powoduje liczny udział publiczności, władz samorządowych i administracyjnych oraz przyczynia się do podnoszenia rangi spraw dotyczących bezpie-

czeństwa pracy w rolnictwie. Ponadto w czasie trwania różnego rodzaju masowych imprez rolniczych współorganizowane są przez KRUS pokazy odzieży roboczej, ochron osobistych i sprzętu, przyczyniającego się do zapewnienia bezpieczeństwa.

Spośród prowadzonych działań prewencyjnych przez KRUS, na szczególną uwagę zasługuje promocja tych rolniczych środków produkcji, które zwiększają bezpieczeństwo pracy w rolnictwie.

Kasa realizując swoje zadania ustawowe, tj. badając okoliczności i przyczyny wypadków przy pracy w rolnictwie, dokonuje oceny maszyn i urządzeń rolniczych. Wybiera te, które nie są przyczyną wypadków i uznaje je za najbardziej bezpieczne. Takim to wyrobom przyznawany jest certyfikat „Znak Bezpieczeństwa KRUS”. Wyróżnienie tym znakiem ma na celu:

- informować nabywcę o tym, czy dany wyrób charakteryzuje się zapewnieniem większego bezpieczeństwa dla jego użytkownika,
- umożliwić producentowi wykorzystanie tego wyróżnienia do promocji jego wyrobu,
- zwiększyć bezpieczeństwo pracy w rolnictwie.

3. Zadania KRUS w zakresie rehabilitacji

Ustawa z 20 grudnia 1990 r. wiąże problematykę ubezpieczeń społecznych rolników nie tylko z upowszechnieniem wiedzy dotyczącej bezpieczeństwa pracy, ale także z różnymi formami ich rehabilitacji. Celem jej jest zapobieganie trwałemu inwalidztwu oraz ograniczanie stopnia upośledzenia zdolności do pracy, do poziomu umożliwiającego dalsze jej wykonywanie w gospodarstwie rolniczym. Prowadzone przez KRUS tego typu działania mają wymiar czysto ludzki oraz ekonomiczny.

Prowadzona przez KRUS rehabilitacja ma charakter świadczenia zdrowotnego, które przyznawane jest określonym rolnikom. Mogą z niej skorzystać te osoby, które nie przekroczyły ustalonej granicy wieku, tj. dla kobiet - 55 lat, dla mężczyzn - 60 lat, są inwalidami I grupy, a także mają przyznane prawo do renty inwalidzkiej. Jednakże pierwszeństwo do świadczeń rehabilitacyjnych mają te osoby, w stosunku do których komisje lekarskie do spraw inwalidztwa i zatrudnienia nie wydają orzeczeń o długotrwałej niezdolności do pracy, lecz zalecają jednocześnie potrzebę rehabilitacji. Świadczenia te przysługują, w pierwszej kolejności, także osobom korzystającym przez okres 3 miesięcy z zasiłku chorobowego, przyznanego w związku z wypadkiem przy pracy rolniczej lub chorobą zawodową.

KRUS swoje zadania w zakresie rehabilitacji realizuje zgodnie z opracowanym w 1991 r. programem jej rozwoju. Program ten powstał we współpracy z Instytutem Medycyny Wsi w Lublinie i został zaakceptowany przez Radę Ubezpieczenia Społecznego Rolników.

Zgodnie z jego założeniami, działania KRUS w zakresie rehabilitacji koncentrują się głównie na:

- osiągnięciu wyższego poziomu lecznictwa na wsi,
- stwarzaniu warunków dla lekarzy wiejskich ośrodków zdrowia w kwalifikowaniu leczonych przez nich rolników do rehabilitacji,
- zapewnianiu możliwości kontynuowania rehabilitacji w miejscu zamieszkania.

W celu realizacji tych zadań KRUS zorganizował sieć własnych placówek leczniczych tzw. Centrów Rehabilitacji Rolników. W latach 1992-1995 powstało 5 takich ośrodków.

Opracowanie programu pomocy rehabilitacyjnej oraz jej zorganizowanie w ramach KRUS należy ocenić bardzo pozytywnie. Tym samym poczynając od 1992 r. ludność rolnicza otrzymywała kolejne świadczenia, które znacznie wcześniej przysługiwały ludności zatrudnionej poza rolnictwem. Rolnicy korzystają najczęściej z tej formy pomocy w okresie zimowym. Sprawia to, że okres wyczekiwania na rehabilitację wydłuża się.

4. Wypadkowość w rolnictwie

Charakterystyczną cechą ustawowej definicji wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym jest objęcie nią szerokiego obszaru rolniczej działalności. Znajdują się tu zarówno zajęcia związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego i domowego, jak i zdarzenia występujące w drodze do miejsca lub z miejsca wykonywania tychże zajęć. Dodatkowym uwarunkowaniem wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym jest element nagłości zdarzenia. Przy czym, za nagłe zdarzenie przyjmuje się moment lub też inny krótki czas oddziaływania czynników zewnętrznych na poszkodowanego. Za przyczyny zewnętrzne przyjmuje się czynniki mechaniczne, techniczne, chemiczne, a także siły przyrody.

Jeśli chodzi o uprawnienia do świadczeń, to wypadki przy pracy w gospodarstwie rolnym traktowane są na równi z chorobami zawodowymi. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników nie określa wykazu chorób zawodowych. Wykaz ich został ustalony rozporządzeniem Rady Ministrów, z dnia 18 listopada 1983 r. (Dz.U. nr 65, poz. 294).

W latach 1994-1996 obserwujemy pewne zmiany w liczbie i strukturze wypadków przy pracy w gospodarstwie rolnym, powodujących stały lub długotrwały uszczerbek na zdrowiu. (tab. 1)

Z danych przedstawionych w tabeli 1 wynika, że ogólna liczba wypadków, w badanych latach, ulega systematycznemu zmniejszeniu. W roku 1996, w porównaniu do 1994 r., wydarzyło się w rolnictwie indywidualnym o 1932 wypadków mniej. Jest to spadek o prawie 5% w stosunku do ogólnej liczby wypadków mających miejsce w 1996 r.

Tabela 1

**Liczba wypadków przy pracy rolniczej w latach 1994-1996
(wg decyzji przyznających świadczenia)**

Rodzaje wypadków	Wypadki						1996: 1994 %	1996: 1995 %
	1994		1995		1996			
	liczba	%	liczba	%	liczba	%		
Ogółem w tym: upadek osób	41340 20425	100,0 49,4	39864 19418	100,0 48,7	39408 21336	100,0 54,1	95,3 104,5	98,8 109,9
upadek przedmiotów	3012	4,2	2362	5,9	1956	5,0	64,9	82,8
zetrknięcie się z ostrymi narzędziami ręcznymi i innymi ost. narzędziami	3267	7,9	2936	7,4	2593	6,6	79,4	88,3
uderzenia, przygniecenia przez materiały i przedm. trans. mech i ręcz.	1561	3,8	1577	4,0	1267	3,2	81,2	80,3
przejechanie, uderz., pochwyc., przez środek transportu w ruchu	1387	3,4	1233	3,1	1009	2,6	72,7	81,8
pochw. i uderzenie przez części ruchome maszyn i urządzeń.	4978	12,0	5350	13,4	4391	11,1	88,2	82,1
uderzenie, przygniecenie, pogryzienie przez zwierz.	3757	9,1	3893	9,8	3873	9,8	103,1	99,5
pożar wybuch, dział. sił przyrod.	134	0,3	80	0,2	69	0,2	51,5	86,2
działanie skrajnych temperat	400	0,9	435	1,1	520	1,3	130,0	119,5
działanie mat. szkodliwych	124	0,3	161	0,4	114	0,3	91,9	70,8
nagle zachorowania	196	0,5	209	0,5	167	0,4	85,2	79,9
inne zdarzenia	2099	5,1	2210	5,5	2113	5,4	100,7	95,6

Źródło: Materiały sprawozdawcze KRUS.

Jeśli zaś chodzi o ich strukturę, to największy w niej udział (prawie 50%) mają wypadki związane z upadkiem osób. Drugie miejsce, choć notujemy tu znaczne ich mniejszy udział w strukturze (ok. 12%), mają wypadki związane z pochwyceniem i uderzeniem osób przez ruchome części maszyn i narzędzi.

Bardziej precyzyjną ocenę zjawisk wypadkowych w rolnictwie indywidualnym przeprowadzono dokonując obliczenia tzw. wskaźnika wypadkowości (tab. 2) Chodzi tu o odniesienie liczby wypadków do 1000 osób podlegających ubezpieczeniu.

Z przedstawionych w tabeli 2 danych wynika, że w latach 1994-1996 nastąpił nieznaczny wzrost wskaźnika wypadkowości wśród ubezpieczonych rolników. Średnio we wszystkich Oddziałach Regionalnych KRUS wskaźnik ten zwiększył się z 28,0 % w 1994 r. do 28,4 % w 1996 r. Częstotliwość występowania wypadków w rolnictwie, wśród ubezpieczonych rolników, raczej wzrasta. Biorąc pod uwagę ich dużą liczbę można stwierdzić, że problematyka wypadków w rolnictwie jest wciąż istotna. Jest ona także ważna z punktu widzenia ubezpieczeń społecznych rolników.

Tabela 2

**Liczba wypadków na 1000 ubezpieczonych w Oddziałach
Regionalnych KRUS (wg decyzji przyznających świadczenia)**

O/R KRUS		Liczba wypadków			Liczba wypadków na 1000 ubezpieczonych		
		1994	1995	1996	1994	1995	1996
1.	Augustów	1046	932	910	34,9	32,3	32,6
2.	Białystok	1292	1100	1218	28,5	25,3	28,9
3.	Bielsko Biała	624	560	476	41,7	38,4	33,3
4.	Biłgoraj	1989	1679	1870	36,3	32,0	36,8
5.	Bydgoszcz	486	841	881	12,1	21,6	23,1
6.	Chełm	596	559	579	36,1	35,5	38,9
7.	Ciechanów	879	899	760	21,1	22,5	19,3
8.	Częstochowa	473	470	425	17,0	17,0	15,9
9.	Gdańsk	596	437	419	22,0	16,6	16,4
10.	Grudziądz	1129	925	1071	33,2	28,1	33,2
11.	Jasło	627	510	545	43,0	35,8	38,6
12.	Jelenia Góra	143	157	165	18,4	20,6	22,0
13.	Katowice	435	428	391	22,7	23,1	21,5
14.	Kielce	1655	1762	1753	26,9	29,7	29,8
15.	Konin	579	668	613	15,2	17,9	16,8
16.	Koszalin	224	212	203	21,1	20,8	20,9
17.	Kraków	615	630	642	23,0	23,4	24,6
18.	Legnica	393	459	443	31,6	37,8	36,8
19.	Lublin	2454	2730	2688	40,6	46,4	47,3
20.	Łódź	233	300	269	20,8	27,8	25,9
21.	Nowy Sącz	1370	1072	1131	34,8	27,5	29,5
22.	Olsztyn	640	813	722	25,6	33,8	30,7
23.	Opatów	1596	1397	1351	40,4	37,3	36,6
24.	Opole	460	592	568	14,5	18,6	17,8
25.	Ostrołęka	772	683	656	21,3	19,7	19,9
26.	Ostrów Wielkopolski	1200	1183	1024	25,1	25,3	22,4
27.	Piła	446	452	528	26,1	26,9	32,0
28.	Płock	175	1069	748	22,2	23,0	16,7
29.	Poznań	1259	838	909	37,2	24,9	27,5
30.	Przeworsk	943	728	771	41,9	34,3	38,1
31.	Radom	894	887	844	16,3	16,9	16,9
32.	Radzyń Podlaski	1730	1596	1427	55,5	52,6	48,3
33.	Rawicz	526	562	628	22,5	24,6	27,6
34.	Rzeszów	983	819	978	36,2	32,8	42,2
35.	Siedlce	1150	1696	1766	26,2	30,0	32,3
36.	Słupsk	372	280	361	34,6	27,5	36,5
37.	Sulecin	238	228	259	20,4	20,2	23,9
38.	Szczecin	314	313	182	20,1	20,8	12,4
39.	Sztum	494	534	459	30,5	33,9	29,8
40.	Tarnów	681	721	588	20,2	22,1	18,5
41.	Tomaszów Mazowiecki	980	962	838	26,5	27,2	24,6
42.	Wałbrzych	451	344	291	39,9	31,0	27,3
43.	Warszawa	324	280	310	14,9	13,7	15,7
44.	Włocławek	1109	1017	1107	30,1	28,5	32,2
45.	Wrocław	452	439	444	19,0	19,0	19,3
46.	Zambrów	1978	1814	2060	41,6	39,2	45,6
47.	Zduńska Wola	882	1175	1020	23,1	32,4	29,4
48.	Zielona Góra	173	173	181	16,5	17,5	18,6
49.	Zyrardów	980	939	396	33,5	33,2	33,7
Ogółem		41340	3984	39408	28,0	27,9	28,4

Źródło : Materiały sprawozdawcze KRUS z odpowiednich lat.

Według danych KRUS, z ostatnich lat, struktura miejsc powstawania wypadków w rolnictwie przedstawia się następująco:

● podwórze	51 - 54 %
● budynki inwentarskie	28 - 29 %
● gospodarstwa domowe	0,5 - 2 %
● pole	28 - 29 %
● las	0,2 - 1 %
● drogi	1,5 - 3 %
● inne miejsca	4 - 10 %

Stosunkowo więcej wypadków zdarza się w gospodarstwach mniejszych obszarowo, o wielokierunkowej produkcji, dużym udziale pracy, słabym oraz przestarzałym wyposażeniu technicznym.

Z natury gospodarstwa rodzinnego wynika konieczność udziału ludzi młodych - dzieci przy wykonywaniu prac w gospodarstwie. W badanych latach, obserwuje się niepokojący wzrost liczby dzieci poszkodowanych w wypadkach przy pracach w rolnictwie. W 1994 r. -755 dzieci uległo tego typu zdarzeniom. Natomiast w 1995 r. było ich już - 973, a w 1996 r. liczba ta wynosiła - 1 071.

Za najważniejszą jednak przyczynę tych wypadków należy uznać sam fakt wykonywania przez dzieci prac w gospodarstwie rolnym. Ale tak, jak już wspomniano, jest to efekt wynikający z natury rodzinnego gospodarstwa rolnego, podziału ról i pracy oraz braku rozwiniętej infrastruktury socjalnej na wsi.

Problematyka wypadków w rolnictwie, z punktu widzenia ubezpieczeń społecznych wiąże się z powstałą w ich wyniku utratą zdrowia u ubezpieczonych. Wpływa ona na wysokość wypłaconych przez KRUS odszkodowań oraz koszty prowadzonej rehabilitacji.

Przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników stanowią, że warunkiem koniecznym do otrzymania jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy w gospodarstwie rolnym lub choroby zawodowej jest doznanie stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu. Uszczerbek ten ustalany jest według skali procentowej i jest oceniany w kategoriach biologicznych. Nie uwzględnia się wpływu wypadku na zdolność rolnika do wykonywania przez niego pracy zawodowej. Tak więc, ten sposób pomiaru uszczerbku na zdrowiu, pozwala jedynie na przedstawienie stopnia utraty kondycji fizycznej człowieka.

W analizowanych latach nie nastąpiły istotne zmiany w strukturze wypadków, wyróżnionych ze względu na stopień uszczerbku na zdrowiu.

Największy w niej udział (ok. 50%) zajmują wypadki, w których poszkodowani doznawali utraty zdrowia do 5%. Drugie miejsce (ok. 32%) zajmują zdarzenia z utratą zdrowia w granicach 6-10%. Liczący się udział (ok. 15%) mają wypadki, w których uszczerbek na zdrowiu kształtował się od 11 do 30%. Zda-

zenia powodujące ponad (20 %) utratę zdrowia zajmują w tej strukturze niewielki udział. Przy czym, ostatnio obserwuje się spadek tego typu wypadków.

Konsekwencją niektórych omawianych wypadków przy pracy w gospodarstwie rolnym jest jednak powstanie inwalidztwa osób biorących w nich udział. W związku z ustaleniami tego inwalidztwa poszkodowanemu przysługuje renta.

Z danych przedstawionych w tabeli 3 wynika, że w rolnictwie nie dochodzi do zbyt groźnych wypadków, jednakże rośnie liczba świadczeń rentownych przyznanych z tego tytułu.

Tabela 3

Renty inwalidzkie z tytułu wypadków w rolnictwie

Wyszczególnienie	1994		1995		1996	
	Liczba	w % wypadków	Liczba	w % wypadków	Liczba	w % wypadków
Ogółem	5 483	13,3	6 702	16,8	7 596	19,3
w tym: - rolnicy	4 323	10,5	5 672	14,2	6 233	15,8
- współmałżonkowie	569	1,4	497	1,2	674	1,7
- członkowie rodziny	590	1,4	533	1,3	689	1,7

Źródło: Materiały sprawozdawcze KRUS z odpowiednich lat.

W 1994 r., co ósmy wypadek w rolnictwie był na tyle groźny, iż powodował wypłatę świadczeń rentownych. Natomiast w 1995 r., takim wypadkiem był co szósty z nich. W 1996 r. prawie co piąty wypadek powstały w rolnictwie powodował w efekcie niezdolność do pracy i wypłatę świadczeń rentownych. Pozostałe wypadki, ze względu na powstawanie w ich efekcie niewielkich uszczerbków na zdrowiu, powodowały wypłatę jednorazowych odszkodowań.

Takie same skutki ubezpieczeniowe, jak wypadki pociąga za sobą choroba zawodowa. Decyzje o uznaniu choroby za zawodową podejmuje wojewódzki lub terenowy inspektor sanitarny. Dopiero wówczas składany jest wniosek do KRUS o przyznanie świadczenia.

Spośród wymienionych w wykazie chorób zawodowych w rolnictwie najczęściej występują alergiczne choroby układu oddechowego (tab. 4).

Drugą - jeśli chodzi o liczebność stanowią choroby odzwierzęce, takie jak: kleszczowe zapalenia mózgu, bąblownica wątroby oraz toksoplazmoza. Przyczyną podstawowych chorób zawodowych jest także pył. W rolnictwie występuje on przy uprawie gleby, zbiorach zbóż i traw, omlotach, przetwórstwie płodów, a także przy pracach związanych z produkcją zwierzęcą.

W strukturze rolniczych chorób zawodowych, w badanych latach, nie występowały istotne zmiany. Natomiast jeśli chodzi o ich liczbę to ostatnio obserwujemy ich wzrost.

W tabeli 4 zostały przedstawione tylko te choroby zawodowe, które były zgłoszone i potwierdzone w wyniku badań lekarskich. Liczba ujawnionych chorób zawodowych rolników nie odpowiada rzeczywistej liczbie zachorowań. Rol-

nicy nie zawsze zgłaszają powstanie schorzenia zawodowego, bądź wypadku. Poza tym, nie wszystkie ze zgłoszonych zdarzeń zostają uznane przez organ rentowy. Składanie wniosków o przyznanie świadczeń pieniężnych w wyniku nieszczęśliwego wypadku z ubezpieczenia społecznego rolników ma dwa uwarunkowania. W jednych z nich, dokonuje się oceny danego zdarzenia od strony formalnej, czy może być ono uznane za wypadek (chorobę zawodową) przy pracy w gospodarstwie rolnym. W drugim natomiast, analizuje się przebieg tego zdarzenia, zwracając uwagę, czy doszło do niego poprzez rażące niedbalstwo, działanie umyślne bądź stan nietrzeźwości ubezpieczonego. Pozytywna ocena dotycząca ostatniego aspektu wypadków w rolnictwie powoduje odmowę organu rentowego wypłacenia stosownych świadczeń. Co trzeci wniosek o świadczenie z tytułu wypadków (chorób zawodowych) w gospodarstwach rolnych załatwiany jest przez KRUS negatywnie. Średnio, w badanych latach, około 66 % tego typu spraw kwalifikowało się do wypłaty odpowiednich świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego rolników.

Tabela 4

Struktura chorób zawodowych w rolnictwie

Rodzaj choroby	1994		1995		1996	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Alergiczne zapalenia płuc	34	61,8	41	52,6	38	51,4
Astma oskrzelowa	8	14,5	17	21,8	21	28,4
Alergiczny nieżyt dróg oddechowych	1	1,8	6	7,7	–	
Uczuleniowe zapalenia skóry	4	7,3	8	10,3	11	14,8
Przewlekły alergiczny nieżyt oskrzeli	2	3,6	–		–	
Płuco hodowców ptaków	1	1,8			–	
Kleszczowe zapalenie mózgu	3	5,6	6	7,6	4	5,4
Bąblowica wątroby	1	1,8	–		–	
Mnoga neuropatia	1	1,8	–		–	
Choroby rąk	1	1,8				
Razem	5,5	100,0	78	100,0	74	100,0

Źródło: Materiały sprawozdawcze KRUS z odpowiednich lat.

Niepokojącym zjawiskiem jest wzrastający udział zdarzeń spowodowanych umyślnie lub przez rażące niedbalstwo poszkodowanych. Relatywnie duży udział (ok. 20%) zajmują zdarzenia, które zostały zakwalifikowane przez organ ubezpieczeniowy jako niepowodujące stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu. Są to zawsze, jak wiadomo, oceny subiektywne.

ANNA WACHOWIAK
*Akademia Rolnicza
w Poznaniu*

EWA MICHOTA
*Instytut Żywności Człowieka
w Warszawie*

WIEJSKIE GOSPODARSTWA DOMOWE W WARUNKACH ZMIAN SYSTEMOWYCH W POLSCE

Przemiany gospodarcze - a zmiany w systemie funkcjonowania gospodarstw domowych

Warunkiem funkcjonowania wysoko rozwiniętej ekonomii jest - jak się powszechnie uważa, wysokie tempo konsumpcji dóbr materialnych i duchowych [14].

Transformacja systemowa w Polsce stanowiła pierwszy krok w kierunku zbliżenia się do takiego właśnie modelu ekonomii. Otwarcie się na gospodarkę rynkową znacznie poszerzyło wachlarz potrzeb większości grup społeczno-zawodowych, lecz stworzyło możliwości ich urzeczywistnienia tylko przez niektórych z nich. Dążenia do zaspokojenia poszerzającego się zakresu potrzeb, aspiracje, system odniesień porównawczych etc., ciągle znacznie wyprzedza obiektywne możliwości, w jakich funkcjonuje wiele gospodarstw domowych. Na obecnym etapie rozwoju polskiej wsi, każda istotniejsza zmiana w sposobie funkcjonowania rodziny i gospodarstwa posiada określone praktyczne reperkusje w wielu dziedzinach życia. W procesie transformacji gospodarstwo i rodzina wiejska modyfikują wiele ze swych funkcji. Przystosowywanie się wiejskiego systemu społecznego do korzystania z możliwości stwarzanych przez społeczeństwo globalne, a z drugiej strony konieczność dostosowania się do wymogów ekonomicznych gospodarki rynkowej - wskazuje na dysharmonię tych procesów oraz ich żywiołowy charakter. Odwołanie się do wybranych wskaźników tych procesów, pomoże nam unaocznnić stopień społeczno-kulturalnego i ekonomicznego zróżnicowania dzisiejszej wsi.

Nowe warunki realizacji potrzeb gospodarstw domowych w Polsce

Gospodarstwa domowe, które traktowane są jako podstawowe mikrojednostki gospodarujące, produkujące dobra i świadczące usługi, tworzące dochód i dokonujące jego podziału na różne cele oraz organizujące proces konsumpcji, są jednocześnie bardzo czułym barometrem sytuacji społeczno-gospodarczej kraju. Gospodarstwa domowe są bowiem połączone spletem różnorodnych relacji z gospodarką ogólnonarodową, a jednocześnie stanowią swoiste ogniwo pomiędzy społeczeństwem i jednostką w procesie dostarczania środków umożliwiających realizację potrzeb wszystkich jego członków. Wprowadzenie zmian systemowych w Polsce przyniosło wiele bezprecedensowych zmian w życiu milionów Polaków i ich gospodarstw domowych. Istotnej zmianie uległy możliwości zaspokajania potrzeb poszczególnych członków gospodarstw domowych, jak również gospodarstw domowych traktowanych jako swoiste całości. Przeobrażenia te szczególnie dotkliwie dotknęły te grupy społeczno-zawodowe naszego społeczeństwa, które uległy wyraźnej pauperyzacji.

Nowe warunki realizacji potrzeb od momentu transformacji - wiążą się między innymi z restrukturyzacją gospodarki, zmianą cech rynku oraz poziomu i relacji cen artykułów i usług konsumpcyjnych, oraz zmianami w proporcji podziału dochodów pomiędzy poszczególne grupy ludności. Najpoważniejsze niekorzystne zmiany swej pozycji zanotowało rolnictwo indywidualne. W 1992 roku realna suma wszystkich dochodów spadła w porównaniu z rokiem 1989 o 42%, a suma dochodów w rolnictwie indywidualnym przeznaczona na spożycie i wydatki gospodarstw domowych spadła o 54%. Średnio w ciągu lat 1990-1993 ceny detaliczne artykułów i usług konsumpcyjnych wzrosły 22 - krotnie (w stosunku do poziomu z 1989 roku). W rezultacie zmian cen towarów i usług konsumpcyjnych wzrosły w latach 1990-1993 koszty utrzymania w gospodarstwach pracowniczych blisko 21,8 razy; w pracowniczo- chłopskich 21,6 razy; w chłopskich 22, a emerytów i rencistów 23,3 razy [12].

Tabela1

Wzrost kosztów utrzymania w wyniku zmian cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 1990-1993, w poszczególnych typach gospodarstw

Typ gospodarstwa:	Wysokość wzrostu kosztów utrzymania:
gospodarstwa pracownicze	21,8 raza
gospodarstwa pracowniczo-chłopskie	21,6 raza
gospodarstwa chłopskie	22 razy
gospodarstwa emerytów i rencistów	23,3 raza

Źródła: Rocznik GUS. Raport o sytuacji polskich rodzin. W-wa 1998.

Zmiany w systemie ekonomicznym zrodziły nowe postawy społeczne: aktywne-sprzyjające przemianom; ale także pasywne, charakteryzujące głównie ludzi zagubionych, sfrustrowanych, napotyających na bariery w zaspokajaniu potrzeb, a przez to coraz bardziej poddających się uczuciu beznadziejności. Wśród tych osób dominują jednostki o relatywnie niskim statusie materialnym. Różne szacunki liczby osób żyjących w niedostatku, wskazują na pogłębiający się w ostatnich latach proces ubożenia polskiego społeczeństwa. Liczba osób żyjących poniżej minimum socjalnego jest szacowana na 30-40% ogółu ludności, natomiast liczba osób o tzw. dochodach niedostatecznych na około 13,0% [1]. Szeroko rozprzestrzenione jest też poczucie zagrożenia biedą. Syndrom tych czynników stwarza dla wielu gospodarstw domowych istotne bariery nie tylko w przystosowaniu się do nowych warunków funkcjonowania, ale również w zaspokajaniu podstawowych potrzeb.

Pojęcie „linii ubóstwa”, oraz termin „minimum egzystencji” - określają taki poziom wydatków, które są niezbędne dla zapewnienia utrzymania człowieka przy życiu, w stanie dobrego zdrowia i zdolności do pracy. U podstaw tak rozumianego pojęcia „minimum egzystencji” tkwi uznanie trwałości życia ludzkiego za wartość nadrzędną [15].

Z takiego sposobu postrzegania tej kategorii pojęciowej wynika traktowanie jej jako swobodnego prawa człowieka do minimalnego poziomu egzystencji, tak jak każdy człowiek ma prawo do wolności. Z tego też powodu prawo to stało się elementem politycznych i socjalnych praw człowieka, znajdujących swe miejsce w deklaracjach organizacji międzynarodowych i międzynarodowym ruchu na rzecz praw człowieka [3].

W przyjętej w Polsce wersji minimum egzystencji założono, że decydująca część wydatków przypada na żywność (50-60%), oraz na utrzymanie mieszkania (26-40%), co stanowi logiczną konsekwencję założenia, że obrona przed głodem i ujemnym wpływem środowiska stanowi podstawowe kategorie potrzeb [3]. Jakkolwiek nie określono by poziomu minimum egzystencji warto podkreślić, że zjawisko ubóstwa traktować należy jako syndrom niekorzystnych warunków egzystencji człowieka, implikujących permanentny stan deprywacji potrzeb, wywołując tym samym negatywne skutki w świadomości człowieka i postrzeganiu własnej sytuacji.

Wiejskie gospodarstwo domowe jako obiekt badań socjalnych

Rodzina wiejska jest stałym obiektem badań socjalnych. Zróżnicowanie rodziny wiejskiej pozostaje w stałym związku ze strukturą społeczno-zawodową ludności wsi (chodzi głównie o takie kategorie rodzin jak: tradycyjne rodziny chłopskie, rodziny rolnicze, rodziny rolniczo-pracownicze, określane jako robot-

niczo-chłopskie, wiejskie rodziny pracownicze - t.j. wiejskie rodziny robotnicze, oraz rodziny podmiejskie jako typ przejściowy pomiędzy rodziną wiejską i miejską).

Zróznicowanie socjalne rodzin wiejskich uzależnione jest w pewnej mierze od tego, do jakiej kategorii strukturalnej należy.

Sytuację dochodową między grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych obrazuje poniższe zestawienie:

Tabela 2

Zróznicowanie dochodów między grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych

Gospodarstwa domowe	1990	1993	1997
	gospodarstwa pracowników = 100		
pracowników użytkujących gospodarstwo rolne	105,9	82,3	81,8
rolników	102,5	89,3	90,3
pracujących na własny rachunek		123,9	127,1
emerytów i rencistów	87,6	105,2	101,7
utrzymujących się z niezarobkowych źródeł ^{a)}		54	47,8

a) łącznie z gospodarstwami utrzymującymi się z różnych świadczeń społecznych, poza emeryturami i rentami.

Źródło: Roczniki GUS. Raport o sytuacji polskich rodzin. Warszawa 1998.

Ujmując zróznicowanie procentowe skali ubóstwa widać wyraźnie, że problem ubóstwa w większym stopniu dotknął gospodarstwa rodzin wiejskich, w stosunku do rodzin miejskich. Należy dodać, że gospodarstwa rodzin wiejskich w okresie transformacji stanowią aż 20% ogółu gospodarstw, w których głowa rodziny posiadała tylko wykształcenie podstawowe). Oznacza to generalnie ich złą sytuację przetargową w sytuacjach krytycznych.

Sytuacja żywieniowa gospodarstw wiejskich w grupie dochodów wyznaczonych przez minimum socjalne

Badania prowadzone w 1997 roku, przez Ewę Michotę, w wybranych grupach gospodarstw domowych (grupa celowo dobranych 307 gospodarstw domowych, zlokalizowanych zarówno na obszarach miejskich jak i wiejskich, dotyczyły sytuacji żywieniowej gospodarstw domowych [6]. Podstawowym kryterium doboru respondentów był dochód na jednego członka gospodarstwa domowego. Wysokość tego dochodu znajdowała się na granicy lub poniżej minimum socjalnego, ustalonego przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Autorkę badań interesowały zwłaszcza takie kwestie jak:

- zmiany w funkcjonowaniu gospodarstw domowych w okresie transformacji i ich ocena, ze szczególnym naciskiem na procesy przekształceń w sferze żywienia;
- zmiany w organizacji żywienia, dotyczące zarówno ilości jak i jakości spożycia żywności oraz częstotliwości zakupu artykułów żywnościowych;
- zwyczaje żywieniowe;
- stopień zadowolenia z zaspokojenia potrzeb żywieniowych w badanych gospodarstwach domowych;
- zamierzone zmiany w sferze organizacji żywienia w badanych gospodarstwach domowych i ich uwarunkowania.

Przeprowadzone badania pozwoliły na zdiagnozowanie sytuacji w zakresie organizacji sfery spożycia żywności w gospodarstwach domowych żyjących na granicy ubóstwa.

W opinii znaczącej części społeczeństwa polskiego - grupą najsilniej dotkniętą ubóstwem są bezrobotni. Wpływ bezrobocia na sytuację gospodarstw domowych jest jednoznaczny; jest to aktualnie główny czynnik powodujący spadek poziomu życia. Oblicze bezrobocia na wsi ma swoją specyfikę, ze względu na trudną do oszacowania skalę tzw. bezrobocia ukrytego [10]. W najtrudniejszej sytuacji są gospodarstwa domowe, w których bezrobocie łączy się z czynnikami demograficzno-społecznymi. Ludność z gospodarstw, w których są bezrobotni, w 75% pochodzi z gospodarstw cztero i więcej osobowych. Wielodzietność była zawsze czynnikiem silnie obniżającym zamożność rodziny, a czynnik bezrobocia, zwłaszcza strukturalnego, wysoko skorelowany z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, powoduje daleko idącą pauperyzację tej grupy rodzin. Duża grupa tych rodzin tradycyjnie związana jest więc ze środowiskiem wiejskim (częste zamieszkiwanie rodzin wielodzietnych na terenach słabo uprzemysłowionych, a tym samym bardziej narażonych na bezrobocie, posiadanie niskiego poziomu wykształcenia i niskich kwalifikacji, łączenie pracy zawodowej z prowadzeniem gospodarstwa rolnego oraz mała mobilność tej grupy). Głównym mechanizmem adaptacyjnym w tej grupie gospodarstw domowych jest samoograniczanie konsumpcji (w połączeniu ze zmniejszaniem pozostałych wydatków - na odzież, obuwie, mieszkanie, kulturę, oświatę, wychowanie, wypoczynek). Zjawisko bezrobocia koresponduje nie tylko z pogarszającą się sytuacją bytową rodzin nim dotkniętych, ale również powoduje liczne konsekwencje natury psychoemocjonalnej, tworząc nierzadko syndrom wzajemnie potęgujących się niekorzystnych sytuacji społecznych osób bezrobotnych i ich rodzin.

Rodziny wielodzietne w coraz mniejszym stopniu otoczone są gwarantowaną pomocą i ochroną państwa. Zmniejszyła się liczba dzieci z rodzin wielodzietnych

korzystających ze stypendiów o charakterze socjalnym, jak również spadła realna wartość uzyskiwanych świadczeń. Z informacji kuratorów oświaty i wychowania wynika, że od początku lat 90-tych stypendia dla uczniów mają najczęściej formę prawa do bezpłatnego posiłku w szkolnej stołówce.

Wydatki na artykuły żywnościowe przestały być grupą wydatków najbardziej chronionych w gospodarstwach domowych. Proces redukowania wydatków na żywność przejawia się wyraźnie w zmniejszeniu ilości spożywanych artykułów - głównie: masła, jaj, nabiału, a także cukru, mięsa i jego przetworów. Porównując spożycie powyższych artykułów konsumpcyjnych w 1994 r. w stosunku do roku 1989, można stwierdzić spadek spożycia następujących artykułów żywnościowych: mięsa - o 9%, cukru - o 16%, jaj - o 25%, mleka - o 22 %. W omawianym okresie nastąpił prawie 2,5-krotny spadek spożycia masła - do wyjątkowo niskiego poziomu niecałych 4 kg / osobę w 1994 r., oraz zmniejszenie o 10% spożycia pozostałych tłuszczów zwierzęcych [5].

W Polsce poziom spożycia warzyw i owoców nie należy do bardzo niskich, ale jednocześnie ich struktura asortymentowa jest mało urozmaicona. Wśród warzyw przeważają: kapusta, cebula, pomidory i korzeniowe. Wśród owoców 45% ogólnej konsumpcji stanowią jabłka. Charakterystyczna dla spożycia owoców i warzyw w Polsce jest duża sezonowość. Szczególnie wysoka jest sezonowość spożycia warzyw w środowisku wiejskim.

Z punktu widzenia zaleceń żywieniowych istotny i korzystny jest spadek spożycia cukru i tłuszczów zwierzęcych. Jednak spadek spożycia mleka i jego przetworów, jaj i mięsa, oznacza przede wszystkim zmniejszenie konsumpcji białka zwierzęcego, wapnia i witamin z grupy B - głównie B2, co z punktu widzenia żywieniowego jest bardzo negatywne. Obraz jakościowego spożycia żywności w porównaniu z zalecanymi normami żywienia jest niezadowolający i wskazuje na pogorszenie stanu odżywienia ludności Polski. W ostatnich latach stopień pokrycia normy na energię i składniki pokarmowe zmniejszył się do kilkunastu punktów procentowych. W rodzinach wiejskich do pewnego stopnia jednak rolę ochronną w stosunku do wypełniania przez nie funkcji żywieniowej - spełnia samozaopatrzenie. Udział samozaopatrzenia - wśród ogółu wydatków na żywność w rodzinach wiejskich w 1994 r. wynosił 44%.

Polityka żywienia w Polsce w warunkach transformacji

O wyżywieniu ludności w poszczególnych krajach, regionach, a także w skali kraju, decydują różnorodne czynniki, wśród których niebagatelną rolę ogrywają czynniki ekonomiczne. Na funkcjonowanie polskiego rynku żywnościowego wpływają nieznanne wcześniej, w warunkach gospodarki centralnie sterowanej czynniki, jak np. bezrobocie i towarzyszący temu proces wyraźnego ubożenia ludności zjawiskiem tym dotkniętej. Wiele gospodarstw rozszerza zakres funkcji

usługowo-wytwórczych wykonywanych w domu i coraz większa liczba gospodarstw domowych dąży do samowystarczalności. Zjawisko to, szczególnie wyraźnie, zaznacza się w gospodarstwach wiejskich [2].

Zmiany w strukturze wydatków nie są wyrazem preferencji polskich gospodarstw domowych, lecz są wymuszone w znacznej mierze decyzjami makroekonomicznymi, dotyczącymi urynkwienia cen towarów i usług, zawężenia zakresu podmiotowego i przedmiotowego świadczeń społecznych. Wydatki na żywność pochłaniają największą część budżetu polskiej rodziny (przeciętnie około 40% ogółu wydatków na żywność). W krajach wysoko rozwiniętych takich jak: USA, Wielka Brytania, Belgia, żywność pochłania jedynie 16-25% ogółu wydatków gospodarstw domowych.

W Polsce, w sytuacji kiedy dokonały się zmiany otoczenia ekonomicznego gospodarstw domowych przypuszcza się, że zachowania ekonomiczne gospodarstw domowych z ostatnich lat będą się utrzymywały. Szczególnie niepokojącym może być fakt występowania dużego grona osób, które nie zgłaszają chęci realizacji celów życiowych. Są to Polacy „sparaliżowani” zmianą swojej sytuacji materialnej, bezrobociem, biedą lub jej zagrożeniem. Znaczna część tej grupy ludności zamieszkuje środowisko wiejskie.

Z uwagi na to, że wyżywienie ludności stanowi podstawowy warunek istnienia, rozwoju i stabilizacji gospodarczej kraju, w obecnej rzeczywistości, przy gospodarce rynkowej i dużym zróżnicowaniu dochodów należałoby stworzyć, w ramach polityki państwa, stałe programy dożywiania niektórych grup ludności. Przykładowo w USA istnieje kilka tego typu programów w ramach ministerstwa rolnictwa między innymi specjalny program mleczny dla dzieci i młodzieży, dożywianie kobiet (ciężarnych, karmiących), dzieci do lat 6-ściu oraz bezdomnych, a dla osób o niskich dochodach dostępne są kupony żywnościowe [8]. Doświadczenia krajów rozwiniętych, gdzie gospodarka rynkowa funkcjonuje od dłuższego czasu, wskazują, że istnieje konieczność tworzenia i funkcjonowania polityki wyżywienia ludności. Jest to uzasadnione względami ekonomicznymi oraz skutkami żywieniowo-zdrowotnymi. Silnie zarysowane trudności ekonomiczne dotyczą ok.1/4 ludności naszego kraju; dla pozostałych 3/4 należałoby uwzględnić szeroką i dostępną akcję oświatową w zakresie prawidłowego odżywiania się i korzystania w sposób optymalny z gospodarki rynkowej.

W kręgu ubóstwa - konsekwencje psychospołeczne

Trudności społeczne powodują, że niedostatek obejmuje swym oddziaływaniem coraz szersze kręgi społeczne. Kręgi ubóstwa - z ekonomicznego punktu widzenia - produkują mało wartości i równie mało ich otrzymują w zamian. Na rynku pracy, będącym podstawą egzystencji jednostki w społeczeństwie o rynkowym sposobie gospodarowania, ludzie ubodzy są elementem najłatwiejszym

do zastąpienia z uwagi na znikome kwalifikacje niedostosowane do rynku pracy. Ma to oczywiste konsekwencje dla sposobu postrzegania przez ubogich ich relacji z otaczającym światem. Wytwarza bowiem poczucie bezradności w osiąganiu zamierzonych celów i w kontaktach z oficjalnymi instytucjami. Brak zaangażowania i interakcji ubogich z instytucjami otaczającego ich społeczeństwa powoduje, że ludzie żyjący w niedostatku rzadko podejmują działania wykraczające poza grupy pierwotne, wyznaczone najczęściej przez ramy pokrewieństwa, powinowactwa i najbliższego sąsiedztwa. Środowisko ludzi żyjących w niedostatku jest szczególnie proste i mało zmienne w czasie; jednocześnie odrzucane przez resztę społeczeństwa i żyjące w poczuciu braku społecznego uznania, niższości i niezrozumienia, wykazuje niechęć do współpracy ze społeczeństwem. Sposób postrzegania wpływu czasu i orientowania się na przyszłość – to kolejne elementy charakterystyczne, wyróżniające środowisko ubóstwa. Ubodzy rzadko orientują swe działania na przyszłość. Dominującą tendencją jest zaspokojenie potrzeb tak szybko, jak to tylko jest możliwe. Wynika to z niewiary we własne siły i osiągnięcia sukcesów tam, gdzie warunkiem sukcesu jest konsekwencja i determinacja np. w osiągnięciu wykształcenia. Ubodzy porzucają szkołę we wczesnym wieku, nie zdobywszy często żadnego wykształcenia nawet tam, gdzie nie jest to związane z ponoszeniem jakichkolwiek ciężarów finansowych.

W dużym stopniu analiza ta obrazuje sytuację wielu rodzin wiejskich. Skłania ona wielu socjologów polskich do określania wsi i polskiego rolnictwa mianem tzw. niszy cywilizacyjnej [7]. E. Mokrzycki określa ludność rolniczą w Polsce jako „klasę z przeszłości”, następująco ją charakteryzując „Chłop uprawia rolę i w tym sensie jest rolnikiem”. Socjologia i antropologia społeczna dodaje do tej podstawowej cechy chłopu długą listę atrybutów jak gdyby równorzędnych; przywiązanie do ziemi i miejsca urodzenia, konserwatyzm zawodowy i obyczajowy, dostosowanie stylu życia do cyklu przyrodniczego, niska pozycja i mała ruchliwość społeczna, obrzędowa religijność i wiele innych. Zwracają też uwagę na fakt, że chłopskie gospodarowanie jest bardziej stylem życia niż działalnością gospodarczą, a wiejska społeczność lokalna jest najbardziej naturalną formą organizacji stosunków międzyludzkich. Ta ludność chłopska jest podklasą ludzi zbędnych, biednych, nie mieszczących się w strukturze współczesnego społeczeństwa, skazanych na likwidację, a osiągnąć to można w drodze selektywnego rozwoju tak jak tego dokonano w krajach Europy Zachodniej. Ten stereotyp „niszy cywilizacyjnej” dotyczy przede wszystkim poglądów „traktujących gospodarstwa rolne globalnie jako chłopskie gospodarstwa karłowate, wytwarzające głównie na samozaopatrzenie rodzin w nich pracujących” [4].

Okres transformacji pełni rolę akceleratora szeregu przemian społecznych. Niektóre z nich mają zdecydowanie dysfunkcyjny charakter. Do takich właśnie należy tworzenie się podkultury biedy, którą sugestywnie zdiagnozował i opisał w latach 30 – tych naszego stulecia amerykański klasyk socjologii Oskar

Lewis. Pisał on, że ludzie funkcjonujący w tego rodzaju podkulturze charakteryzują się wyraźnie wyróżniającym się stylem życia i wzorami opartymi na negacji świata zewnętrznego odpowiedzialnego za ich stan. „Za biedą i głodem - pisze Ryszard Kapuściński w „Lapidarium III” - kryje się cała kultura, cała forma negatywnej, destruktywnej egzystencji. Człowiek, który od pokoleń żyje w kulturze ubóstwa, nie jest już zdolny funkcjonować w innych warunkach” [14]. Pojęcia minimum socjalnego pełniło w naszych warunkach do tej pory funkcję prawie wyłącznie informacyjną. Rzadkie były i są nadal próby ustalenia kryteriów wyróżniania pozostałych wymiarów zubożenia, będących konsekwencją zubożenia materialnego. Okazuje się, iż wskazanie na depryzację materialną i jej skutki społeczne - zwłaszcza w środowisku wiejskim oraz wypracowanie strategii długofalowej celem jej wyeliminowania stanowi jedno z pilniejszych zadań w dziedzinie naprawy stosunków społecznych w naszej nowej rzeczywistości. Poprawa tego stanu rzeczy jest doraźnie tak domeną działań z zakresy pomocy społecznej, aby eliminować zjawiska niedożywienia w wybranych grupach społecznych, jak i kwestią strategii długofalowej, związanej z pracą socjalno-wychowawczą, niezbędną zwłaszcza w spauperyzowanym środowisku wiejskim, którą powinny prowadzić na wsi placówki doradcze na szerszą skalę. Są one jednak dotychczas wyspecjalizowane głównie w innym profilu działalności.

W świetle zgromadzonych danych widać wyraźnie, że istnieje pilna konieczność stworzenia polityki wobec wsi, która zniósłaby drastyczne dysproporcje w zakresie poziomu socjalnego i realizacji podstawowych potrzeb ludności wiejskiej i ludności miejskiej. Nie chodzi tutaj bynajmniej o odwoływanie się do dziedziny prawodawstwa socjalnego, chociaż idea, iż „społeczeństwo bądź państwo (w tym wypadku pojęcia te nachodzą na siebie) winno wziąć odpowiedzialność za to, by nikt nie głodował, by miał szanse na dach nad głową i by brak pieniędzy nie uniemożliwiał mu troski o własne zdrowie”, jest ideą poprzedzającą drugą wojnę światową. „Tak rozległy program wymagał jednak uruchomienia ogromnych środków prawnych, organizacyjnych, zwłaszcza zaś materialnych” [14].

Bardziej realistyczne są jednak działania na rzecz przemiany postaw. W świadomości wielu rolników występują liczne pozostałości dawnego systemu, które przejawiają się w bierności, determinacji, sceptycyzmie i rezygnacji. Brak akceptacji dla swego obecnego położenia bytowego, społecznego i zawodowego - idzie w parze z dezorientacją co do losów wsi i perspektyw rolnictwa. Stąd też żywiołowe rolnicze protesty dotyczą przeważnie poszukiwania rozwiązań jedynie w sferze potrzeb doraźnych, potrzeb, jakie niesie bieżąca chwila.

LITERATURA

1. Beskid L., Millic-Czerniak R., Sufin Z.: Polacy a nowa rzeczywistość ekonomiczna. W-wa 1995.
2. Cieniuszek H.: Rodziny w Polsce. Raport IPiSS, zeszyt nr 7, W-wa 1995.
3. Golinowska S.: Polityka państwa w gospodarce rynkowej. PWN, W-wa 1994.
4. Janik W., Kośmicki E. (red.): Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Poznań 1998.
5. Kowrygo B., Rejman K., Świstak E.: Ocena spożycia żywności w Polsce w nowych warunkach ekonomiczno-społecznych. Materiały z konferencji Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego SGGW. Warszawa 1996.
6. Michota E: Zachowania żywieniowe członków gospodarstw domowych znajdujących się w sferze ubóstwa (praca magisterska wykonana w Zakładzie Dietetyki, Wydział Żywienia Człowieka oraz Gospodarstwa Domowego SGGW). Warszawa 1997.
7. Mokrzycki E.: Klasa z przeszłości. „Gazeta Wyborcza”, z dnia 5-6 lipca 1997.
8. Problemy rolnictwa światowego: Tom V, 1991.
9. Problemy rolnictwa światowego: Dietary guidelines in East European countries 1991.
10. Raport CUP, Warszawa 1996.
11. Raport IPiSS, zeszyt 7, 1995.
12. Raport o sytuacji polskich rodzin. Warszawa 1998.
13. Roczniki GUS. Warszawa 1989-1995.
14. Schramm T.: Historia powszechna. Wiek XX. Poznań 1999.
15. Supińska J.: Dylematy polityki społecznej. UW, W-wa 1991.

Z PRACY DORADCZEJ

KRZYSZTOF KORPYSZ, HENRYK ROSZKOWSKI
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

ROLA DORADCÓW ODR W AKTUALNYM I PROJEKTOWANYM SYSTEMIE ROLNICZEJ INFORMACJI RYNKOWEJ

1. Wprowadzenie

Okres transformacji od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej w Polsce spowodował zburzenie stosunkowo klarownego systemu organizacji rynku rolnego. Nastąpiły wielorakie przemiany, jedne instytucje rynkowe upadły, powstały nowe; znacznie zwiększyła się liczba podmiotów funkcjonujących na rynku. Nowy system rynkowy jeszcze nie zdążył się w pełni ukształtować. W odniesieniu do niektórych branż można go nawet nazwać rynkiem zdeorganizowanym. Wśród przyczyn niskiego stopnia zorganizowania rynku rolnego należy wymienić następujące: rozdrobniona struktura gospodarstw indywidualnych oraz podmiotów handlowych i przetwórstwa rolno-spożywczego, a także zachodzenie procesów transformacyjnych, w tym rozpad poprzednich struktur państwowych i spółdzielczych. Dezorganizacja rynku oraz rozdrobnienie podmiotów rynkowych utrudniają budowę sprawnego i efektywnego systemu informacji rynkowych.

Działania wszystkich uczestników rynku prowadzone w odmiennych warunkach, większa otwartość i zmienność rynku spowodowały wzrost zapotrzebowania na dostęp do danych o parametrach rynkowych. Bowiem informacje rynkowe są podstawą podejmowania racjonalnych decyzji przez wszystkie podmioty rolno-żywnościowe w warunkach gospodarki rynkowej, poczynając od pojedynczego gospodarstwa rolnego, a na resorcie rolnictwa i gospodarki żywnościowej kończąc. Wywołało to potrzebę unowocześnienia istniejącego obecnie w Polsce

systemu i wdrożenia przejrzystego i jednolitego systemu rolniczej informacji rynkowej.

W krajach charakteryzujących się ciągłością rozwoju instytucji i infrastruktury rynku, gdzie stopień koncentracji i specjalizacji produkcji rolniczej osiągnął już wysoki poziom, istnieje rynek o wysokim stopniu zorganizowania. W państwach tych zapotrzebowanie na systemy informacji rolniczej wykreowane zostało znacznie wcześniej. W warunkach wspomnianych krajów prostsze było zbudowanie funkcjonalnego systemu rolniczej informacji rynkowej i systemy takie już działają, ułatwiając prowadzenie działalności gospodarczej w sektorze rolnym oraz usprawniając procesy zarządzania tą dziedziną gospodarki.

W dalszych rozważaniach zaprezentowano obecny system rolniczej informacji rynkowej w Polsce oraz aktualne zaangażowanie pracowników Ośrodków Doradztwa Rolniczego w działanie tego systemu. Przedstawiono także problematykę szkolenia sprawozdawców rynkowych oraz perspektywy rozwoju systemu informacji rynkowej.

2. Aktualna sytuacja systemu informacji rynkowej w rolnictwie

W Polsce zagadnienia rolniczej informacji rynkowej są przedmiotem działania wielu instytucji⁽¹⁾ takich jak Główny Urząd Statystyczny (GUS), Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - Departament Informacji, Państwową Inspekcję Skupu i Przetwórstwa Artykułów Rolnych (PISIPAR), Centralny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Ogrodnictwa (COBRO), Agencja Rynku Rolnego oraz Ośrodki Doradztwa Rolniczego.

W chwili obecnej w dziedzinie powszechnego systemu rolniczej informacji rynkowej najistotniejszą rolę odgrywa Departament Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (do końca 1997 r. Biuro Informacji i Analiz). Jednostka ta jest bezpośrednim kontynuatorem Polsko-Amerykańskiego Programu Informacji Rynkowej i Standaryzacji (PAPIRiS), który rozpoczął funkcjonowanie w 1992 roku.

Jednym z podstawowych zadań tego projektu była pomoc w zaprojektowaniu i wdrożeniu ogólnokrajowego systemu informacji o rynku rolnym. W ramach działań kształceniowych przeprowadzono 12 sesji szkoleniowych, w kraju i w USA, w czasie których przygotowano 175 doradców ODR-ów, pracowników z MRiGŻ oraz innych instytucji współpracujących z Programem. Opracowana została koncepcja ogólnokrajowego systemu informowania o rynku rolnym. W 1993 roku, w Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej utworzo-

(1) Zagadnienia te omawiano wielokrotnie w różnych publikacjach; np. por. K.Korpysz, T.Marx, H.Roszkowski: Przegląd stanu informacji rynkowej w Polsce. [w:] Analizy ekonomiczno-marketingowe i wykorzystanie informacji rynkowych w zarządzaniu. Materiały dydaktyczno-szkoleniowe. Warszawa 1996.

no stosowną komórkę, stworzono program komputerowy i rozpoczęto systematyczne zbieranie, obrabianie i publikowanie informacji o rynku rolnym.

Zbierane dane dotyczyły następujących parametrów:

- ceny płodów rolnych na targowiskach (po 2 reprezentatywne dla każdego województwa): pszenica, żyto, jęczmień, ziemniaki, prosięta, jaja, jabłka i cebula;
- ceny skupu trzody chlewnej i bydła prowadzonego bezpośrednio przez wybrane zakłady mięsne (około 70 zakładów mięsnych w kraju);
- ceny owoców i warzyw na wybranych rynkach hurtowych (Warszawa, Tarnów, Poznań, Wrocław, Kraków, Nowy Sącz, Radom);
- ceny kwiatów na wybranych rynkach hurtowych (Warszawa, Tarnów, Poznań);
- ceny i rozmiary transakcji na 5 giełdach towarowych (Poznań, Szczecin, Łódź, Olsztyn i Gdańsk).

Na podstawie przesyłanych informacji zespół PAPIRiS sporządzał zestawienia, a także opracowywane graficzne prezentacje trendów badanych cen, mapki ilustrujące rozkład cen średnich. W efekcie tych prac, co tydzień - w poniedziałki o godz. 12:00 - ukazywał się biuletyn informacyjny.

Od 1995 roku Departament Rynku Rolnego MRiGŻ został włączony w system Rolniczej Informacji Rynkowej. Zaowocowało to między innymi zwiększeniem częstotliwości ukazywania się biuletynu (dwa razy w tygodniu w poniedziałek i czwartek o godz. 12:00) oraz wzbogaceniem ich o komentarze rynkowe.

Polsko-Amerykański Program Informacji Rynkowej i Standaryzacji zakończył swoją działalność 30 czerwca 1996 roku. Zadania związane z funkcjonowaniem Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej powierzono Biuru Informacji i Analiz (BIA), powołanemu w Ministerstwie Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Obecnie zagadnienia te objął Departament Informacji Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Działający aktualnie system informacji rynkowej jest kontynuacją prac zapoczątkowanych w 1993 roku i korzysta z poprzednich doświadczeń. W systemie tym ważną rolę odgrywają pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego z całej Polski. Stanowią oni zespół osób, który zajmuje się w terenie pozyskiwaniem, zbieraniem i wstępną obróbką informacji pierwotnych.

Na wybranych reprezentatywnych targowiskach terenowi sprawozdawcy z ODR zbierają rynkowe dane o cenach i ilościach sprzedawanych tam produktów. Dotyczy to podstawowych zbóż (pszenica, żyto, jęczmień), ziemniaków, jabłek i cebuli oraz bydła, trzody chlewnej i jaj. Każdego tygodnia, ze wszystkich 49 województw⁽²⁾, wybierane są targowiska (po dwa w każdym z województw), z których notowania trafiają do publikowanych biuletynów.

(2) Układ województw według aktualnego podziału administracyjnego Polski - stan na 31 XII 1998 r., przed wprowadzeniem reformy administracyjnej.

Pracownicy ODR pozyskują także informacje dotyczące rynku hurtowego, na tzw. giełdach ogrodnich (13 rynków hurtowych i targowisk, na których odbywa się handel hurtowy)⁽³⁾:

- ceny owoców i warzyw na wybranych rynkach hurtowych, (Warszawa, Tarnów, Poznań, Wrocław, Kraków, Nowy Sącz, Radom);
- ceny kwiatów na wybranych rynkach hurtowych (Warszawa, Tarnów, Poznań).

Informacje te są, po wstępnej obróbce, przekazywane drogą elektroniczną lub faksową do Warszawy, do Departamentu Informacji, gdzie poddawane są analizie, zestawiane i publikowane w następujących biuletynach:

- „Tygodniowy biuletyn informacyjny o targowiskowych cenach rolniczych” - ukazuje się raz w tygodniu w poniedziałek;
- „Biuletyn Informacyjny Rynek Owoców i Warzyw” - ukazuje się dwa razy w tygodniu w poniedziałek i czwartek;
- „Biuletyn Informacyjny Rynek Giełdowy i Hurtowy Produktów Rolnych” - ukazuje się dwa razy w tygodniu w poniedziałek i czwartek;
- „Rynek Zbóż, Roślin Oleistych i Komponentów Paszowych” - biuletyn o charakterze analitycznym, wydawany co dwa tygodnie w rozbiu na dwa elementy: „Krajowy Rynek Zbóż i Komponentów Paszowych” oraz „Światowy Rynek Zbóż, Roślin Oleistych i Komponentów Paszowych”. Biuletyn ten opracowywany jest wspólnie przez Departament Informacji MRiGŻ oraz Zespół Monitoringu Zagranicznych Rynków Rolnych FAM-MU/FAPA.

Biuletyny kolportowane są bezpłatnie w formie wydawnictw drukowanych, udostępniane za pośrednictwem faksów oraz publikowane w Internecie na serwerze Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej⁽⁴⁾. Biuletyny te wysyłane są także do wszystkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego w kraju, w celu ułatwienia dostępu klientom do poszukiwanej informacji.

Wiele Ośrodków Doradztwa Rolniczego wykorzystuje dane zbierane dla systemu rolniczej informacji rynkowej, dane publikowane w biuletynach oraz inne zbierane w regionie informacje do tworzenia własnych lokalnych systemów informacji. Systemy o lokalnym czy regionalnym - zazwyczaj wojewódzkim⁽⁵⁾ zasięgu mogą lepiej uwzględniać specyfikę regionu. Dzięki zaangażowaniu terenowych współpracowników ODR, z rejonów doradczych oraz z niektórych

(3) G.Przybysz: Biuro Informacji i Analiz MRiGŻ. System Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej. [w:] „Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej”. Warszawa 1997 (materiały szkoleniowe).

(4) Adres internetowy biuletynu: <http://www.minrol.gov.pl>, adres e-mail: biuletyn@minrol.gov.pl

(5) Układ województw według aktualnego podziału administracyjnego Polski - stan na 31 XII 1998 r., przed wprowadzeniem reformy administracyjnej.

gmin, lokalne systemy obejmują większą liczbę punktów pozyskiwania informacji, obok dużych targowiska także mniejsze, zakłady przetwórcze itp.

Dane pozyskiwane przez ODR są udostępniane na miejscu przez personel ODR oraz publikowane. Zazwyczaj miejscem publikacji są czasopisma Ośrodków Doradztwa Rolniczego, ukazujące się raz w miesiącu. Dodatkowo informacje cenowe są przekazywane redakcjom gazet lokalnych, które często prowadzą działy rolnicze i zamieszczają w nich niektóre dane. Dzięki wyraźnemu lokalnemu profilowi regionalne systemy informacji zawierają bardziej aktualne, bardziej potrzebne i przydatne dane gospodarstwom rolnym oraz małym i średnim przedsiębiorstwom sektora rolno-spożywczego położonym na ograniczonym terenie. Zazwyczaj bowiem jednostki te operują na niewielkim obszarze nie przekraczającym jednej lub kilku gmin.

W serwisie ogólnopolskim nie są zaś dostępne regionalne i szczegółowe dane, gdyż ich wykorzystanie byłoby niewielkie. Dla większości terenowych odbiorców bardziej dostosowane są lokalne systemy informacji. Lokalne, funkcjonujące w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego systemy informacji rynkowej są utworzone na bazie różnych programów. Najczęściej wykorzystane jest oprogramowanie napisane przez pracowników Ośrodków.

Obecna sytuacja w dziedzinie ogólnopolskiego i lokalnych systemów informacji rynkowej nie zapewnia pełnej jednolitości metod zbierania informacji. Wynika to między innymi z faktu, iż nie wszyscy sprawozdawcy rynkowi zostali przeszkoleni w jednorodny sposób, brak jest sformalizowanych procedur i metod pozyskiwania danych. Problem pogłębia jeszcze fakt formalnego braku ujednoliconych standardów produktów rolnych lub ich nieprzestrzegania przez uczestników obrotu rynkowego na targowiskach i rynkach hurtowych. Skłania to do podejmowania wysiłków do poprawy istniejącego stanu.

3. Doradcy ODR a system rolniczej informacji rynkowej

Trwające w 1997 i 1998 roku prace nad utworzeniem nowego systemu Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej uwzględniają znaczącą rolę ODR w jego funkcjonowaniu. Powstający system budowany jest przy następujących założeniach⁽⁶⁾:

- Informacje o sytuacji na krajowym rynku rolno-żywnościowym będą zbierane ze wszystkich kanałów rynkowych, ale bez dublowania działalności.
- Pozyskiwanie informacji będzie miało charakter profesjonalny.
- System zapewni przetwarzanie informacji, opracowywanie analiz, ekspertyz, prognoz dla resortu rolnictwa oraz różnych innych instytucji.
- Monitoring krajowego rynku będzie dostosowany do rozwiązań obowiązujących w krajach Unii Europejskiej.

(6) H.Kulik Wojtyś: Biuro Informacji i Analiz MRiGŻ. Koncepcja Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej. [w:] Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej. Materiały szkoleniowe. Warszawa 1997.

- System będzie miał charakter publiczny i zapewni równy dostęp wszystkich odbiorców do danych.
- Nowy system wykorzysta doświadczenia i przejmie dorobek Krajowej Informacji Rynkowej i Zespołu Monitoringu Zagranicznych Rynków Rolnych.
- Nowy system uwzględni udział instytucji, które dotychczas zajmowały się badaniami rynkowymi.
- Zakłada się zasadę dobrowolnej współpracy wszystkich podmiotów gospodarczych.

Podstawę systemu stanowić będzie jednostka centralna - Centrum, które będzie realizowało funkcje bazy danych. Przetwarzanie danych przez jednostkę centralną odbywać się będzie na poziomie regionalnym i ogólnokrajowym.

Gromadzenie danych pierwotnych następować będzie na zasadzie bezpośredniego przepływu informacji od sprawozdawcy rynkowego (którym najczęściej jest i będzie pracownik ODR) do jednostki centralnej.

Odbiorcami informacji będą dwie grupy podmiotów. Po pierwsze uczestnicy systemu przekazujący zbierane przez siebie dane do centralnej bazy, którzy tą samą drogą otrzymywać będą informacje zwrotne. Po drugie: pozostali uczestnicy rynku, to jest zarówno instytucje centralne - Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej i inne resorty, instytuty naukowe i uczelnie, instytucje, które dotychczas realizowały badania rynkowe oraz inni odbiorcy.

Warunkiem prawidłowego funkcjonowania systemu jest wypracowanie i stosowanie przez wszystkich uczestników jednolitej metodologii badań, standardów towarowych i procedur pozyskiwania danych. Najistotniejszym ogniwem w całym systemie jest zawsze człowiek bezpośrednio pozyskujący dane na określonym rynku. To właśnie od rzetelności, kompetencji i kwalifikacji osób zaangażowanych w funkcjonowanie systemu zależy wiarygodność i porównywalność pozyskiwanych danych pierwotnych. Zdobywanie prawdziwych informacji rynkowych jest zadaniem trudnym, wymagającym odpowiedniego przygotowania od strony zawodowej (procedury, metody, standardy produktów) jak i sztuki zdobywania zaufania uczestników rynku (trening interpersonalny).

Jednym z najważniejszych wymogów sprzyjających poprawnemu funkcjonowaniu nowego systemu Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej jest przeszkolenie zespołu sprawozdawców rynkowych oraz zapoznanie ich z aktualnymi i planowanymi standardami produktów rynkowych, procedurami i metodologią zbierania informacji, metodami i zasadami pozyskiwania, przesyłania, obróbki oraz udostępniania danych. Mając to na uwadze wybrani pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego wytypowani zostali do udziału w cyklu seminariów kształceniowych⁽⁷⁾. Uczestnicy odbywali zajęcia w grupach tematycznych (rynek

(7) Cykl szkoleń jest organizowany przez firmę AGRO-CONSULT z Warszawy, przy współpracy Biura Informacji i Analiz MRiGŻ, w ramach projektu FAPA finansowanego z funduszu Phare.

targowiskowy, hurtowy, giełdowy), stosownie do roli jaką aktualnie pełnią w systemie zbierania informacji. Tematyka wielodniowych zajęć obejmowała między innymi następujące zagadnienia:

- Informacja, jej rodzaje i przydatność dla potrzeb gospodarki żywnościowej.
- Potrzeby w zakresie informacji rynkowej.
- Koncepcja Zintegrowanego Systemu Rolniczej Informacji Rynkowej.
- System Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej.
- Procedury zbierania informacji.
- System jakości ISO 9000.
- Metody komunikacji międzyludzkiej.
- Szkolenie komputerowe - wykorzystanie sieci Internet.
- Badane kategorie rynkowe.
- Rynek targowiskowy w Polsce.
- Rynek targowiskowy zbóż.
- Targowiska - Rynek zbóż.
- Rynek targowiskowy owoców i warzyw na przykładzie targowiska miejskiego w Sandomierzu.
- Targowiskowy rynek mięsa - parametry jakościowe.
- Targowiska - Rynek zbóż, owoców i warzyw.
- Zootechniczne aspekty standaryzacji trzody - rynek targowiskowy.
- Zootechniczne aspekty standaryzacji bydła - rynek targowiskowy.
- Rynek targowiskowy produktów zwierzęcych.
- Omówienie procedur związanych z pozyskiwaniem informacji na rynkach targowiskowym i hurtowym.
- Charakterystyka niektórych komponentów paszowych.
- Ogólna charakterystyka hurtowego rynku owoców i warzyw.
- Standardy jakości na rynku owoców i warzyw.
- Standardy jabłek.
- Standardy warzyw i owoców.
- Jakość jaj.
- Rynek zbóż w Polsce.
- Rynek zbóż. Standardy - parametry jakościowe.
- Rynek giełdowy zbóż i nasion roślin oleistych.
- Rynek giełdowy mięsa i tłuszczów.
- Rynek giełdowy - zboża.
- Giełdowy rynek mięsa.
- Asortyment towarów i standardy na rynku giełdowym mięsa.
- Procedury zbierania informacji na giełdach towarowych.
- Analizowanie informacji.
- Pisanie komentarzy rynkowych.

Końcowym etapem szkolenia były zajęcia praktyczne na poszczególnych rodzajach rynków.

Szkolenia, przeprowadzone w grudniu 1997 roku, stały się także okazją do poznania bieżącej sytuacji w dziedzinie informacji rynkowej oraz roli ODR w tym względzie. Na anonimową ankietę udzielono 42 odpowiedzi. Większość uczestników (60%) stanowili pracownicy ODR, z giełd oraz rynków hurtowych wywodziło się po 14% ankietowanych, zaś pozostałe osoby pracowały w innych instytucjach i firmach.

We współpracy z dotychczasowym systemem Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej zaangażowanych jest 93% uczestników szkolenia - wszyscy pracownicy ODR i giełd, zaś tylko 70% osób pracujących na rynkach hurtowych. Jedynie 2 uczestników szkoleń z ODR uważało, że instytucja, w której są zatrudnieni nie powinna być włączona do systemu Zintegrowany System Rolniczej Informacji Rynkowej, pozostali uczestnicy szkolenia (95%) byli przekonani, że ich macierzysta instytucja powinna czynnie uczestniczyć w tym systemie. Argumenty te potwierdzają celowość zaangażowania wybranych instytucji oraz trafność doboru uczestników szkolenia. Wszyscy ankietowani uważali za konieczne kontynuowanie szkolenia, żaden z uczestników nie wyraził braku zainteresowania udziałem w kolejnych etapach szkolenia.

4. Zakończenie

Kończąc stwierdzić należy, że publiczny system rolniczej informacji rynkowej tworzony jest w celu ułatwienia wszystkim uczestnikom rynku, dostępu do bieżącej informacji, niezbędnej do podejmowania optymalnych decyzji gospodarczych. Aby informacja rynkowa dostarczana przez ten system mogła właściwie wypełniać swoje funkcje, powinna być dokładna, bezstronna i powszechnie dostępna. Przekształcenia jakim podlega polski sektor żywnościowy, przemiany zasad gospodarowania, spowodowały powstanie systemu informacji rynkowej oraz obecnie trwające, bardzo znaczące jego przekształcenia. Na bazie dotychczasowych doświadczeń i z wykorzystaniem obecnego dorobku tworzony jest Zintegrowany System Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej.

Zarówno dziś jak i w przyszłości rola pracowników ODR w tym systemie będzie bardzo ważna. Człowiek bezpośrednio pozyskujący dane na określonym rynku pozostanie bowiem najistotniejszym i niezastąpionym ogniwem w całym systemie. Rzeczywista wartość informacji dostępnych w systemie w przeważającej mierze zależy od rzetelności i kwalifikacji sprawozdawców. Należy wyrazić przekonanie, że personel Ośrodków Doradztwa rolniczego będzie silnym ogniwem tworzonego systemu Krajowej Rolniczej Informacji Rynkowej.

ELŻBIETA KMITA

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Krakowie*

POLSKO-NIEMIECKA WSPÓŁPRACA W DZIEDZINIE AGROTURYSTYKI W LATACH 1992-1998

Agroturystyka została włączona w zakres polsko-niemieckiej współpracy bilateralnej w roku 1992. Od początku koordynatorem programu ze strony polskiej jest Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Krakowie⁽¹⁾. Cały dotychczasowy okres współpracy można podzielić na trzy części, a zasadnicze kryterium podziału stanowią cel programu i główny wykonawca ze strony Federalnego Ministerstwa Rolnictwa, Wyżywienia i Leśnictwa Niemiec.

Część I (1992-1993)

Początkowy okres współpracy toczył się pod nazwą „Alternatywne źródła dochodu ludności wiejskiej - Urlop w zagrodzie u rolnika”, a partnerem CDiEwR w jego realizacji była niemiecka firma DG Agroprogres International GmbH z Bonn. Celem programu było wykształcenie kadry multiplikatorów przygotowanych do upowszechniania idei agroturystyki wśród doradców i rolników. Jeśli oceniać budżet i zakres programu to nie było to duże przedsięwzięcie, jednak jego znaczenie dla rozwoju agroturystyki w Polsce jest zasadnicze. W ramach programu zorganizowano dwa szkolenia wyjazdowe do Munsterland i Sauerland w Niemczech, dla potencjalnych koordynatorów pracy doradczej w zakresie agroturystyki w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego. W szkoleniu uczestniczyło 48 osób - głównie specjalistki zakładowe ds. wiejskiego gospodarstwa domowego, z prawie wszystkich ówczesnych województw. Wyjazdy studyjne poprzedzało 5-dniowe szkolenie w Krakowie, wg programu CDiEwR „Agroturyzm jako dodatkowe źródło dochodu na wsi”. Obydwie grupy miały okazję wymienić, zdobyte w trakcie szkoleń doświadczenia, w trakcie semina-

(1) Z dniem 2 stycznia 1999 roku Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie weszło w skład nowo powołanego Krajowego Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich.

rium uzupełniającego „Turystyka wiejska - struktura, organizacje, marketing”, które odbyło się w Krakowie, w listopadzie 1993 roku.

W trakcie szkoleń teoretycznych w Krakowie uczestnicy poznali zasady podejmowania decyzji o rozpoczęciu przedsięwzięcia turystycznego, zasady rozpoznawania zasobów i walorów turystycznych środowiska, podstawy marketingu w turystyce wiejskiej, przepisy prawne i sanitarne obowiązujące przy prowadzeniu tej działalności. Był to pierwszy, kompleksowy kontakt doradztwa z problematyką agroturystyki.

Wyjazd studyjny do Niemiec uzupełniał teoretyczne szkolenia w kraju i został oceniony przez uczestników jako bardzo przydatny w pracy na rzecz rozwoju agroturystyki. Uczestnicy szkolenia za najistotniejsze uznali osobiste doświadczenie, co było możliwe dzięki zakwaterowaniu w gospodarstwach agroturystycznych oraz uczestniczeniu w wybranych atrakcjach. Pozwoliło to uczestnikom:

- zrozumieć ideę agroturystyki; zapoznać się z organizacją i standardem bazy noclegowej, przekonać się, że proste, na pozór nieatrakcyjne zajęcia wiejskie można uczynić dobrze sprzedającą się ofertą;
- zrozumieć znaczenie agroturystyki dla rozwoju i wzbogacenia infrastruktury środowiska lokalnego, generowania nowych źródeł dochodu oraz możliwości promowania wartości lokalnych;
- uświadomić sobie konieczności integracji działań środowiska lokalnego na rzecz rozwoju agroturystyki.

Uczestnicy uświadomili sobie potrzebę dynamicznego traktowania gospodarstwa rolnego jako warunku jego skutecznego funkcjonowania w zmieniającej się sytuacji rynkowej, przełamali swój sceptycyzm wobec agroturystyki, zyskali wiedzę, umiejętności i materiały metodyczne pozwalające skuteczniej prowadzić działalność szkoleniową i doradczą wśród rolników⁽²⁾.

Jednym z rezultatów pierwszego wyjazdu studyjnego do Niemiec jest też film dydaktyczny pt.: „Agroturystyka w Niemczech”⁽³⁾, wykorzystywany z powodzeniem do dziś na szkoleniach dla kwaterodawców, lekcjach szkolnych, a nawet zajęciach akademickich.

Doświadczenia zdobyte na szkoleniach w Polsce i w Niemczech zaowocowały konkretnymi działaniami podjętymi przez doradców na terenie swoich województw. Najważniejsze z nich to:

- Prowadzenie wśród mieszkańców wsi podstawowej działalności informacyjnej na temat agroturystyki. Popularyzacja idei w lokalnej prasie rolniczej.

(2) Por. E.Kmita: „Doświadczenia doradztwa rolniczego w rozwoju agroturystyki w Polsce”. [w:] Doradztwo w rozwoju agroturystyki. Materiały konferencji naukowej SGGW Warszawa, 26 listopada 1997.

(3) „Agroturystyka w Niemczech”, film, czas emisji 47’30. Studio VIDEO CDiEwR, Kraków 1993.

- Prowadzenie działalności szkoleniowej dla różnych grup zainteresowanych: szkolenie kadry własnej w ODR-ach, potencjalnych i już działających usługodawców, kobiet zrzeszonych w KGW, nauczycieli szkół rolniczych, członków różnych grup wspierających rozwój agroturystyki.
- Zachęcanie do współpracy różnych podmiotów, w ramach społeczności lokalnej. Działania zmierzające do zainteresowania gmin tym kierunkiem rozwoju.
- Współpraca na szerszej płaszczyźnie z instytucjami i organizacjami zainteresowanymi pracującymi na rzecz rozwoju turystyki.
- Inspirowanie rolników do tworzenia grup celowych (stowarzyszeń agroturystycznych, zrzeszeń itp.).
- Promocja gospodarstw agroturystycznych i gmin letniskowych, głównie poprzez wydawanie katalogów, folderów i ulotek.
- Podejmowanie działań wspierających rozwój agroturystyki związanych z estetyzacją, higienizacją i ochroną środowiska.

Według ankiety przeprowadzonej przez CDiEwR, ponad połowa osób uczestniczących w seminarium uzupełniającym w listopadzie 1993 roku, oprócz działań wynikających z obowiązków służbowych, zaangażowała się w pracę społeczną na rzecz agroturystyki poprzez uczestnictwo w różnego rodzaju grupach wspierających, organizacjach i instytucjach (stowarzyszenia agroturystyczne, towarzystwa, Uniwersytet Ludowy itp.).⁽⁴⁾

Na wysoką efektywność wyjazdów studyjnych miał z pewnością wpływ starannie przygotowany program, odpowiadający w pełni na zgłoszone zapotrzebowanie i jego perfekcyjna realizacja. Oprócz wiedzy i umiejętności uczestnicy szkoleń zostali zarażeni ideą i pobudzeni do działania. O skali zaangażowania doradztwa rolniczego w rozwój agroturystyki mogą zaświadczyć liczby. Już latem 1996 opieką Ośrodków Doradztwa Rolniczego objętych było 2 500 obiektów wiejskiej bazy noclegowej.⁽⁵⁾ Do końca grudnia 1998 roku liczba ta uległa podwojeniu.⁽⁶⁾ Na 27 powstałych do marca 1997 roku stowarzyszeń agroturystycznych 17 zawiązało się z inspiracji doradcy ODR. Ośrodki Doradztwa Rolniczego udzieliły lokalu na siedzibę 10 stowarzyszeniom, w 5 przypadkach ODR został oficjalnym członkiem wspierającym. Wg opinii liderów stowarzyszeń aż w 20 przypadkach ODR udzielił stowarzyszeniom niezbędnego wsparcia w postaci: szkoleń i doradztwa, nieodpłatnego świadczenia usług, promocji i dotacji

(4) Efektywność szkoleń z zakresu agroturystyki prowadzonych przez CDiEwR O/Kraków, we współpracy z DG Agropgress Int.GmbH 1992-1993. Sprawozdanie wewnętrzne CDiEwR, Kraków 1993.

(5) Por. Raport o stanie wiejskiej bazy noclegowej w Polsce. PHARE TOURIN II, Kraków 1997.

(6) Badania ankietowe, własne 1998.

na cele statutowe.⁽⁷⁾ Do końca 1998 roku 486 wiejskich obiektów noclegowych otrzymało znak jakości w systemie kategoryzacji nadzorowanym przez Polską Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”⁽⁸⁾.

Osiągnięcie tak dużego postępu w rozwoju agroturystyki nie było by możliwe bez istotnego udziału fundacji, ośrodków akademickich, funduszy Ministerstwa Rolnictwa oraz UKFiT i programów pomocowych, w tym głównie PHARE. Nie zmienia to jednak faktu, że szkolenia w ramach polsko-niemieckiego projektu przygotowały podstawy do profesjonalnego rozwoju agroturystyki w Polsce.

CZEŚĆ II (1995-1996)

Kolejny etap współpracy został nazwany „Turystyka wiejska - krokiem w kierunku rozwoju wsi. Doradztwo dla doradców”, a jego wykonawcą ze strony niemieckiej była firma consultingowa Kombi Consult GmbH, Berlin. Celem było wypracowanie modelowych struktur organizacyjnych w wybranych wsiach, dla których agroturystyka stanowić mogła podstawę dalszego rozwoju. Program prowadzony był w oparciu o wcześniej zdobyte doświadczenia rozwoju wsi poprzez agroturystykę, prowadzonych przez Niemieckie Ministerstwo Rolnictwa, w ramach odrębnego projektu, w Chmielnie na Kaszubach i w Walimiu w Górach Sowich. Powodzenie zastosowanej tam metody pracy doradczej, zwłaszcza widoczne w Chmielnie, skłoniło do jej szerszego wykorzystania w odniesieniu do innych regionów kraju. Ogólnopolską promocję programu i proponowanych metod pracy przeprowadzono w trakcie seminariów informacyjno-szkoleniowych dla koordynatorów doradztwa w zakresie agroturystyki, które miały miejsce we wspomnianych wcześniej Chmielnie i Walimiu. Wyboru wsi do udziału w programie dokonano na podstawie specjalnie opracowanych ankiet. Podstawą oceny były walory środowiska naturalnego predestynujące obszar od rozwoju turystyki wiejskiej, pozytywne nastawienie mieszkańców i samorządu lokalnego do rozwoju turystyki oraz zgoda na ścisłą współpracę ze strony ODR. Do programu wybranych zostało 14 wsi.

Tabela 1

Wsie uczestniczące w projekcie „Turystyka wiejska krokiem w kierunku rozwoju wsi. Doradztwo dla doradców” w latach 1995-1996.

Wieś projektowa	Gmina	Województwo
Bielice Nowe	Krzyż	polskie
Chruściel	Płoskinia	elbląskie
Ciężkowice	Ciężkowice	tarnowskie
Janów	Janów	częstochowskie
Kampinos	Kampinos	warszawskie
Momoty Górne	Janów Lubelski	tarnobrzeskie

(7) Badania ankietowe własne. Strzembicki, Kmita 1997.

(8) Polska. Mapa agroturystyczna. Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, Indeed Poland sp. z oo., Warszawa 1998.

Wieś projektowa	Gmina	Województwo
Pile	Borne Sulinowo	koszalińskie
Rybno	Rybno	ciechanowskie
Skierbieszów	Skierbieszów	zamojskie
Sucha	Grębków	siedleckie
Swornegacie	Chojnice	bydgoskie
Tarnawiec	Kuryłówka	rzeszowskie
Wetlina	Cisna	krośnieńskie
Wojciechów	Wojciechów	lubelskie

Na dobór wsi miało wpływ dążenie do stworzenia modelowych rozwiązań zróżnicowanych pod względem regionu, struktury społeczno-ekonomicznej, tradycji turystycznych i charakteru potencjalnego ruchu turystycznego.

Podstawą pracy projektowej we wsiach było „doradztwo dla doradców”. W praktyce oznaczało to kierowanie projektem w konkretnej wsi przez wyznaczonego, przez macierzysty ODR, specjalistę rejonowego. Program rozwoju wsi oparto o metodę rozwoju kompleksowych struktur socjalnych MEKSS, której podstawowymi zasadami są:

- **ujęcie całościowe:** każdy mieszkaniec wsi, w zależności od zainteresowań oraz możliwości może wziąć udział w pracy lub służyć radą w wyznaczaniu i realizacji zadań projektu;
- **pomoc ku samopomocy:** koncepcja rozwoju wsi jest długim procesem, w którym uczestniczą mieszkańcy wsi; doradca nie przedkłada gotowych koncepcji, a jedynie zapewnia transfer wiedzy; po zakończeniu pracy doradczej mieszkańcy wsi sami są zdolni do realizacji i sterowania zamierzonymi celami;
- **orientacja na ochronę środowiska naturalnego:** praca doradcza zmierza do uświadomienia konieczności oszczędnego gospodarowania zasobami naturalnymi i wskazywania racjonalnych rozwiązań w tym zakresie, tworząc w ten sposób podstawy turystyki przyjaznej dla środowiska;
- **samoistna długotrwała kontynuacja:** aktywne zaangażowanie mieszkańców wsi w realizację projektu wykształca zdolność samoorganizacji, współdziałania i współpracy z otoczeniem instytucjonalnym turystyki i prowadzi do samodzielnej kontynuacji procesu rozwoju przez społeczność lokalną.

Modelowa struktura organizacyjna pozwalająca na osiągnięcie powyższych założeń zawiera elementy zawarte w rycinie 1.

Zasadniczy trzon struktury stanowi **grupa projektowa**, którą tworzą mieszkańcy wsi zainteresowani czerpaniem korzyści materialnych z rozwoju turystyki: kwaterodawcy, restauratorzy, rzemieślnicy, itp. Poprzez podział funkcji w grupie projektowej tworzą się **grupy robocze**. Grupy robocze, w zależności od specyfiki problemów, występujących w danej wsi i zakresu działalności zaplanowanej przez członków grupy projektowej, realizują zadania dotyczącej różnych zagadnień, np.: infrastruktury wsi, obyczajów, historii, sportu, czasu wolnego, zrzesza-

nia się, marketingu, itp. Grupy robocze tworzą się w wyniku uzgodnień na pierwszych dwóch, trzech zebraniach grupy projektowej. W **Radzie Doradczej** skupione są osoby, które nie czerpią bezpośrednich korzyści materialnych z agroturystyki, ale dostrzegają jej znaczenie i wspierają ją ze względów prestiżowych, emocjonalnych bądź przez wzgląd na zajmowane stanowisko. Mogą się więc w niej znaleźć przedstawiciele urzędów państwowych, banków, biur turystycznych, związków branżowych, środków masowego przekazu jak również potencjalni sponsorzy. Jedną z funkcji rady doradczej jest tworzenie przyjaznego klimatu wokół rozwoju agroturystyki we wsi/gminie. **Zebranie wiejskie** zwoływane jest w pewnych stałych odstępach czasowych i służy informowaniu społeczności lokalnej o postępach prac. Całość oparta jest o ścisłą współpracę z **administracją gminy**.

Ryc. 1

Struktura organizacyjna wsi projektowej wg MEKSS, zmodyfikowana dla potrzeb projektu: „Turystyka wiejska krokiem w kierunku rozwoju wsi. Doradztwo dla doradców”

Efekty projektu w poszczególnych wsiach były pod koniec 1996 roku bardzo zróżnicowane. Przyczyn należy upatrywać w zróżnicowaniu: m.in. stanu wyjściowego, stopnia przygotowania i aktywności lokalnej społeczności, zaangażowania władz lokalnych oraz predyspozycji doradców - kierowników projektów. Praca w ramach projektu zaowocowała – między innymi - zawiązaniem i rejestracją dwóch stowarzyszeń agroturystycznych, tj. Skierbieszowskiego Stowarzyszenia Kwaterodawców oraz Lubelskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego z siedzibą w Wojciechowie.

Wszystkich efektów projektu nie można było oczekiwać bezpośrednio po jego zakończeniu. Wymierne działania projektu to z pewnością powstanie nowych kwater wiejskich we wsiach projektowych (w wielu wsiach pierwszych kwater), poprawa jakości zakwaterowania, aktywizacja lokalnych środowisk, ustalenie powiązań pomiędzy kluczowymi postaciami. Projekt upowszechnił metodę rozwoju struktur socjalnych MEKKS. Wykształconych zostało ponad 30 multiplikatorów, którzy zostali wyposażeni w wiedzę i podręcznik doradcy.

CZEŚĆ III (1997-1998)

Ostatnie dwa lata bilateralnej współpracy to kontynuacja programu „Turystyka wiejska - krokiem w kierunku rozwoju wsi. Doradztwo dla doradców”, w wybranych wsiach projektowych. Wykonawcą projektu ze strony Niemieckiego Ministerstwa Rolnictwa była firma Mediatour Werbegesellschaft mbH, Grosshansdorf. Celem projektu było utrwalenie i doskonalenie struktury organizacyjnej wypracowanej w poprzedniej części projektu oraz rozwój produktu turystycznego i urynkowanie oferty turystycznej wsi. Stopień osiągniętego rozwoju, wola uczestnictwa w programie, doświadczenia organizatorów z pierwszego etapu i budżet projektu, zdecydowały o wyborze 7 spośród 14 wsi do kontynuowania programu.

Tabela 2

Wsie uczestniczące w projekcie „Turystyka wiejska krokiem w kierunku rozwoju wsi. Doradztwo dla doradców” w latach 1995-1998

Wieś	Gmina	Województwo
Chruściel	Płoskinia	elbąskie
Momoty Górne	Janów Lubelski	tarnobrzeskie
Skierbieszów	Skierbieszów	zamojskie
Swornegacie	Chojnice	bydgoskie
Tarnawiec	Kurkówka	rzeszowskie
Wetlina	Cisna	krośnieńskie
Wojciechów	Wojciechów	lubelskie

Wspomniane wyżej względy zdecydowały, że większość wsi wybranych do kontynuacji projektu to wsie zlokalizowane w południowo wschodniej części kraju, co z pewnością związane jest z potrzebą istotnych przemian w strukturze wsi tego regionu i wynikającą stąd aktywnością mieszkańców w poszukiwaniu alternatyw dla rolnictwa.

W porównaniu z poprzednim etapem, punkt ciężkości projektu został przesunięty na bezpośrednie działania doradcze i szkoleniowe we wsiach projektowych. Tematyka wizyt ekspertów niemieckich we wsiach projektowych została dostosowana do bieżących potrzeb lokalnych. Szkolenia w terenie dotyczyły zwłaszcza rozszerzenia oferty o atrakcyjne formy spędzania wolnego czasu, ra-

chunku ekonomicznego działalności turystycznej oraz promocji ofert. W okresie od grudnia 1997 do grudnia 1998 odbyło się także 5 szkoleń w Krakowie oraz dwa wyjazdy studyjne do Niemiec. Dodatkowo, poza budżetem projektu, zorganizowany został wyjazd studyjny do Austrii. Podczas gdy szkolenia w Krakowie służyły przede wszystkim uaktualnieniu wiedzy na tematy związane z dynamicznie rozwijającą się turystyką wiejską („Ustawa o Usługach Turystycznych”, „System kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej”, itp), tematyka wyjazdów studyjnych poświęcona była głównie rozwojowi regionalnemu. Przy zachowaniu wiodącej roli kierownika projektu, pełnionej przez rejonowego specjalistę ODR (wspieranego specjalistę zakładowego, pełniącego funkcję koordynatora), poszerzona została znacznie grupa odbiorców szkoleń organizowanych w Krakowie lub w formie zagranicznych wyjazdów studyjnych. Taką szansę stworzyło ograniczenie liczby wsi projektowych. Z punktu widzenia rozwoju wsi, bardzo korzystnym okazała się możliwość wspólnego uczestnictwa w szkoleniach przedstawicieli wszystkich podstawowych podmiotów struktury organizacyjnej projektu z poszczególnych wsi projektowych, tj.: doradców, kwaterodawców - członków stowarzyszeń, przedstawicieli władz samorządowych. Wspólne zdobywanie doświadczeń, współpraca na zajęciach, spotkania kuluarowe stymulująco wpłynęły na integrację osób zaangażowanych w rozwój poszczególnych wsi projektowych, co w większości przypadków zwiększyło efektywność pracy projektowej.

W tym etapie współpracy wsie objęte programem rozbudowały i utrwaliły struktury organizacyjne. We wszystkich wsiach działają formalne organizacje kwaterodawców wiejskich. Część z nich zawiązała się w wyniku projektu, niektóre wsie włączyły się aktywnie w działalność większych stowarzyszeń, obejmujących swoim zasięgiem statutowym teren danej wsi. Organizacje zawiązane w wyniku projektu stopniowo rozszerzają swoją działalność poza obszar gminy. Lubelskie Stowarzyszenie Agroturystyczne, które powstało z inicjatywy grupy projektowej w Wojciechowie, jest stowarzyszeniem o zasięgu wojewódzkim, a także inicjatorem zawiązanie Związku Stowarzyszeń Agroturystycznych Lubelszczyzny, który ma skupić wszystkie działające dotychczas na terenie nowego województwa lubelskiego stowarzyszenia agroturystyczne. Organizacje kwaterodawców działające we wsiach projektowych należą do Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”.

Wyraźnie zwiększyło się też zaangażowanie samorządów lokalnych w realizację projektu, co przejawiało się nie tylko frekwencją na szkoleniach i spotkaniach, ale też wzrostem nakładów gminnych na inwestycje sprzyjające rozwojowi turystyki. Wiele inicjatyw jest ściśle podporządkowanych turystycznemu kierunkowi rozwoju gmin. Przykładowo można wymienić wyznaczenie i oznakowanie leśnej trasy spacerowej w gminie Kuryłówka, czy szlaku rowerowego w Skierbieszowie. W przygotowaniu jest budowa zbiorników wodnych dla celów rekreacji w Skierbieszowie i Wojciechowie oraz centrum sportowo-rekre-

acyjnego przy szkole podstawowej w Swornegaciach. Władze gminne w większym stopniu partycypują w kosztach promocji: wydają foldery gminne, dotują katalogi agroturystyczne, wspierają lokalne punkty informacji turystycznej, poprzez udostępnienie lokalu, wyposażenie punktu, opłatę pracownika, itp. W trzech, z siedmiu gmin uczestniczących w projekcie, utworzono w Urzędzie Gminy stanowisko ds. turystyki. Na podkreślenie zasługuje także wspieranie przez gminy działalności stowarzyszeń agroturystycznych. Przejawia się to m.in. w pokrywaniu kosztów delegacji członków stowarzyszeń na szkolenia prowadzone w ramach projektu oraz na targi turystyczne. Oryginalny sposób wsparcia działalności stowarzyszenia ma miejsce w Gminie Chojnice, gdzie decyzją Zarządu Gminy opłaty klimatyczne należne gminie za pobyt gości w kwaterach zrzeszonych w Stowarzyszeniu są przekazywane na konto Stowarzyszenia.

Zgodnie z założeniami projektu, wykrystalizował się przyszły, turystyczny wizerunek wsi nabierając indywidualnego charakteru w poszczególnych wsiach, co znalazło swoje odzwierciedlenie w programach rozwoju turystycznego gmin. Na przykład, bazą dla turystyki wiejskiej w Wojciechowie będą czynne gospodarstwa rolne, kowalstwo artystyczne, kuchnia regionalna oraz sprzedaż bezpośrednia tradycyjnych produktów wiejskich. Rozwojowi Wojciechowa sprzyjać będzie ścisła współpraca z uzdrowiskiem w pobliskim Nałęczowie. Już dziś osoby wypoczywające w gospodarstwach agroturystycznych w Wojciechowie mogą korzystać z zabiegów Lecznicznych w Nałęczowie z 30% zniżką.

Po 4 latach współpracy, w siedmiu wsiach objętych projektem, funkcjonują 72 kwatery wiejskie, dysponujące łącznie ok. 600 miejscami noclegowymi. Warto zaznaczyć, że tylko w Swornegaciach w woj. bydgoskim i Wetlinie w Bieszczadach działalność turystyczna prowadzona była przed rozpoczęciem projektu. W pozostałych pięciu wsiach kwatery wiejskie i pierwsi gości pojawili się dopiero po 1995 roku. Ruch turystyczny rozwija się dynamicznie zarówno we wsiach „odkrytych” dla turystyki przez projekt, jak i wcześniej znanych i odwiedzanych przez turystów, choć jego uważna analiza ujawnia pewne zdecydowane różnice

Ruch turystyczny we wsiach, które rozpoczęły działalność turystyczną wraz z rozpoczęciem projektu systematycznie się zwiększa, jednak nie tak gwałtownie jak we wsiach, które miały wcześniejsze doświadczenia turystyczne. Podczas, gdy w Wojciechowie, Momotach i Wetlinie, ruch turystyczny w ostatnim sezonie ujawnia pewną tendencję do stabilizowania się na określonym poziomie, w Swornegaciach jest on wciąż bardzo gwałtowny. Może to niestety oznaczać nadmierny rozwój turystyczny tej wsi, prowadzący w konsekwencji do przekroczenia pojemności turystycznej i utraty wizerunku właściwego turystyce wiejskiej. Przykład ten odzwierciedla, obserwowany w kraju, niekorzystny trend do nadmiernej urbanizacji wsi turystycznych w wyniku niekontrolowanego rozwoju turystyki.

W trakcie przeprowadzonego na zakończenie projektu podsumowania, w którym uczestniczyli poza doradcami także kwaterodawcy i członkowie samo-

rządów, cały projekt realizowany w latach 1995-1998 został bardzo wysoko oceniony. 41% uczestników seminarium uznała projekt za interesujący, 59% stwierdziło, że „nauczyli się bardzo dużo”; nie było ani jednej negatywnej opinii w tym zakresie. Jako najbardziej pozytywne elementy projektu uczestnicy uznali zdobycie nowych doświadczeń i wiedzy oraz poznanie metodyki pracy projektowej. Wszyscy uczestnicy seminarium ocenili wysoko metody pracy projektowej: bardzo pozytywnie - 68%, pozytywnie - 32%. Zwrócono uwagę na korzyści płynące z wyjazdów studyjnych. Podkreślono wartość pracy zespołowej we wsiach.

Największe trudności, które pojawiały się w pracy projektowej związane były, zwłaszcza w początkowym etapie, ze sceptycyzmem rolników wobec agroturystyki, niedostrzeganiem możliwości i perspektyw z rozwoju turystyki we własnych gospodarstwach i we wsi. Problemem była też aktywizacja konkretnych grup lokalnych, nawiązanie współpracy pomiędzy kluczowymi podmiotami. Wraz ze wzrostem zaangażowania pojawiły się trudności związane ze ścieraniem się różnych poglądów, walką o zdobywanie pozycji oraz, niestety, konflikty. Obecna na seminarium przedstawicielka Federalnego Ministerstwa Rolnictwa Niemiec określiła ten fakt jako naturalny element rozwoju, który odpowiednio pokierowany stanowi twórczą drogę postępu. Uczestnicy seminarium oczekują większej pomocy na miejscu (32%), możliwości szerszej wymiany doświadczeń pomiędzy kolegami z innych wsi projektowych (18%) oraz jeszcze więcej informacji fachowych (14%). Aż 36% uczestników oczekiwałaby większego uznania dla pracy projektowej ze strony swoich przełożonych.

Dalsze losy współpracy polsko-niemieckiej w dziedzinie turystyki wiejskiej w Polsce nie są jeszcze znane. Mimo pewnego zmęczenia doradców i członków społeczności lokalnych w poszczególnych wsiach intensywnością prac w projekcie uczestnicy spotkania podsumowującego uznali za celowe kontynuowanie projektu, proponując jego ukierunkowanie na rozwój regionalny.

ANNA PABICH

*Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Poznaniu*

PLANOWANIE I REALIZACJA DOSKONALENIA ZAWODOWEGO W ROLNICTWIE A PRIORYTETY I UDZIAŁ W DOSKONALENIU

Poszerzanie własnej wiedzy, doskonalenie umiejętności w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej staje się koniecznością. Szczególnego wsparcia rolników przez fachowe doradztwo rolnicze, wymagają przekształcenia w rolnictwie.

Co roku, dla potrzeb doradztwa - w celu orientacji i ułatwienia wyboru odpowiednich tematów i form doskonalenia - Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie przekazuje **Oferę - informator szkoleniowy**, zawierający szeroką propozycję jednostek badawczo-rozwojowych, uczelni rolniczych i innych, dotyczącą doskonalenia zawodowego. Ubiegłoroczną Oferę opracowano w nowej formie, uwzględniając sugestie uczestników i organizatorów doskonalenia, w zakresie tematyki, preferowanych form organizacyjnych, zasad finansowania i innych. Zawartość merytoryczną Oferty ocenili doradcy wszystkich Ośrodków Doradztwa Rolniczego przy pomocy ankiety, typując priorytetowe tematy szkoleń w doskonaleniu doradców.

Interesująca może być znajomość realizacji planów szkoleniowych, wg Oferty i poza nią, przez organizatorów doskonalenia, w jakich szkoleniach i u jakich organizatorów uczestniczyło najwięcej doradców i jakie są relacje między wcześniej wyznaczonymi priorytetami w doskonaleniu, a faktycznym udziałem doradców w szkoleniach uznanych przez nich za priorytetowe?

Z pytaniem o realizację doskonalenia zwróciliśmy się do wszystkich organizatorów (26), którzy zamieścili swoje propozycje w Ofercie - informatorze szkoleniowym⁹⁸. Odpowiedzi na ankietę udzieliły 22 jednostki, w tym:

- jednostki badawczo-rozwojowe (jbr):
 - Instytut Biotechnologii Przemysłu Rolno-Spożywczego,
 - Instytut Budownictwa Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa,
 - Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin,

- Instytut Melioracji i Użytków Zielonych,
- Instytut Ochrony Roślin,
- Instytut Roślin i Przetworów Zielarskich,
- Instytut Rybactwa Śródlądowego,
- Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa,
- Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa,
- Instytut Warzywnictwa,
- Instytut Zootechniki,
- Centralne Laboratorium Przemysłu Paszowego,
- OBR Maszyn dla Przetwórstwa Płodów Rolnych,
- Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie (CDiEwR),
- pozostali:
 - Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy,
 - Akademia Rolnicza w Szczecinie,
 - Akademia Rolnicza we Wrocławiu,
 - Uniwersytet Łódzki,
 - Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa,
 - Fundusz Współpracy,
 - Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego,
 - Agro-Kontakt BIS s.c.

Zebrane dane ankietowe analizowano zgodnie z przedstawionym podziałem organizatorów (jbr, CDiEwR, pozostali). W zestawieniach danych, z konieczności przyjęto pewne uproszczenia. Traktować je należy jako orientację, ponieważ na przykład pojęcie szkolenie obejmuje, w tym przypadku zarówno kilkugodzinny wykład jak i studia podyplomowe.

Planowanie i realizacja tematyki szkoleniowej

W 1998 roku organizatorzy doskonalenia zawodowego zrealizowali dla potrzeb doradztwa rolniczego, nauczycieli szkół rolniczych, praktyki rolniczej i innych, ponad 190 tematów w formie 462 szkoleń (tabela 1).

Tabela 1

Liczba szkoleń zrealizowanych w 1998 roku - łącznie

Wyszczególnienie	Organizatorzy doskonalenia			Razem
	jbr	CDiEwR	pozostali	
Liczba zrealizowanych tematów	119	32	40	191
Liczba zrealizowanych szkoleń	236	96	130	462
Czas trwania szkoleń w godzinach:				
łącznie	2516	2980	3856	9352
średnio	10,6	31,0	29,6	20,2

Najwięcej tematów (62%) i szkoleń (ponad 51%) zrealizowały jednostki badawczo-rozwojowe. Były to głównie szkolenia o tematyce technologicznej, wynikającej ze specyfiki działania każdej jednostki. Znaczny udział w doskonaleniu zawodowym, w porównaniu do ankietowanych jednostek ma Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, szczególnie w tematyce: rozwój obszarów wiejskich, wiejskie gospodarstwo domowe, ekonomika w gospodarstwie rolnym.

Liczba proponowanych na początku 1998 roku w Ofercie i zrealizowanych tematów szkoleń, przez poszczególnych organizatorów, była dość zróżnicowana. Wynosiła ona od 1 do 27. Najwięcej tematów szkoleń zaproponowali:

- Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie 27 z tego zrealizowano 23,
- Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa 20 z tego zrealizowano 15,
- Akademia Rolnicza Wrocław 20 z tego zrealizowano 7,
- Instytut Ochrony Roślin 17 z tego zrealizowano 9.

Ogółem na zaplanowanych w Ofercie 153 tematów szkoleń, ankietowanych jednostek zrealizowano ok. 65% (99 tematów), w postaci 278 szkoleń (tabela 2).

Dwie jednostki badawczo-rozwojowe nie zrealizowały żadnego, planowanego szkolenia, ponieważ nie otrzymały dofinansowania. Prawie połowa spośród ankietowanych organizatorów (10 z 22) przeprowadziła wszystkie zaplanowane szkolenia. Są to te jednostki, które planowały najmniej szkoleń (od 1 do 5) i stanowią około 15% wszystkich szkoleń planowanych.

Średni czas trwania planowanych w Ofercie i zrealizowanych szkoleń wyniósł 28 godzin. Najdłużej trwały szkolenia w grupie pozostałych, na co znaczny wpływ miała realizacja studiów podyplomowych. W jednostkach badawczo-rozwojowych przeciętny czas trwania planowanych szkoleń wynosił około 15 godzin, czyli 2-3 dni (tabela 2).

Tabela 2

Szkolenia planowane i zrealizowane w 1998 roku
wg Oferty - informatora szkoleniowego'98 i poza Ofertą

Wyszczególnienie	Organizatorzy doskonalenia			Razem
	jbr	CDiEwR	pozostali	
wg Oferty - informatora szkoleniowego'98				
Liczba planowanych tematów szkoleń	88	27	38	153
Liczba zrealizowanych tematów szkoleń	53	23	23	99
Liczba zrealizowanych szkoleń	116	77	85	278
Czas trwania szkoleń w godzinach:				
łącznie	1667	2545	3577	7789
średnio	14,4	33,0	42,1	28,0
poza Ofertą - informatorem szkoleniowym'98				
Liczba zrealizowanych tematów szkoleń	66	9		17
Liczba zrealizowanych szkoleń	120	19		45
Czas trwania szkoleń w godzinach:				
łącznie	849	435		279
średnio	7,1	22,9		6,2

Źródło: Opracowanie własne.

Niezależnie od propozycji szkoleniowych zamieszczonych w Ofercie - informatorze szkoleniowym, ankietowane jednostki zrealizowały w 1998 roku dodatkowo 92 tytuły szkoleń w postaci 184 szkoleń. Najwięcej nowych tematów (ponad 65%) stanowiły propozycje jednostek badawczo-rozwojowych.

Znaczna liczba szkoleń organizowanych poza Ofertą, na bieżąco, z jednej strony wskazuje na dużą elastyczność jednostek w dostosowaniu tematyki doskonalenia do potrzeb odbiorców, a z drugiej, na ostrożność w podawaniu do Oferty wszystkich planowanych szkoleń licząc się z brakiem możliwości realizacji tych planów np. ze względu na późne dofinansowanie lub jego brak.

Jak wynika z ankiet czas trwania szkoleń jest bardzo zróżnicowany, zarówno w jednostkach prowadzących szkolenie, jak i w grupach organizatorów (tabela 2). Zdecydowanie mniej, ale znacznie dłuższe formy doskonalenia organizują uczelnie wyższe. Określenie średniej liczby godzin trwania szkolenia, może budzić pewne wątpliwości ponieważ za szkolenie - nie bardzo słusznie - przyjęto za organizatorami doskonalenia zarówno 4 godzinny wykład jak i ponad 200 godzinne studia podyplomowe. W uzupełnieniu, w tabeli 2 podano również łączny czas trwania szkoleń, który w pewien sposób obrazuje aktywność organizacji ankietowanych grup organizatorów doskonalenia. Nie mniej można stwierdzić, że:

- szkolenia organizowane przez jednostki badawczo-rozwojowe mają bogatszą tematykę (więcej tematów), ale trwają nieco krócej (średnio 10,9 godzin),
- szkolenia pozostałych organizatorów trwają znacznie dłużej (średni 29,6 godzin), głównie ze względu na realizację studiów podyplomowych,
- czas trwania szkoleń proponowanych w Ofercie jest o połowę dłuższy niż szkoleń realizowanych poza Ofertą.

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym

W 1998 roku, w doskonaleniu zawodowym uczestniczyło ogółem ponad 20 tysięcy osób (tabela 3). Największą grupę stanowili rolnicy określani jako producenci rolni, ogrodnicy, producenci żywności, organizatorzy produkcji itp. (tabela 3). Drugą, największą grupę uczestników doskonalenia przyjętą w zestawieniu jako pozostali, stanowią między innymi pracownicy: jednostek naukowo-badawczych, uczelni wyższych, PIOR, CIIN, izb rolniczych, służb plantatorskich, weterynaryjnych, hodowcy, przedstawiciele firm, dystrybutorzy, urzędnicy administracji państwowej, studenci i uczniowie.

Znaczną, jednolitą grupę zawodową uczestników doskonalenia stanowili doradcy ODR. Biorąc pod uwagę, że zatrudnienie kadry kierowniczej i doradczej w ODR, w 1998 roku wynosiło około 4600 osób, można przyjąć, że doradca przynajmniej raz w roku uczestniczył w doskonaleniu. Jak wynika jednak z naszych obserwacji, niektórzy doradcy uczestniczyli w doskonaleniu kilka razy w roku, a znaczna grupa doradców wcale nie korzystała z doskonalenia zawodowego w ubiegłym roku.

Tabela 3

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w 1998 roku

Organizatorzy	Ogółem	w tym:			
		doradcy ODR	nauczyciele	rolnicy	pozostali
jedn. badawczo-rozwojowe	14676	2011	543	6243	5879
CDIEWR	1970	1620	83	20	247
pozostali	3867	1228	231	1193	1215
Ogółem	20513	4859	857	7456	7341

Źródło: opracowanie własne.

Analiza liczby tematów i szkoleń zrealizowanych w ubiegłym roku wskazała na jednostki badawczo-rozwojowe jako głównego organizatora doskonalenia. Potwierdza to również liczba uczestników szkoleń (tabela 3). Największą grupę wśród nich stanowili producenci rolni i pozostali uczestnicy. Stosunkowo duży udział w doskonaleniu kadry doradczej ODR miało Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie.

Szczegółowa analiza uczestnictwa w szkoleniach proponowanych w Ofercie i poza nią, pozwala stwierdzić, że ponad połowa (57%) ogółu osób uczestniczących w doskonaleniu korzystało z ofert wcześniej planowanych przez organizatorów, zamieszczonych między innymi w Ofercie - informatorze szkoleniowym 98. Spośród grup zawodowych, doradcy ODR w największym stopniu (prawie 70%) uczestniczyli w szkoleniach wcześniej planowanych przez organizatorów, co może świadczyć o celowości wcześniejszego przygotowywania Oferty szkoleniowej dla tej grupy odbiorców.

Porównując liczbę uczestników i organizatorów doskonalenia, najwięcej osób uczestniczyło w szkoleniach organizowanych przez Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa w Skierniewicach (tabela 4). Są to przede wszystkim sadownicy, producenci kwiatów biorący udział w dużych, stałych imprezach organizowanych w formie zjazdów, konferencji itp. Uwagę należy zwrócić na bardzo duży udział nauczycieli w szkoleniach organizowanych przez ten Instytut.

Tabela 4

Uczestnictwo w doskonaleniu zawodowym w 1998 roku wg organizatorów

Organizatorzy	Uczestnicy ogółem	w tym:			
		doradcy ODR	nauczyciele	rolnicy	pozostali
Instytut Sadownictwa i Kwiaciarnictwa	4784	492	245	2659	1388
Instytut Budownictwa Mech. i Elektr. Rolnictwa	2750	166	38	2228	318
Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie	1970	1620	83	20	247
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa	1889	688	62	847	292
Instytut Ochrony Roślin	1715	114	19	103	1479
Małopolskie Stow. Doradztwa Rolniczego	1234	706	48	345	135
Instytut Hodowli i Aklimatyzacji Roślin	1096	53	11	29	1003
Ogółem	15438	3839	506	6231	4862

Źródło: opracowanie własne.

Spośród 22 ankietowanych organizatorów doskonalenia, siedmiu wymienionych w tabeli, przeszkoliło ponad 15 tys. osób, co stanowi 75% ogółu uczestników doskonalenia. Jednocześnie jednostki te są najczęściej wybierane przez kadrę doradczą Ośrodków Doradztwa Rolniczego jako organizator doskonalenia zawodowego.

Priorytetowe tematy w doskonaleniu doradców ODR

Na początku 1998 roku, z Oferty - informatora szkoleniowego⁹⁸ doradcy Ośrodków Doradztwa Rolniczego wybrali tematy szkoleń, które uznali za priorytetowe tzn. najbardziej odpowiadają potrzebom doradców. Interesujące jest w jakim stopniu skorzystali oni ze szkoleń dotyczących tej tematyki w 1998 roku (tabela 5). W tabeli zestawiono w kolejności tematy uznane za priorytetowe i liczbę doradców ODR uczestniczących w tych szkoleniach.

Tabela 5

Tematy szkoleń uznane jako priorytetowe wg ODR
na podstawie Oferty - informatora szkoleniowego '98 a uczestnictwo
w szkoleniach

Priorytetowe tematy szkoleń	Uczestnictwo doradców z ODR
Doradztwo dla kobiet wiejskich w krajach Unii Europejskiej	46
Nowe uwarunkowania w prod. trzody w związku z jej intensyfikacją	21
Genetyczne i produkcyjne aspekty hodowli bydła mlecznego	18
Edukacja dorosłych w procesach dostos. do wymogów UE	60
Wspieranie rozwoju grup producentów rolnych	130
Aktualne problemy w technologii, prod. i przechow. ziemniaków	16
Przechowalnictwo i przetwórstwo warzyw	52

Źródło: opracowanie własne.

Liczba doradców ODR uczestniczących w szkoleniach uznanych przez nich samych za priorytetowe, w stosunku do oczekiwanych była bardzo mała. Oznacza to, że wybór priorytetów był niewłaściwy lub doradcom, z różnych powodów, nie umożliwiono uczestnictwa w tych szkoleniach.

Faktyczny wybór tematyki interesującej doradców ODR i ich udział w doskonaleniu przedstawiał się inaczej (tabela 6).

Co jest przyczyną rozbieżności między uznanymi wcześniej przez doradców ODR priorytetami a faktycznym udziałem w doskonaleniu? Być może nie zawsze temat uznany jako priorytetowy wymaga doskonalenia lub pod tematem nie kryją się oczekiwane treści, forma doskonalenia. Gorzej jeżeli o wyborze tematyki i formy doskonalenia decydują ograniczone środki finansowe lub preferencje dla tanich i krótkich szkoleń.

Tabela 6

Tematy szkoleń, w których doradcy ODR uczestniczyli najczęściej

Tematy szkoleń	Uczestnictwo doradców ODR
wg Oferty - informatora szkoleniowego'98	
Zastosowanie arkusza kalkulacyjnego Excel w doradztwie ek-finans.	271
Budowa strategii rozwoju regionalnego	249
Metodyka doradztwa	176
Nowoczesne metody i techniki w doradztwie	176
Zarządzanie organizacją doradczą	162
Ocena sprawności technicznej ciągnikowych opryskiwaczy polowych	80
Ogólnopolskie spotkanie sadownicze w Grójcu	75
Kodeks dobrej praktyki rolniczej	75
Racjonalna gospodarka na użytkach zielonych	62
Edukacja dorosłych w procesach dostosowawczych do wymogów UE	60
poza Ofertą - informatorem szkoleniowym'98	
Nowe elementy w technologii uprawy zbóż	192
Racjonalizacja wykorzystania zbóż na cele paszowe	126
Projektowanie alternatywnych programów rozwoju gosp. rolnych	77

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Planowanie działalności szkoleniowej zarówno przez organizatorów jak i uczestników doskonalenia nie jest łatwe. Oferta - informator szkoleniowy wydawany przez Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu wg opinii odbiorców spełnia swoją informacyjną rolę w stosunku do doradztwa. Zawiera on wiele zróżnicowanych propozycji szkoleniowych, ale Oferta ta mogłaby być szersza, pełniejsza gdyby np. organizatorzy doskonalenia wcześniej znali możliwości finansowania planowanych szkoleń, a priorytety określono bardziej szczegółowo, nie tylko hasłami.

Liczba doradców uczestniczących w doskonaleniu zawodowym jest zbyt mała, tym bardziej, że preferują oni krótkie szkolenia. Dla jednostek badawczo-rozwojowych doradcy ODR nie są jedynymi i głównymi uczestnikami doskonalenia, stąd ważnym dla doradców, wydaje się wypracowanie systemu doskonalenia kadr doradczych i zapewnienie jego finansowania w możliwie szerokim zakresie.

*RYSZARD SAKOWSKI, ADAM SPROSKI, MARCIN DYNIA, AGATA MAZANKA
Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Wałbrzychu z/s w Świdnicy*

MONITORING RYNKU SKUPOWEGO WOJEWÓDZTWA WAŁBRZYSKIEGO Z WYKORZYSTANIEM SIECI INFORMACYJNEJ INTERNET

1. Wprowadzenie

Wprowadzenie zasad gospodarki wolnorynkowej, w szeroko rozumianej gospodarce żywnościowej, spowodowało pojawienie się szeregu mechanizmów regulacyjnych, swoistych dla tego systemu lecz obcych dla dotychczasowych wyobrażeń i doświadczeń producentów.

Systemy centralnego sterowania cen skupu płodów rolnych, sprzedaży produktów spożywczych i planowania, zastąpione zostały prawem popytu i podaży oraz konkurencją i wymaganiami konsumentów.

Dokonane zmiany systemu gospodarowania przyniosły ze sobą cały szereg problemów całkowicie nowych dla tego sektora, takich jak konieczność walki o rynki zbytu, zwiększone wymogi w zakresie dostosowania produktów do oczekiwań konsumenckich, zanik tradycyjnych kanałów dystrybucji oraz instytucji pośredniczących.

Szczególnie ważna w regulowaniu przedsiębiorczości na wsi jest informacja rynkowa. Jej brak w poprzednim systemie nie był tak dotkliwie odczuwalny jak obecnie. Informacja rynkowa jest podstawą podejmowania decyzji produkcyjnych przez rolników. Podejmowanie decyzji rynkowych odbywa się zwykle w warunkach niepewności. Rynek jest bowiem kategorią dynamiczną, ciągle zmieniającą się w czasie, zarówno po stronie podaży, jak i popytu. Ryzyko podejmowanych decyzji maleje zatem wraz ze wzrostem skali oraz zakresu obiektywnej informacji rynkowej. Informacja, w warunkach gospodarki rynkowej, staje się jednym z czynników warunkujących efektywny rozwój produkcji rolniczej.

W większości ośrodków doradztwa rolniczego proces tworzenia regionalnych systemów informacji rynkowej już się rozpoczął; różny jest jednak stopień

jego zaawansowania w poszczególnych województwach. W przekazywaniu tych informacji dużą rolę odgrywają profesjonalne programy komputerowe do obróbki danych, bazy danych, sieć POLPAK i oczywiście Internet.

Tworzenie w Wojewódzkim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Świdnicy informacji marketingowej to gromadzenie, analiza i przekazywanie informacji. Informacje rynkowe gromadzone są przez Rejonowe Ośrodki Doradztwa Rolniczego w Wałbrzychu, Świdnicy, Dzierżoniowie, Ząbkowicach Śl., Kłodzku i Bystrzycy Kłodzkiej. Dzięki połączeniom faxmodemowym, z wykorzystaniem oprogramowania i sprzętu komputerowego, Ośrodki przesyłają informacje, w formie gotowej do upowszechnienia wśród rolników i firm rolniczych.

Możliwość niezależnego zbierania informacji z województwa, wg. ustalonych schematów tematycznych, pozwala na tworzenie szybkich zestawień w Sekcji Marketingu Rolniczego WODR.

Coraz częściej mówi się o potrzebie i możliwości budowania polskiego rynku produktów rolniczych - obok lokalnych rynków hurtowych, związanych z koniecznością dowozu towaru do miejsca sprzedaży - także o telekomunikacyjnych systemach gromadzenia informacji, dających podstawę do rynkowego określania poziomu równowagi rynków hurtowych płodów rolnych. System taki polega głównie na dobrowolnym dostarczaniu informacji z poziomu podaży płodów rolnych i popytu. Zamiaty kupna lub sprzedaży są przyjmowane i kodowane w bazach danych w formie nie tylko adresów nadawców, ale też warunków sprzedaży. Przewaga takiego systemu nad obrotem hurtowo-targowiskowym polega głównie na:

- poznaniu fizycznej wielkości skupu i sprzedaży płodów rolnych,
- poznaniu ceny równowagi dla danego okresu i miejsca.

Większość Ośrodków Doradztwa Rolniczego dysponuje bazami danych, zawierającymi ewidencję działających lokalnie firm handlowych i przetwórczych, które mogą być zainteresowane rozwijaniem bezpośrednich kanałów rynku. Na polskich wsiach liczba abonentów telefonicznych ciągle rośnie, dzięki czemu rolnicy mogą się bezpośrednio łączyć między sobą (m. in. w grupach producenckich i marketingowych).

W ostatnim czasie szereg informacji rolniczych jest dostępny w sieci Internet. Bezpośredni dostęp do Internetu umożliwia korzystanie z informacji w zakresie:

- Giełd towarowych.
- Rynków hurtowych i regionalnych.
- Indywidualnych ofert i cenników firm produkujących środki produkcji dla rolników i gospodarstw rolnych.
- Informacji z Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.
- Informacji lokalnych obejmujących województwo wałbrzyskie (agroturystyka, imprezy kulturalno-oświatowe i rolnicze).

- Dostępu do czasopism będących w dyspozycji Ośrodka (BOSS, Murator, Gazeta Bankowa, Rzeczpospolita).

Jednym z bardzo ważnych elementów związanych z organizowaniem profesjonalnego rynku rolnego w Polsce jest powstanie giełd towarowych. Odpowiednie stymulowanie ich rozwoju i budowa sprawnego systemu informacji rolniczej umożliwi prawidłowe funkcjonowanie obrotu towarowego, wyeliminuje zbędne ogniwa pośredniczące i związane z tym koszty, ustabilizuje politykę cenową, zwiększy bezpieczeństwo obrotu, dokona koncentracji popytu i podaży.

Upowszechnienie informacji przez Ośrodek odbywa się poprzez wydawnictwa (Doradczy Serwis Informacyjny), ulotki, broszury oraz katalogi, zawierające adresy rolników indywidualnych, gospodarstw rolnych oraz firm rolniczych.

Budowa sprawnego systemu przepływu informacji wymaga w najbliższej przyszłości, aby wszystkie jednostki działające w otoczeniu i na rzecz rolnictwa (jednostki usługowe, jednostki produkcyjne) miały możliwość integracji w sieci informacyjnej, np. Internet. Umożliwiłoby to szeroki i łatwy dostęp do informacji tworzonych i prezentowanych przez właścicieli internetowych stron www, a także dalsze ich rozpowszechnianie wśród zainteresowanych.

2. Materiały i metody

Proces analizy marketingowej musi być oparty na raportach cenowych, a wybór oferenta nie tylko na dostępności podmiotu w obrębie gospodarstwa, ale również na oferowanych terminach płatności oraz jakości oferowanych środków produkcji.

Głównym elementem obranej strategii przez rolnika powinna być informacja **co?, gdzie?, za ile?**. WODR Świdnica, w okresie żniw 1998 r., prowadził monitoring rynku skupowego zbóż i rzepaku w województwie wałbrzyskim, w ścisłej współpracy z Rejonowymi Ośrodkami Doradztwa Rolniczego w Świdnicy, Wałbrzychu, Kłodzku, Ząbkowicach Śl., Bystrzycy Kłodzkiej i Dzierżoniowie. Nawiązano współpracę z Oddziałem Terenowym Agencji Rynku Rolnego we Wrocławiu, w zakresie wykorzystania przyznanych dla województwa wałbrzyskiego limitów skupu interwencyjnego. Skup interwencyjny na rzecz ARR w 1998 roku odbywał się w dwóch etapach:

W pierwszym etapie – ARR OT we Wrocławiu wytypowała pod koniec lipca, w drodze przetargu publicznego, 5 podmiotów gospodarczych na terenie województwa wałbrzyskiego, mających skupować zboże konsumpcyjne ze zbiorów 1998 r., na zlecenie i za środki ARR.

W drugim etapie – w sierpniu - do skupu interwencyjnego, z dopłatą ARR, przystąpiło kolejnych 11 jednostek skupowych. Przedsiębiorcy zobowiązani zostali do zapłaty producentom za dostarczone zboże, w terminie nie dłuższym niż 14 dni od dnia przyjęcia zboża oraz do jego zmagazynowania do 30 listopada

1998 r. Po tym terminie ARR wypłaciła dopłaty przedsiębiorcom wynegocjowane w przetargu. Ilość pszenicy przewidziana do skupu, z dopłatą ARR, na terenie województwa wałbrzyskiego wynosiła 30 tys. ton.

Elementem kluczowym realizacji projektu była dystrybucja danych poprzez fax, łącza modemowe sieci informacyjnej Ośrodka w województwie oraz globalnej sieci informacyjnej INTERNET.

W pracy wykorzystano możliwości sprzętowe Ośrodka (wewnętrzna sieć komputerowa Novell 3.12, sieć łączy modemowych w województwie oraz INTERNET). Pracownicy Sekcji Marketingu Rejonowych Ośrodków Doradztwa Rolniczego: Świdnica, Wałbrzych, Kłodzko, Ząbkowice Śl., Dzierżoniów oraz Bystrzyca Kłodzka, na podstawie pisma Dyrektora do podmiotów skupowych na terenie województwa, o udzielenie pomocy w monitoringu, sporządzali raporty częściowe dotyczące skupu na terenie działania RODR.

Raporty częściowe przesyłane były do centrali WODR i zawierały następujące informacje:

1. Przedmiot skupu	8. Liczba opadania
2. Nazwa jednostki skupowej	9. Wilgotność
3. Adres jednostki skupowej	10. Zanieczyszczenia ogółem
4. Tel/fax	11. Wyrównanie ziarna
5. Cena skupu	12. Ilość glutenu
6. Termin płatności	13. Planowany skup
7. Rozpyłalność	14. Skup rzeczywisty

W przypadku innych form rozliczania się podmiotów skupowych z rolnikami zamieszczano również dodatkowe informacje dotyczące możliwości i warunków wymiany na środki do produkcji odstawionego zboża.

3. Opis aplikacji

Sekcja Marketingu Rolniczego WODR przygotowała na bazie programów komputerowych środowiska Windows (Word, Excel) samodzielne aplikacje, pozwalające na przyjmowanie raportów częściowych z terenu oraz tworzenie raportu zbiorczego. Arkusz kalkulacyjny EXCEL 5.0 jest bardzo wyrafinowanym programem, umożliwiającym przeprowadzanie wszelkich operacji na liczbach. Dane dostarcza się w postaci zestawień tabelarycznych. Pozwala to na uzyskanie nowych wartości liczbowych, które są wynikiem operacji na dostarczonych danych. W skład pakietu EXCEL wchodzi dodatkowe programy pozwalające na bardziej skomplikowane obliczenia. Najważniejsze z nich to pakiet analizy statystycznej oraz solver programowania matematycznego.

Ponieważ program EXCEL jest programem pracującym pod systemem operacyjnym WINDOWS™, możliwa jest globalna obróbka danych. Dane wejściowe służące do budowania modelu (ograniczenia, budowanie funkcji celu, itp.) mogą być nie tylko bezpośrednio wprowadzane do odpowiednich miejsc arkusza, ale także mogą być sprowadzone z dużej bazy danych pracującej w tym systemie. Zastosowanie do rozwiązywania problemu arkusza kalkulacyjnego EXCEL, pracującego w środowisku Windows™, zapewnia powszechność rozwiązania. Środowisko to jest w tej chwili standardem obsługi komputerów.

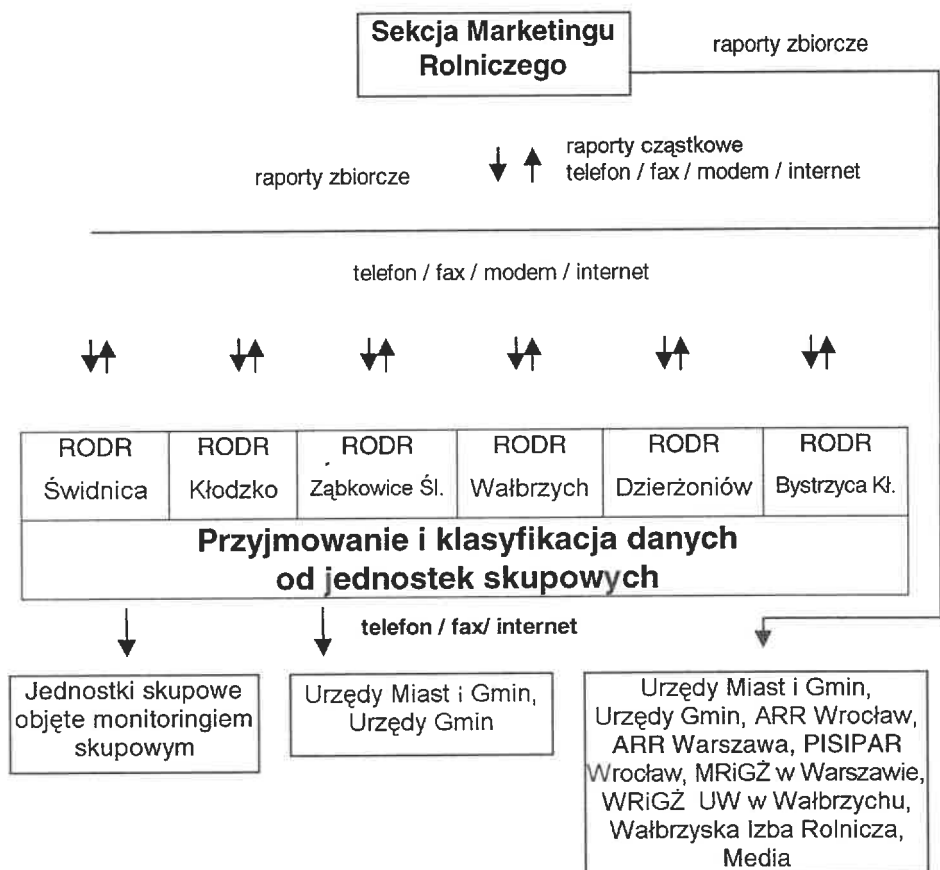
Aktualizowane raporty zbiorcze, zawierające informacje z całego województwa, Sekcja Marketingu Rolniczego przekazywała Rejonowym Ośrodkom za pomocą łączny modemowych. Doradcy terenowi dostarczali dalej raporty drogą faksową, do wszystkich gmin znajdujących się na terenie działania RODR oraz zainteresowanych rolników na miejscu. Również na bieżąco aktualizowane były oferty skupowe firm uczestniczących w monitoringu, na stronach www Ośrodka.

Sekcja Marketingu Rolniczego WODR, zestawienia zbiorcze oraz analizę danych, przesyłała m.in. do: ARR we Wrocławiu, WRiGŻ w Wałbrzychu, MRiGŻ w Warszawie, FAPA w Warszawie oraz do mediów.

4. Efekty monitoringu rynku skupowego

1. Ujednolicenie informacji skupowej.
2. Dostarczenie pełnej informacji skupowej do producentów rolnych - nasycenie potrzeb informacyjnych.
3. Powstanie minicentrów informacji skupowej w Rejonowych Ośrodkach Doradztwa Rolniczego.
4. Przedstawienie różnego typu ofert cenowych firm skupowych uczestniczących w monitoringu skupowym na terenie województwa wałbrzyskiego.
5. Utworzenie profesjonalnych stron www Ośrodka w sieci Internet, umożliwiających bezpośredni dostęp zainteresowanych producentów rolnych do aktualnej i rzetelnej informacji rynkowej (www.dor-rol.com.pl).
6. Wielopłaszczyznowe możliwości wykorzystania uzyskanych danych - statystyka, empiryczna analiza danych, prognozowanie.

Schemat blokowy monitoringu skupowego, zależności merytorycznych zbierania informacji

INFORMACJE

ANTONI KOŻUCH

Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna
w Siedlcach

ROLA SAMORZĄDU W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH*

W dniach 15-16 października 1998 r. odbyła się w Siedlcach Międzynarodowa Konferencja Naukowa poświęcona problemom funkcjonowania samorządu na obszarach wiejskich. Konferencja została zorganizowana przez Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich ART w Olsztynie, WODR w Siedlcach oraz Katedrę Agrobiznesu Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach. W konferencji uczestniczyli przedstawiciele akademii rolniczych (Kraków, Lublin, Olsztyn, Szczecin, Siedlce, Wrocław), uniwersytetów (Białystok, Opole), politechnik (Białystok, Rzeszów), Litewskiego Uniwersytetu Rolniczego w Kau-nas oraz przedstawiciele izb rolniczych i samorządu terytorialnego.

Celem konferencji była prezentacja dorobku nauki i praktyki w zakresie funkcjonowania samorządu, ze szczególnym uwzględnieniem nowej strategii rozwoju obszarów wiejskich oraz przedyskutowanie najważniejszych zagadnień rozwoju samorządu i samorządności wiejskiej.

Prezentowane referaty (31) dotyczyły następujących grup tematycznych:

1. Samorząd wiejski jako czynnik rozwoju społeczno-ekonomicznego.
2. Funkcjonowanie samorządu terytorialnego.
3. Samorząd rolniczy i spółdzielczy a rozwój wsi i rolnictwa.

(*) Artykuł opracowano na podstawie materiałów z konferencji: *Rola samorządu w rozwoju obszarów wiejskich*. Międzynarodowa Konferencja Naukowa, WSRP Siedlce, 1998.

Treść referatów i przebieg dyskusji.

Zapoczątkowana w Polsce w 1989 roku transformacja ustrojowa zmierza do przebudowy systemu społecznego, politycznego i gospodarczego w kierunku wprowadzenia rozwiązań i mechanizmów charakterystycznych dla krajów demokratycznych. Zakres samorządności i jej formy, to jeden z najważniejszych elementów wyboru, jakiego trzeba dokonać w okresie transformacji systemowej.

Oceniając w trakcie konferencji stan samorządności wiejskiej i rolniczej w Polsce, podkreślano istnienie dużych dysproporcji, jakie istnieją między sytuacją w tym zakresie w Polsce i w krajach Unii Europejskiej. Samorządność jest częścią szerszego problemu samoorganizowania się rolników dla poprawy warunków rozwoju wsi i rolnictwa oraz poprawy sytuacji tej grupy zawodowej. Integracja europejska będzie zdecydowanie bardziej korzystna dla tych, którzy potrafią się do niej przystosować, zwłaszcza w warstwie instytucjonalnej, a tej dziedzinie jest relatywnie dużo do zrobienia.

Transformacja gospodarki polskiej, która rozpoczęła się w roku 1989, bardzo silnie wpłynęła na rozwój obszarów wiejskich. Wśród czynników na nie oddziałujących można wymienić tkwiące na wsi i w rolnictwie (endogenne), jak też tkwiące poza nimi (egzogenne). Zmiany w ekonomicznym otoczeniu rolnictwa miały - z punktu widzenia pojedynczych rolników - kierunek zdecydowanie negatywny, ponieważ warunki prowadzenia działalności rolniczej uległy pogorszeniu. Znacznym szokiem dla gospodarstw było tzw. uwolnienie cen na produkty rolnicze i środki produkcji dla rolnictwa. Jednym z ważniejszych elementów sytuacji rynkowej po roku 1989 był spadek krajowego popytu na produkty polskiego rolnictwa, spowodowany spadkiem dochodów ludności pozarolniczej, liberalizacją handlu zagranicznego, redukcją eksportu produktów rolniczych i przetwórstwa rolno-spożywczego. Poważnym ograniczeniem rozwoju rolnictwa była wysoka stopa inflacji.

Rygory gospodarki rynkowej wymagają przekształcenia struktury gospodarki na obszarach wiejskich w kierunku wzbogacenia jej o kreatywne i dochodowe dziedziny uwzględniające uwarunkowania ekologiczno-przyrodnicze i dotyczące wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów. Biorąc to pod uwagę do celów strategicznych rozwoju obszarów wiejskich A.Mickiewicz zaliczył:

- Zapewnienie korzystnych warunków życia mieszkańcom gminy, ochronę wartości kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych;
- Aktywizację gospodarczą i rozwój przedsiębiorczości lokalnej, tworzenie nowych miejsc pracy;
- Stymulowanie funkcji rolniczej jako funkcji wiodącej oraz kształtowanie nowoczesnej i efektywnej struktury agrarnej;
- Kształtowanie i racjonalne wykorzystanie przestrzeni wiejskiej z zachowaniem wymogów ekorozwoju;
- Tworzenie na wsi sprawnych i zdolnych do ekspansji struktur ekonomicznych.

Obecnie aktywizacja wielu obszarów wiejskich staje się niemalże koniecznością. Ożywienie tych rejonów w dużym stopniu zależy od polityki i działań władz lokalnych oraz służb doradczych. Może się ono odbywać poprzez poszukiwanie alternatywnych możliwości wykorzystania gospodarstwa rolnego i wsi. W tym kontekście dużego znaczenia nabiera rozwój agroturystyki jako dodatkowego źródła dochodu i miejsc pracy.

Problematykę uwarunkowań działalności samorządu wiejskiego podjęła S.Sokołowska. Podkreśliła ona, że wraz z wprowadzeniem gospodarki rynkowej nastąpiło okresowe osłabienie aktywności instytucji służących kreowaniu i upowszechnianiu postępu w rolnictwie. Między instytucją państwa a gospodarstwem rolnym wytworzyły się obszary pustki instytucjonalnej. Na obszarach wiejskich nie ukształtowały się, albo ukształtowały się słabo, różne formy instytucjonalne, które są naturalnym sprzymierzeńcem i wsparciem rolników indywidualnych. W krajach Europy Zachodniej takie wsparcie zapewniają organizacje samorządowe tworzone i kontrolowane przez rolników. W Polsce większość więzi łączących rolnika z otoczeniem zostało rozerwanych. Na tym miejscu nie pojawiły się, bądź jest ich zbyt mało, nowe formy organizowania się rolników. Tworzenie instytucjonalnej infrastruktury jest zadaniem zarówno państwa, jak i samych rolników, samorządów lokalnych i zawodowych, a - w jakimś także stopniu - pracowników nauki.

- Biorąc pod uwagę merytoryczną treść pojęcia samorządu, A.Kożuch wyróżnia następujące elementy:
- Samorząd tworzą lokalne grupy społeczne, do których przynależność, wynikająca z obowiązujących przepisów prawnych, jest powszechna i trwała; grupy te wyodrębniane są na podstawie przynależności terytorialnej, zawodowej lub innej; stąd też wyróżnia się samorząd rolniczy, spółdzielczy, a także związany z podziałem terytorialnym kraju - samorząd terytorialny.
- Cele, dla których powoływane są różne formy samorządu, mogą być realizowane przez całe grupy lokalne lub przez wyłaniane organy przedstawicielskie.
- Poszczególne formy samorządu mają prawnie określone kompetencje, na podstawie których realizują właściwe im zadania, istotne dla danej grupy oraz o znaczeniu ogólnospołecznym.
- Realizując swoje prawnie określone kompetencje samorząd ma uprawnienia do samodzielnego rozstrzygania spraw objętych tymi kompetencjami (prawo do samorządzenia).

Uwzględniając powyższe oraz obowiązujące akty prawne A.Kożuch wyodrębnia na obszarach wiejskich następujące formy samorządu:

- samorząd terytorialny, reprezentowany przez rady gminy i zebrania wiejskie;

- samorząd rolniczy, w skład którego wchodzi izby rolnicze, kółka rolnicze i koła gospodyń wiejskich oraz inne społeczno-zawodowe organizacje rolników;
- samorząd spółdzielczy obejmujący: gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”, spółdzielczość mleczarską, spółdzielczość ogrodniczo-pszczelarską, banki spółdzielcze, spółdzielnie kółek rolniczych i rolnicze spółdzielnie produkcyjne;
- samorząd pracowniczy występujący w przedsiębiorstwach sektora publicznego.

Rozwój obszarów wiejskich jest procesem złożonym. Jego złożoność wynika z następujących przyczyn:

1. Skomplikowanej struktury tego obszaru i jego różnego charakteru.
2. Wielości i zróżnicowania czynników oddziaływania.

Rozwój ten w układzie lokalnym (w skali gminy) zdeterminowany jest szeregiem czynników zewnętrznych, na które składają się: ogólna polityka gospodarcza państwa, system kredytowy i podatkowy, dostępność środków produkcji, rozwiązania organizacyjne. Równocześnie rozwój obszarów wiejskich zależny jest też od czynników lokalnych, które stanowią istotne uzupełnienie warunków zewnętrznych, wpływają na ich skuteczność, służą ich konkretyzacji. Poprzez efekt współdziałania przynoszą rezultaty, których nie dałoby się osiągnąć w innych warunkach. W tym zakresie zasadnicza rola przypada samorządowi lokalnemu, co do którego przyjmuje się następujące założenia:

- jest gospodarzem obszaru i zajmuje się wszystkimi elementami gospodarki niezależnie od charakteru własności i rozwiązań instytucjonalnych;
- jest odpowiedzialny za rozwój obszaru, nie ogranicza się więc do działań doraźnych, lecz zajmuje się również tworzeniem i realizacją strategii rozwoju;
- realizuje zadania, do których jest powołany (zaspokajanie potrzeb danej wspólnoty), nie tylko swoimi przedsięwzięciami lecz również za pośrednictwem działań podmiotów niezależnych, a więc ogółu gospodarujących na danym terenie.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r., o samorządzie terytorialnym, jednoznacznie stwierdza, że mieszkańcy gminy tworzą z mocy prawa wspólnotę samorządową, a organem stanowiącym i kontrolnym w gminie jest rada gminy. Rady gmin mogą spełniać rolę podstawowych ogniw samorządu wiejskiego, ponieważ:

- tylko bowiem one stanowią reprezentację ogółu ludności wiejskiej, podczas gdy inne formy samorządu obejmują mniejsze grupy społeczne;
- mają w swym składzie przedstawicieli partii politycznych, organizacji społecznych i innych organów samorządu wiejskiego;

- utrzymują więź ze społeczeństwem i jego organizacjami, korzystają z ich inicjatywy i współdziałania, udzielają pomocy w realizacji zadań.

Uznanie rad gminy za podstawowe organy samorządu na obszarach wiejskich świadczy z jednej strony o ich związku z innymi organizacjami samorządowymi, z drugiej zaś - o szczególnej pozycji rady jako organu podstawowego i wiodącego, w którym wszystkie inne organy samorządowe znajdują swe oparcie. Samorząd wiejski powinien być traktowany jako ośrodek rozwoju samorządności i kontroli społecznej na danym terenie. Traktowanie rad gmin jako organu samorządu terytorialnego wiąże się z wyeksponowaniem ich samodzielności, która jest podstawowym atrybutem samorządu. Samodzielność ta:

- może dotyczyć spraw lokalnych,
- ma względny charakter, gdyż jest ograniczona odpowiednimi normami prawnymi.

Istotnym instrumentem, w realizacji zadań przez radę gminy, jest społeczna konsultacja ważniejszych przedsięwzięć czy projektów uchwał. Podstawową formą konsultacji powinny być spotkania radnych z wyborcami. Radny bowiem reprezentuje wyborców, utrzymuje stałą więź z mieszkańcami oraz ich organizacjami, przyjmuje zgłaszane postulaty i przedstawia je organom gminy do rozpatrzenia. Z doświadczeń praktyki wiadomo jednak, że kontakty radnych z wyborcami są niedocenianą formą pracy, w wyniku czego radny prezentuje w radzie często raczej własne poglądy i odczucia niż opinię środowiska lokalnego.

Ważne miejsce w systemie samorządu terytorialnego zajmuje samorząd mieszkańców wsi. Gmina może tworzyć jednostki pomocnicze, tj. sołectwa. Organami samorządu mieszkańców wsi są: zebranie wiejskie, rada sołecka oraz sołtys. Organizację i zakres działania jednostki pomocniczej (sołectwa) określa rada gminy w formie odrębnego statutu. Do najważniejszych zadań samorządu mieszkańców wsi należy podejmowanie uchwał w sprawach: planu przestrzennego zagospodarowania wsi, utrzymania porządku, budowy i modernizacji dróg, inicjowania czynów społecznych itd. Samorząd mieszkańców wsi może też zapewnić udział mieszkańców w rozpatrywaniu spraw socjalno-bytowych, kulturalnych, opieki zdrowotnej, wypoczynku itp. Ważnymi zadaniami zebrani wiejskich powinny być konsultacje podstawowych decyzji rad gminy, dotyczących sołectwa.

Praktyczne problemy dotyczące roli sołtysów jako liderów społeczności wiejskich przedstawił R.Jabłonka.

Zebrania wiejskie mogą stać się płaszczyzną współpracy wszystkich organizacji działających w sołectwie, formą współdziałania samorządu wiejskiego z radą gminy, miejscem konsultacji projektów ważniejszych decyzji dotyczących gminy i sołectwa oraz miejscem wymiany informacji między władzami gminy i mieszkańcami wsi. Należy jednak podkreślić, że zebrania wiejskie nie zawsze spełniają przypisane im zadania. Wynika to z tego, że rady gminne często nie

przekazały im określonych kompetencji. Przypadki prowadzenia konsultacji są często wynikiem inicjatywy pojedynczych osób, np. wójta, a nie z formalnego przekazania zebraniom wiejskim spraw do decydowania.

Specyfika gmin sprawia, że ich władze podejmują działania zarówno z zakresu administrowania, jak i zarządzania. Gminy są organami administracji publicznej i w związku z tym na swoim terenie realizują sprawy publiczne zgodnie z przepisami prawa. Z drugiej zaś strony posiadają zasoby kadrowe, finansowe, informacyjne. Istotne znaczenie dla osiągania celów gminy mają zasoby finansowe. Zdaniem J.Siekierskiego, D.Perło, J.Głuska oraz A.Marcysiaka istotne znaczenie dla funkcjonowania samorządu terytorialnego ma zarządzanie finansami gminy rozumiane jako kompleksowe zarządzanie zasobami finansowymi, które ma na celu realizację polityki finansowej gminy.

Reasumując dotychczasowe rozważania można zauważyć, że obecnie rady gmin uzyskały znacznie większy zakres swobody działania, dostosowany do ich kompetencji. Posiadają one samodzielność finansową, stały się prawdziwym gospodarzem terenu. Podejmują szereg inicjatyw dotyczących rozwiązywania problemu, wielofunkcyjnego rozwoju i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich (A.Bisaga, A.Mirończuk, B.Wojsznis).

Wśród podejmowanych przez samorząd terytorialny decyzji gospodarczych J.Fereniec wyróżnił:

- decyzje operatywne związane z bieżącym kierowaniem i zarządzaniem gminą,
- decyzje długoletnie - półstrategiczne, dotyczące np. zakupu maszyn i urządzeń,
- decyzje strategiczne, np. budowa dróg, budowa sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowniczej.

Na gruncie polskiego ustawodawstwa występuje szereg podmiotów, które prawo wyposaża w funkcje reprezentowania i obrony interesów zawodowych oraz socjalnych rolników i ich rodzin. Ustawy określają byt prawny i zasady ich funkcjonowania w sposób ogólny, natomiast w sposób bardziej szczegółowy rozwijają je i określają statuty poszczególnych organizacji. Są to przede wszystkim społeczno-zawodowe organizacje rolników, organizacje spółdzielcze, stowarzyszenia o charakterze rolniczym, samorząd rolniczy w postaci izb rolniczych oraz rolnicze związki zawodowe. Wymienione organizacje i stowarzyszenia, obok samorządu terytorialnego stanowią szeroko pojmowany samorząd wiejski.

Wśród form samorządowych wsi ważną rolę odgrywa samorząd rolniczy, który tworzą społeczno-zawodowe organizacje rolników. W myśl art. 3 ustawy z dnia 8 października 1982 r. społeczno-zawodowymi organizacjami rolników są: kółka rolnicze, koła gospodyń wiejskich, rolnicze zrzeszenia branżowe, związki rolniczych zrzeszeń branżowych.

Ustawa o społeczno-zawodowych organizacjach rolników określa ogólne uprawnienia i zadania tych organizacji, a także zasady ich współdziałania z organami władzy i administracji państwowej oraz organizacjami działającymi na rzecz rolnictwa. Do najważniejszych z nich cytowana ustawa zalicza:

- współudział w wypracowywaniu, a następnie w realizacji polityki państwa wobec wsi i rolnictwa, a zwłaszcza problemów związanych z gospodarką ziemią i ochroną gruntów rolnych, gospodarką wodną, nasiennictwem i hodowlą zwierząt. Istotnymi sprawami dla tej formy samorządu są również infrastruktura rolnictwa i wsi, ochrona środowiska naturalnego, system podatku i kredytowania, ochrona zdrowia i zabezpieczenie społeczne socjalne mieszkańców wsi, rozwój kultury, oświaty, sportu itd.;
- udział w kształtowaniu polityki cen, tj. ustalaniu poziomu i relacji cen produktów rolnych i środków produkcji dla rolnictwa i usług;
- ustalanie warunków kontraktacji i kooperacji w rolnictwie;
- współuczestnictwo w opracowywaniu planów społeczno-gospodarczych;
- sprawowanie kontroli społecznej nad pracą instytucji obsługujących wieś i rolnictwo w zakresie zaopatrywania gospodarstw rolnych w środki produkcji, skupu płodów rolnych, świadczenia usług produkcyjnych dla rolnictwa oraz bytowych dla ludności, realizacji inwestycji ogólnorolniczych itp.

Spółeczno-zawodowe organizacje rolników uczestniczą także we wdrażaniu i upowszechnianiu postępu rolniczego, rozwijaniu specjalizacji, kooperacji i pomocy sąsiedzkiej. Do ważnych zadań tych organizacji należą: poprawa warunków pracy i życia ludności wiejskiej (opieka zdrowotna i społeczna), rozwijanie działalności oświatowej i kulturalnej, a także propagowanie racjonalnych zasad prowadzenia gospodarstwa domowego i żywienia rodziny. Organizacje społeczno-zawodowe na wsi powinny także dążyć do podniesienia rangi zawodu rolnika. Rolę i działalność tych organizacji omówił A.Kożuch.

Jak już wspomniano, jedną z organizacji społeczno-zawodowych i gospodarczych rolników indywidualnych są kółka rolnicze. Stanowią one niezależną i samorządną organizację, której zadaniem jest reprezentowanie zawodowych i społecznych interesów oraz potrzeb swoich członków, a także podejmowanie działań umożliwiających rozwijanie produkcji rolniczej i organizowanie zespołowych form gospodarowania na wsi. Kółka rolnicze i koła gospodyń wiejskich oraz związki tych organizacji tworzą jakby uniwersalną formę społeczno-zawodowego ruchu chłopskiego, interesującego się całokształtem spraw zawodowych i kulturalno-oświatowych ludności rolniczej, a wielu przypadkach całej ludności wiejskiej (A.Rak).

Nie zawsze jednak kółka rolnicze spełniały taką rolę. Zmiany wprowadzone w latach siedemdziesiątych spowodowały zanik ich aktywności społecznej. Kół-

ka rolnicze w tym okresie utraciły wpływ na organizowanie usług mechanizacyjnych i nie reprezentowały opinii i potrzeb indywidualnego rolnictwa. Wiele form działalności występujących w kółkach rolniczych przejęły instytucje państwowe (m.in. urzędy gmin i ośrodki doradztwa rolniczego). Aby kółka rolnicze mogły spełniać postawione przed nimi zadania, muszą wychodzić naprzeciw bieżącym potrzebom wsi i rolnictwa, dbać o właściwą realizację polityki rolnej na szczeblu gminy. Realizacji tych zadań służyć może:

- szeroki i konstruktywny udział kółek rolniczych w konsultacji i opiniowaniu projektów decyzji dotyczących istotnych problemów wsi i gminy;
- inspirowanie ludności wiejskiej do podejmowania działań związanych z poprawą warunków pracy i bytu na wsi;
- inicjowanie tworzenia zespołowych form zaopatrzenia w środki produkcji i zbytu produktów rolnych (np. grupy marketingowe, zespoły producentów).

Organizacją skupiającą kobiety są koła gospodyń wiejskich (KGW), będące ogniwem kółka rolniczego. W okresie swojego wieloletniego istnienia KGW wypracowały różne formy działalności związane z produkcją rolniczą oraz formy działalności społeczno-socjalnej, zwłaszcza w zakresie wychowania dzieci, zdrowia ludności wiejskiej i zagadnień oświatowo-kulturalnych. Koła gospodyń wiejskich, w całym okresie swego istnienia, przejawiały dużą aktywność, realizowały konsekwentnie stojące przed nimi zadania, przyczyniając się do rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturalnego wsi.

Obok omówionych organizacji, na mocy ustawy o izbach rolniczych, powołany został obligatoryjny samorząd rolniczy, działający na rzecz rozwiązywania problemów rolnictwa i reprezentujący interesy zrzeszonych w nim podmiotów. Jednostkami organizacyjnymi samorządu rolniczego są izby rolnicze, a ich terenem działania jest obszar województwa. Podejmując zagadnienie funkcjonowania izb rolniczych do podstawowych ich zadań J.Nuckowska zaliczyła m.in.:

- sporządzanie i przedstawianie organom administracji rządowej i samorządu terytorialnego analiz, ocen, opinii i wniosków z zakresu produkcji rolnej oraz rynku rolnego;
- występowanie do organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego z inicjatywą w zakresie regulacji prawnych oraz opiniowanie projektów przepisów;
- prowadzenie działań na rzecz tworzenia rynku rolnego oraz poprawy warunków zbytu produktów i produktów rolnych;
- podejmowanie działań na rzecz rozwoju infrastruktury rolnictwa i wsi oraz poprawy struktury agromacji;
- inicjowanie działań mających na celu powoływanie i wspieranie zrzeszeń i stowarzyszeń producentów rolnych oraz działanie na rzecz poprawy jakości produktów rolnych.

M.Oszmiańska i A.Dyszewski za prezentowali referaty dotyczące grupowych form gospodarowania w rolnictwie - działalności związku hodowców drobnego inwentarza oraz grupy marketingowej producentów owoców i warzyw. W referatach tych przedstawiono trudności na jakie napotykali hodowcy w ostatnich latach oraz podejmowane przez związek przedsięwzięcia w celu ich przezwyciężenia. Organizacje te przyczyniają się do stabilizacji rynków zbytu. Zapewniają także odpowiednie korzyści finansowe poprzez możliwość negocjacji cen i eliminowanie pośredników.

Z powyższego przeglądu najważniejszych zadań społeczno-zawodowych organizacji rolników oraz izb rolniczych wynika duża ich zbieżność. Stwarza to, jak się wydaje, możliwość szerokiej współpracy organów samorządowych. Jest to istotne w działalności organizacji funkcjonujących w rolnictwie i jego otoczeniu, gdyż przez łączenie sił i środków mogą one lepiej i skuteczniej realizować swoje statutowe zadania. Niestety, na obecnym etapie współdziałanie to jest niewystarczające, gdyż formalna samodzielność jest często ważniejsza niż uzyskiwane efekty.

Szczególne miejsce w systemie samorządu rolniczego zajmuje samorząd spółdzielczy. Wynika to w głównej mierze z tego, że działa on w instytucjach mających relatywnie duży wpływ na rozwój wsi i rolnictwa.

Uwagę uczestników konferencji na rolę spółdzielczości w aktywizacji obszarów wiejskich zwróciła B.Kozuch. Organizacje takie, jak gminne spółdzielnie „Samopomoc Chłopska”, spółdzielnie mleczarskie, spółdzielnie ogrodniczo-pszczelarskie, spółdzielnie kółek rolniczych, spółdzielnie produkcji rolnej i banki spółdzielcze działają na mocy ustawy „Prawo spółdzielcze”, natomiast ich organy samorządowe opierają swoją działalność także na podstawie innych aktów prawnych dotyczących samorządu.

Samorządność spółdzielni przejawia się w trzech płaszczyznach, tj. w aktywnym stosunku do spraw spółdzielni, w działaniu organów pochodzących z wyboru oraz w prowadzeniu działalności gospodarczej na zasadach rachunku ekonomicznego przy zapewnieniu korzyści swoim członkom. Należy również pamiętać o wzajemnym oddziaływaniu między spółdzielnią a środowiskiem, w którym ona prowadzi działalność.

Faktyczna rola samorządu spółdzielczego wynika ze stopnia realizacji poszczególnych funkcji (zadań). Do najważniejszych wynikających z tradycji spółdzielczości wiejskiej zalicza się: decydowanie o sprawach spółdzielni, ochronę i reprezentację interesów spółdzielców, kontrolę społeczną, funkcję niwelacyjną, społeczno-wychowawczą oraz wyrażanie opinii środowiska.

Do roku 1989 na kształt i tempo rozwoju wsi i rolnictwa bardzo duży wpływ miała spółdzielczość wiejska. Obecnie jej znaczenie znacznie zmalało na korzyść firm prywatnych. Przechodzenie do gospodarki rynkowej charakteryzowało się, w początkowym okresie, negowaniem dokonań i zasadności funkcjonowania

spółdzielczości w zmieniających się warunkach. Nierzadko formułowano pogląd o przeżyciu się tej formy gospodarowania. Aktualny stan nie może być jednak powodem do umniejszania roli spółdzielczości w rozwoju obszarów wiejskich.

Na szczególną uwagę obecnie zasługuje pogarszająca się społeczno-ekonomiczna kondycja spółdzielni wiejskich, co nie pozostaje bez wpływu na zainteresowanie rolników przystępowaniem do spółdzielni lub tworzeniem nowych. Rozbudowany formalnie samorząd spółdzielczy nie spełnia w wielu przypadkach skutecznie swych funkcji ani w zarządzaniu, ani też w kontroli społecznej. Na zagadnienia te zwracali uwagę M.Kawa i R.Sabik, I.Drozd, W.Kowalczyk oraz M.Wójcik-Augustyniak.

Dokonana przez autorów, w trakcie obrad, analiza obowiązującego ustawodawstwa oraz praktyka funkcjonowania samorządu na obszarach wiejskich wskazuje, że istniejące akty prawne tworzą bardzo rozległe podstawy działalności różnych form samorządu wiejskiego. Trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że to nie akty prawne zadecydują o tym, czy samorząd będzie właściwie spełniał swoje zadania, a decydować o tym będą ludzie, ich aktywność i tworzone przez nich warunki.

MARZENA DŁUGOKEŃKA
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

AKTYWIZACJA ZAWODOWA KOBIET WIEJSKICH POPRAZ ROZWÓJ DROBNEJ PRZEDSIĘBIORCZOŚCI

W dniach 27-28 listopada, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie odbyła się konferencja naukowa pt.: *„Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości”* oraz warsztaty dyskusyjne nt.: *„Kierunki działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego na rzecz optymalizacji zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych”*. Celem konferencji była prezentacja wyników badań prowadzonych w latach 1996–1998 w ramach grantu KBN, pt.: *„Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem drobnej przedsiębiorczości”*. Założeniem tego projektu było poznanie sytuacji kobiet podejmujących pozarolniczą działalność gospodarczą na obszarach wiejskich oraz ocena prowadzonych przez nie drobnych przedsiębiorstw. W konferencji udział wzięło ponad 70 osób (w tym goście zagraniczni), reprezentujących ośrodki naukowe, instytucje rządowe, a przede wszystkim służby doradcze z ODR.

Materiały konferencyjne zamieszczono w dwóch tomach. W tomie pierwszym zawarto rozważania na temat socjologicznych i aksjologiczno-obyczajowych uwarunkowań miejsca kobiet w biznesie, a także opis stanu, warunków organizacyjno-prawnych, stymulatorów i barier rozwoju przedsiębiorczości kobiet (w tym kobiet wiejskich w Polsce i krajach Unii Europejskiej) oraz polityki państwa w tych dziedzinach⁽¹⁾. W tomie drugim natomiast, przedstawione zostały wyniki badań empirycznych przeprowadzonych w 720 kierowanych przez kobiety firmach, zlokalizowanych w 96 gminach, w różnych regionach Polski⁽²⁾. W podsumowaniu tym zostały zawarte zarówno teoretyczne, jak i praktyczne

- (1) *„Społeczno-kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania przedsiębiorczości kobiet”*; red. naukowa J. Sawicka, Tom I, Wyd. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa 1998.
- (2) *„Funkcjonowanie małych i średnich przedsiębiorstw prowadzonych przez kobiety”*; red. naukowa J. Sawicka, Tom II, Wyd. Fundacja „Rozwój SGGW”, Warszawa 1998.

przesłanki wielorakich uwarunkowań aktywizacji kobiet, w tym poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości.

Otwarcia Konferencji w dniu 27 listopada dokonał w imieniu władz Uczelni oraz Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego prodziekan prof. dr hab. Andrzej P. Wiatrak. Obradom przewodniczył prof. dr hab. Mieczysław Adamowicz, a wprowadzenia dokonała prof. dr hab. Janina Sawicka.

Całość debaty konferencyjnej podzielona została na dwie sesje. W ramach sesji pierwszej referaty wygłosili: A.P. Wiatrak pt.: „*Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich*”; K. Najder-Stefaniak nt.: „*Etyka biznesu*”; J. Sawicka pt.: „*Aktywizacja zawodowa kobiet wiejskich poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości*”; A. Biernat-Jarka nt.: „*Sytuacja materialna kobiet prowadzących małe i średnie przedsiębiorstwa*”. W drugiej sesji wygłoszone zostały następujące referaty: K. Gutkowska, K. Żelazna pt.: „*Przedsiębiorczość – konsekwencje dla wiejskich gospodarstw domowych*”; A. Filipowicz pt.: „*Drobna przedsiębiorczość – niektóre formy organizacyjne i uwarunkowania prawne*” oraz A. Zawojka: „*Przedsiębiorczość kobiet wiejskich w krajach Unii Europejskiej*”.

W dyskusji wzięło udział 14 osób wskazując na problemy teoretyczne i praktyczne przedsiębiorczości. Wśród pierwszych trzeba uwzględnić trudności związane z definiowaniem przedsiębiorczości, z mierzalnością jej skali i zakresu, dwoistością etyki i ekonomii itp. Uwzględnić, bowiem trzeba, że związki ekonomii i etyki są uwarunkowane kulturowo, a preferencje i wartości kulturowe określają nasz stosunek do świata biznesu. W związku z tym, w badaniach należałoby zweryfikować różnice między postawami deklarowanymi a praktyką co do etyki biznesu (uczciwość, pracowitość, itp.). Jest to ważne również z punktu widzenia z jakimi doświadczeniami wejdziemy do UE (M. Adamowicz, K. Gutkowska, K. Najder-Stefaniak, E. Tchórzewska).

W drugiej grupie dominują czynniki związane z transformacją systemu gospodarczego i pogarszającą się sytuacją ludności (obniżaniem dochodów i bezrobociem). Dotyczy to w dużym stopniu mieszkańców, w tym kobiet. Istnieje przy tym wiele barier rozwoju przedsiębiorczości i to nie tylko ekonomicznych i społecznych, ale również instytucjonalnych, takich jak: mała sprawność urzędów, utrudnianie a nie ułatwianie działalności przez lokalną administrację. Inwestorów zewnętrznych zniechęca także brak urządzeń infrastrukturalnych. Stan infrastruktury w większym stopniu warunkuje lokalizację przedsiębiorstw dużych niż drobnych. Drobna przedsiębiorczość jest wymuszana sytuacją ekonomiczną, natomiast przedsiębiorcy na większą skalę, dokonując oceny rentowności planowanej inwestycji, bardziej uwzględniają sytuację na lokalnym rynku pracy, a także nastawienie władz i administracji, których zadaniem powinna być pomoc w rozwiązywaniu spraw formalno-prawnych przedsiębiorców (A. Filipowicz, Z. Jakubowski).

Kobiety uczestniczą w większości prac rolnych, głównie w obsłudze zwierząt. Szczególna sytuacja występuje w tym zakresie w gospodarstwach rolniczych o niskim stopniu zmechanizowania, gdzie następnie wysokie obciążenie pracą. W okresie transformacji, w rolnictwie jest więcej problemów, większe są trudności na rynku pracy, większe obciążenie kobiet pracą w gospodarstwach domowych i w rolnictwie. Wiąże się to - oprócz zwiększonych zadań związanych z prowadzoną działalnością - z problematyką motywacji w prowadzeniu działalności gospodarczej. Wiele kobiet wykorzystuje doświadczenia z ekonomiki gospodarstwa domowego do prowadzenia własnej firmy. Jednakże w gospodarstwach z działalnością pozarolniczą praca na własny rachunek na wpływ na organizację życia w rodzinie. Badania wskazują, iż ma to miejsce w rodzinach z bardziej partnerskim podziałem obowiązków niż przeciętnie (V.Majerowa, K.Najder-Stefaniak, K.Żelazna).

Motywacja do działań przedsiębiorczych jest zróżnicowana w zależności od regionu, postaw ludności i ich dotychczasowej działalności. Na wsi koszańskiej, gdzie 60% stanowią gospodarstwa popegeerowskie, bezrobocie wynosi 30%. Mieszkańcy wsi przeważnie nie podejmują pracy dodatkowej, niewiele też kobiet prowadzi własne firmy. Trudno jest zainteresować inwestorów z zewnątrz, bowiem brakuje wykwalifikowanej siły roboczej, a mentalność ludzi nie sprzyja podejmowaniu lokalnych inicjatyw gospodarczych. Potrzebny jest odgórny, centralny program rozwoju rolnictwa i restrukturyzacji obszarów wiejskich, w przeciwnym razie nic na wsi na lepsze się nie zmieni (U.Kraszewska). Niezależnie od tego istnieje konieczność zrzeszania się drobnych przedsiębiorców (np. tych prowadzących działalność agroturystyczną), jak i w ogóle mieszkańców wsi (w tym kobiet) w celu zwiększania szans na rynku oraz prezentacji swoich racji w środowisku. Pozytywne przykłady wielorakich związków, zrzeszeń i stowarzyszeń możemy obserwować w rolnictwie i na wsi w wielu krajach zachodnich (J.Tatara).

Spotkanie w dniu 28 listopada 1998 roku miało formę warsztatów dyskusyjnych nt.: *„Kierunki działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego na rzecz optymalizacji zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych”*. W warsztatach uczestniczyło 35 osób i były to głównie specjalistki do spraw wiejskiego gospodarstwa domowego z 32 ODR, z terenu całej Polski.

Wychodząc naprzeciw sygnałom nadchodzącym ze strony osób pracujących na rzecz doradztwa w zakresie gospodarstwa domowego, w Katedrze Polityki Agrarnej i Marketingu w SGGW w Warszawie, opracowano projekt badawczy, którego celem jest przygotowanie w roku 1999 zestawu materiałów szkoleniowych z zakresu tematyki zarządzania zasobami wiejskich gospodarstw domowych. Materiały te zostaną przekazane nieodpłatnie Ośrodkom Doradztwa Rolniczego. W związku z powyższym zwrócono się do Dyrekcji wszystkich ODR w kraju z propozycją wspólnego opracowania diagnozy stanu i potrzeb doradz-

stwa z zakresu racjonalizacji funkcjonowania gospodarstw domowych. W ramach projektu badawczego przygotowano w SGGW i rozesłano kwestionariusz ankiety, pozwalający uzyskać niezbędne informacje na temat stanu i potrzeb realizowanego w ODR doradztwa na rzecz gospodarstwa domowego. Ogółem udało się zgromadzić 314 ankiet, które wykorzystane zostaną, podobnie jak wnioski z warsztatów dyskusyjnych, do opracowania raportu.

Na początku zajęć warsztatowych dr hab. K. Żelazna - prof. SGGW przedstawiła referat na temat „Ekonomika zasobów wiejskich gospodarstw domowych”. Następnie prace prowadzono w trzech zespołach roboczych. Zadaniem każdego z zespołów było wypracowanie raportu, stanowiska dotyczącego szeroko rozumianej tematyki doradztwa na rzecz wiejskich gospodarstw domowych. Postawione zostały następujące problemy do dyskusji:

- Jakie są potrzeby w zakresie problematyki doradczej na rzecz gospodarstw domowych w środowisku wiejskim?
- Jakie zmiany nastąpiły w ostatniej dekadzie w tematyce doradztwa?
- Przyszłość instytucji doradczych w nowych strukturach administracyjnych.
- Doradztwo na rzecz wsi w kontekście integracji Polski z Unią Europejską – szanse, wyzwania, obawy.
- Jakie materiały i pomoce szkoleniowe są wykorzystywane w pracy specjalistek ds. WGD?
- Jaki zakres tematów powinny zawierać materiały szkoleniowe?

Po pracy w zespołach powrócono do wspólnych obrad, gdzie liderki zespołów przedstawiły przygotowane raporty. Z raportów tych jednoznacznie wynika że do najważniejszych tematów w zakresie doradztwa na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego można m.in.:

- racjonalne gospodarowanie zasobami materialnymi (w tym przekazanie wiedzy z zakresu jak wybierać produkty na rynku oraz jak oceniać ich wartość merytoryczną, korzystając z takich informacji jak cena, wygląd, marka, koszty eksploatacji produktu);
- opracowywanie budżetów gospodarstw domowych;
- edukacja żywieniowa oraz organizacja przyjęć domowych (nakrycie i dekoracja);
- urządzenie zagrody, mieszkania (funkcjonalność, higiena, estetyka z uwzględnieniem potrzeb agroturystyki).
- poszukiwanie dodatkowych źródeł dochodów i wielofunkcyjny rozwój wsi (rękodzieło, rzemiosło, przetwórstwo, usługi, itp.);
- profilaktyka zdrowotna, w tym opieka nad ludźmi starszymi,
- doradztwo ekonomiczno-prawne, polityka społeczna i ubezpieczenia (w tym doradztwo na rzecz prawa rodzinnego);

- ochrona środowiska;
- doradztwo na rzecz propagowania kultury regionu, tradycji, ochrony zabytków;
- organizowanie kobiet do wspólnego działania, tworzenie grup inicjatywnych czy zespołów KGW.

Ponadto w doradztwie i edukacji potrzebne jest uwzględnianie aspektów psychologiczno-pedagogicznych funkcjonowania rodziny oraz rozwiązywanie problemów wychowawczych w rodzinie, takich jak: narkomania, alkoholizm.

Zmiany jakie nastąpiły w ostatniej dekadzie w doradztwie ds. gospodarstwa domowego dotyczą ograniczenia tematyki związanej z przygotowaniem potraw i przetworów, chowem przydomowym, uprawą warzyw i owoców mało znanych, a zwiększenia tematyki z zakresu: profilaktyki zdrowotnej, ekologii, podejmowania drobnej przedsiębiorczości. Nastąpiła większa aktywizacja kobiet w kierunku rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości, ekonomiki gospodarstwa domowego, ekologii w gospodarstwie domowym i produkcji żywności, edukacji żywieniowej (profilaktyka zdrowotna, a także współpracy z młodzieżą (szkoła żon, 4-H).

Pracownicy instytucji doradczych, obecnie w nowych strukturach administracyjnych, obawiają się głównie o zachowanie odrębności doradztwa na rzecz wiejskiego gospodarstwa domowego; zachowania kadry i bazy dydaktycznej ODR w dotychczasowej strukturze (w trakcie reorganizacji nie można stracić doświadczonej kadry) oraz o ujednolicenie struktury organizacyjnej Ośrodków odnośnie doradztwa na rzecz wgd.

Kolejny omawiany temat to rola jaką będzie spełniało doradztwo na rzecz wsi w procesie integracji Polski z Unią Europejską - jakie szanse z tego wynikają, a także jakie wyzwania i obawy związane są z tym procesem. W związku z tym potrzebne są wiarygodne i szczegółowe informacje dotyczące rozwoju doradztwa w Polsce i Unii Europejskiej oraz finansowania pracy doradczej. Pozwoli to ocenić szanse w możliwości powstania różnych form organizacyjnych pracy doradczej: państwowych, prywatnych, instytucji pozarządowych oraz specjalnych form doradztwa dla różnych grup (np. małych gospodarstw socjalnych). Potrzebne jest doradztwo w zakresie postępu w technologiach produkcji oraz wsparcie doradcze w tworzeniu grup producenckich przynoszących korzyści zrzeszonym rolnikom. W tym zakresie potrzebna jest pomoc doradcza w przygotowywaniu planów rozwoju gospodarczego.

Obawy natomiast wynikają z braku środków finansowych na realizację tematów, niskiego wynagrodzenia specjalistów jako elementu sprzyjającego odchodzeniu z pracy doradczej.

Pracownice instytucji doradczych uważają także, że ważne jest zorganizowanie seminarium szkoleniowego z tematyki integracji z UE, połączonego z wyjazdem do krajów UE liderek przedsiębiorczości.

Istotną rolę w pracy doradczej spełniają materiały i pomoce szkoleniowe, które chętnie są wykorzystywane przez specjalistki ds. wgd. Są one jednak używane z dużym trudem z różnych instytucji (np. opracowania Centrum Doradztwa i Edukacji - Oddział w Krakowie) dotyczące agroturystyki, wydawnictwa Instytutu Żywności i Żywienia, materiały Polskiego Towarzystwa Ekonomiki Gospodarstwa Domowego np.: „Eko Dom”, „*Gospodarstwo Domowe*”, „Domo-
wa książeczka budżetowa”, organizacji konsumenckich i uczelni. Materiały powinny być opracowane przez specjalistów, naukowców z danej dziedziny (tematyki), w formie umożliwiającej prezentację na szkoleniach. Bardzo pomocne byłoby opracowanie programów doradczych wraz z kompletem materiałów dla wykładowcy i uczestników. Pożądane są pomoce typu: broszury, ulotki, folie, slajdy, programy komputerowe, plakaty itd.

Podsumowując spotkanie ustalono, iż w 1999 roku w SGGW przygotowany zostanie przewodnik, w formie materiałów szkoleniowych, do wykorzystania w pracy specjalistek ds. wgd. Przewodnik powinien się składać co najmniej z trzech części tematycznych:

- I. Sposoby poprawy sytuacji dochodowej wiejskich rodzin poprzez rozwój drobnej przedsiębiorczości.
- II. Jak zapobiegać patologiom w rodzinie?
- III. Jak poprawić efektywność zarządzania wybranymi zasobami gospodarstw domowych?

Organizatorzy konferencji mają nadzieję, że efekty spotkania zadowolili zarówno teoretyków, badaczy-naukowców, jak i praktyków-doradców, bowiem jedni i drudzy mieli możliwości prezentacji swoich poglądów, przedstawienia problemów w celu wspólnego ich rozwiązywania.

ELŻBIETA KMITA

*Krajowe Centrum Doradztwa, Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich
Oddział w Krakowie*

EUROPEJSKIE FORUM TURYSTYKI WIEJSKIEJ

Zmiany strukturalne w rolnictwie odbijają się znacząco na sytuacji obszarów wiejskich w całej Europie. Tworzenie możliwości alternatywnego zarobkowania na wsi oraz przeciwdziałanie ekonomicznej słabości obszarów wiejskich stają się coraz bardziej istotne. Jedną z możliwości ochrony i poprawy sytuacji ekonomicznej wielu rodzinnych gospodarstw jest oferowanie usług w ramach szeroko rozumianej turystyki wiejskiej.

Wiodącą rolę na rynku turystyki wiejskiej zajmują od wielu lat Niemcy. Dotyczy to zarówno doświadczeń w zakresie rozwoju ofert turystycznych przez rodzimych rolników, jak i uczestnictwa Niemców w krajowym i zagranicznym ruchu turystycznym na wsi. W 1997 roku usługę „Urlop w zagrodzie chłopskiej” (Urlaub auf dem Bauernhof) oferowało 20.000 gospodarstw niemieckich. Ponad 2 miliony gości spędziło w nich przeciętnie 12 dni. Dla porównania w tym samym czasie w Austrii 2.300 gospodarstw oferowało w zaokrągleniu 20.000 miejsc noclegowych. O dynamice rozwoju tej formy wypoczynku w Niemczech świadczy wzrost liczby udzielonych noclegów: od 9,3 mln w 1986 roku do 23,8 mln w roku 1997. W ciągu ostatnich kilku lat co 5 Niemiec spędził swój urlop na wsi⁽¹⁾.

Turystyka wiejska w Niemczech nadzorowana jest przez Federalne Ministerstwo Wyżywienia, Rolnictwa i Leśnictwa wraz z podległymi mu urzędami i instytucjami w poszczególnych landach, jak również związane z rolnictwem organizacje samorządowe, w tym zwłaszcza Związek Rolników Niemieckich (DLG). Nic więc dziwnego, że właśnie Federalne Ministerstwo Wyżywienia, Rolnictwa i Leśnictwa podjęło inicjatywę organizacji Pierwszego Europejskiego Forum Turystyki Wiejskiej, które miało miejsce w Berlinie w dniach 24-25 stycznia br., przy okazji Międzynarodowych Targów Rolniczych „Grüne Woche’99”.

Celem konferencji była analiza aktualnej sytuacji w europejskiej turystyce wiejskiej i zasad jej funkcjonowania oraz ocena perspektyw rozwoju turystyki

(1) Za Klemens Unger: Wystąpienie na sesji plenarnej Europejskiego Forum Turystyki Wiejskiej, Berlin’99.

wiejskiej u progu trzeciego tysiąclecia. Tworzenie wizji nowoczesnej, efektywnej turystyki wiejskiej oparto na oczekiwaniach przyszłego klienta odnośnie standardu i zakresu usług, jakości i dostępności informacji, sprawności systemów rezerwacji i sprzedaży.

Dyskusja prowadzona była w czterech grupach warsztatowych:

I Grupa: „Profil wakacji wiejskich”

Moderatorem dyskusji była dr Gertruda Pichler z Federalnego Ministerstwa Rolnictwa i Leśnictwa Austrii. Uczestnikom postawiono pytania o współczesny wizerunek wypoczynku na terenach wiejskich, o istnienie jednolitego i konkurencyjnego profilu turystyki wiejskiej i bodźców do jego powielania przez potencjalnych usługodawców. Pytano o zasadność różnicowania profilu turystyki wiejskiej w poszczególnych krajach czy regionach, i wreszcie o potrzebę stosowania w turystyce wiejskiej działań promocyjnych, odmiennych niż w innych sektorach turystyki.

II Grupa: „Zakwaterowanie w turystyce wiejskiej”

Dyskusją w tej grupie kierowała Rita Barth, przewodnicząca Federalnego Zrzeszenia „Urlop w zagrodzie chłopskiej” w Szwajcarii. Rozważano problemy związane ze standaryzacją usług, w tym celowością określenia minimalnego poziomu zakwaterowania. Starano się odpowiedzieć na pytanie: jaki poziom zakwaterowania w turystyce wiejskiej jest możliwy do osiągnięcia i czym w ogóle jest koncepcja jakości w turystyce wiejskiej. Podjęto także próbę ustalenia różnic w poziomie jakości zakwaterowania, wynikających z dostosowania ofert do specyficznych grup celowych gości.

III Grupa: „Internet - sposób rezerwacji wiejskich wakacji w przyszłości”

Warsztaty prowadził dr Rainer Blencke reprezentujący IRS-Consult z Monachium. Starano się rozważyć następujące problemy: Jak wygląda współczesny system rezerwacji ofert w turystyce wiejskiej?; Czy Internet może stać się drogą rezerwacji ofert w przyszłości?; Czy można sobie wyobrazić stworzenie Europejskiego systemu rezerwacji ofert w turystyce wiejskiej? Dyskutowano także o znaczeniu doradztwa w tworzeniu współczesnych i przyszłych systemów rezerwacji.

IV Grupa: „Obszary wiejskie jako miejsce wakacyjnego wypoczynku”

Prowadzącym warsztaty był Dieter Popp z Bawarskiego Biura Doradztwa ds. Żywności, Środowiska, Turystyki i Rozwoju Regionalnego w Monachium. Wśród poruszanych problemów znalazły się: pozycja i wpływ turystyki wiejskiej na rozwój całego sektora turystycznego regionu, możliwości współpracy w regionach wiejskich, wpływ turystyki na poprawę infrastruktury obszarów wiej-

skich i zachowanie dziedzictwa kulturowego. Postawiono również tezę, iż turystyka wiejska wpływa korzystnie na rozumienie problemów wsi i rolnictwa przez osoby wypoczywające na wsi oraz dokonujące zakupów w ramach „Sprzedaży wprost z gospodarstwa”.

W podsumowaniu dyskusji warsztatowych dominowała myśl, iż wydobyć najbardziej charakterystycznych dla regionu wartości jest niezbędnym warunkiem sukcesu turystyki wiejskiej. Specyfika regionu (środowisko naturalne, tradycyjne zajęcia rolnicze i rzemieślnicze, zwyczaje, kultura) musi znajdować odzwierciedlenie zarówno w propozycjach wypoczynku, jak i promocji ofert. Dotyczy to zarówno usług noclegowych, gastronomicznych, handlowych i rozrywkowych. Aby urlop na wsi był atrakcyjny dla przyszłego gościa musi on nosić znamiona produktu markowego. Oferenci winni mieć jasną wizję, czym jest urlop wiejski i koncepcję jakości wraz z przejrzystymi zasadami jej oceny i prezentacji. Instytucje i osoby działające w danej wsi czy regionie muszą ze sobą ściśle współpracować w tworzeniu oferty oraz jej sprzedaży, gdyż jak wynika z badań rynku niemieckiego, młodzi turyści - „goście przyszłości” - zainteresowani są przede wszystkim zakupem pakietów wypoczynku. Chętnie korzystają też z elektronicznych systemów informacji i rezerwacji.

Turystyki wiejskiej nie można rozwijać jako celu samego w sobie. Celem powinien być rozwój regionu, a turystyka, o ile jego potencjał na to wskazuje, środkiem. Najważniejszym czynnikiem rozwoju regionalnego jest identyfikacja mieszkańców z regionem oraz świadomość długoterminowości procesów rozwoju. Najnowsze koncepcje europejskie zakładają, że rozwój obszarów wiejskich ma sprzyjać ochronie rolnictwa, ochronie wiejskiego krajobrazu oraz podniesieniu atrakcyjności terenów rolniczych i leśnych.

W konferencji udział wzięło ponad 120 osób reprezentujących pracowników administracji rządowej i samorządowej, członków stowarzyszeń kwaterodawców wiejskich i regionalnych organizacji turystycznych, przedstawicieli biznesu turystycznego i firm consultingowych z całej Europy. Poza wspomnianymi już krajami: Niemcami, Austrią i Szwajcarią reprezentowane były także: Belgia, Estonia, Finlandia, Hiszpania, Irlandia, Islandia i Polska. Z dużą satysfakcją należy odnotować, że w gronie uczestników można było odnaleźć licznych ekspertów pracujących w ostatnich latach w Polsce w ramach programów pomocowych. Organizatorzy konferencji zapowiedzieli kolejne Europejskie Forum Turystyki Wiejskiej w roku 2000.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, JOLANTA ZDROJEWSKA
*Akademia Rolnicza
w Poznaniu*

PODNIOSZENIE ŚWIADOMOŚCI I EDUKACJA ŚRODOWISKA WIEJSKIEGO W ZAKRESIE GOSPODARSTWA DOMOWEGO - PROGRAM EDUKACYJNY „BEZPIECZNY DOM”

W październiku i listopadzie 1998 roku pracownicy Studium Wiejskiego Gospodarstwa Domowego przeprowadzili cykl szkoleń na temat „Bezpieczny dom”. Wcześniej program tych szkoleń został przedstawiony, zaakceptowany, a następnie dofinansowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Podstawą do jego opracowania były badania przeprowadzone na przełomie roku 1997/98 przez pracowników Studium, oceniające świadomość zdrowotną, ekologiczną i wiedzę dotyczącą racjonalnego żywienia rodziny wiejskiej.

Wyniki badań przedstawione zostały na konferencji naukowej „Wieś i rolnictwo Wielkopolski - przyjmowanie zachodnioeuropejskich dróg rozwoju, utrzymanie własnej tożsamości, czy poszukiwanie innych rozwiązań”, która odbyła się w dniach 27-28 marca 1998 roku w Poznaniu. Wskazują one na niezadawalający poziom wiedzy zarówno w zakresie zagrożeń zdrowia jak i profilaktyki zdrowotnej, a także ekologii i racjonalnego żywienia. Większość respondentów czerpała wiedzę z tego zakresu z gazet, czasopism i telewizji. Zaskakująco mały procent sięga po nią do fachowych publikacji. Zdecydowana większość badanych uważała, iż brakuje innych form oświaty zdrowotnej, a przede wszystkim spotkań z fachowo przygotowanymi prelegentami. Zdaniem badanych dostęp do lekarzy specjalistów jest znacznie utrudniony, a niezadowolenie z ich usług ogromne. Być może to jest przyczyną szukania pomocy w niekonwencjonalnych formach leczenia (na 108 rodzin 1,9% korzysta tylko z takiej pomocy, a 50% zarówno z pomocy medycznej jak i paramedycznej). Większość respondentów prezentowała niewielki poziom wiedzy w zakresie radzenia sobie w sytuacjach trudnych lub zagrażających życiu. Niepokojący okazał się stan świadomości w odniesieniu do konieczności wykonywania badań profilaktycznych. Wyniki

badani wskazywały również na nieprzestrzeganie zasad zdrowego stylu życia czego przejawem było palenie tytoniu (w 67,6% rodzinach pali więcej niż jedna osoba), picie alkoholu (6,5% rodzin borykało się z problemem alkoholizmu), wielogodzinne spędzanie czasu przed telewizorem lub komputerem, co jest szczególnie niepokojące w odniesieniu do dzieci i młodzieży.

Świadomość ekologiczna również nie była zadawalająca. I tak na przykład większość badanych nie zwracała uwagi na zawartość związków toksycznych lub konserwujących zarówno w produktach żywnościowych jak i przemysłowych, na to czy opakowania tych produktów ulegają biodegradacji, jaki jest termin ich ważności, czy nie powodują uczuleń itp..

Badania w zakresie wiedzy na temat żywienia rodziny wskazały na preferowanie tradycyjnego modelu odżywiania, gdzie przeważają potrawy tłuste, słoje i wysokowęglowodanowe. W znacznej mierze badani nie wykazali się wiedzą w zakresie przechowywania żywności i z tego płynącymi zagrożeniami.

Biorąc pod uwagę wyniki badań, jak i zapotrzebowanie na tę wiedzę ze strony środowiska wiejskiego zrodził się pomysł stworzenia 30 godzinnego programu edukacyjnego pod nazwą „Bezpieczny dom”. Naczelną ideą przyświecającą twórcom programu było przekazanie podstawowych informacji związanych z profilaktyką zdrowotną, umiejętnością radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia zdrowia i życia oraz nagłych zachorowaniach, a także bezpiecznego urządzania i wyposażenia domu w ekologiczne materiały budowlane, dekoracyjne, elektroniczne sprzęty gospodarstwa domowego. W programie znalazły się również zagadnienia dotyczące roli roślin i zwierząt w gospodarstwie domowym. Dużą wagę poświęcono zasadom urządzania pomieszczeń dla dzieci, seniorów i osób niepełnosprawnych. Swoje miejsce znalazły też zagadnienia związane z ekologią, gdzie duży nacisk położono na usytuowanie wysypisk śmieci, szamb, zabezpieczenie studni, a także badania mikrobiologiczne własnych ujęć wody. Program obejmował również zasady higieny żywienia i żywności oraz właściwego przechowywania produktów spożywczych.

Szkolenia zostały zrealizowane przy współpracy Ośrodków Doradztwa Rolniczego w Sielinku, Kalsku, Piotrowicach, Starej Łubiance i Kościelcu.

W zajęciach wzięło udział 151 osób, a uczestnikami byli rolnicy, specjalistki ds. gospodarstwa domowego, posiadacze gospodarstw agroturystycznych oraz nauczyciele i uczniowie szkół rolniczych. Wszyscy słuchacze zaopatrzeni zostali w materiały szkoleniowe ułatwiające przyswojenie przekazywanych treści.

Szkolenia rozpoczynały się i kończyły testem sprawdzającym stan wiedzy z tematyki ujętej w programie. Analiza tych testów wykazała, iż poziom ten znacznie wzrósł po zajęciach, co przedstawia tabela 1 i 2.

Wyniki te pozwalają na wysnucie wniosku, że zrealizowana forma kształcenia była uzasadniona, efektywna i pożyteczna.

Tabela 1

Poziom wiedzy osób ankietowanych z zakresu zdrowia ekologii i żywienia przed i po szkoleniu

	Wiedza z zakresu					
	Zdrowia		Ekologii		Żywienia	
	Przed	Po	Przed	Po	Przed	Po
	szkoleniu		szkoleniu		szkoleniu	
Bardzo dobra	0	6	0	7	1	7
Dobra	8	97	11	115	53	117
Dostateczna	135	48	127	28	25	13
Mierna	8	0	18	1	2	0

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2

Ogólna ocena wiedzy z zakresu zdrowia, ekologii i żywienia

Ocena	Bardzo dobra (48-40 pkt)	Dobra (39-30 pkt)	Dostateczna (29-18 pkt)	Mierna (poniżej 18 pkt)
Przed szkoleniem	1	24	119	7
Po szkoleniu	11	109	30	1

Źródło: Opracowanie własne.

Wielką satysfakcję prowadzącym zajęcia - pracownikom Studium WGD sprawił fakt dużego zainteresowania przekazywanymi treściami i aktywność słuchaczy w czasie wykładów i ćwiczeń. Zarówno przeprowadzone szkolenia w ramach opisywanego wyżej programu, jak i inne kontakty Studium ze środowiskiem wiejskim w zakresie edukacji zdrowotnej, ekologicznej i żywieniowej wskazują na ciągły niedobór i niedosyt wiedzy z tego zakresu. Warto by się więc zastanowić nad opracowaniem szerszego programu edukacyjnego i objęciem nim nie tylko liderów i doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego, ale również szerokiej rzeszy mieszkańców wsi. Ogromną rolę mogą tu spełnić nie tylko wymienione powyżej ODR-y, ale również Izby Rolnicze, władze gmin, Uniwersytety Ludowe, fundacje działające na rzecz rolnictwa, szkoły rolnicze na poziomie średnim i wyższym, placówki oświaty pozaszkolnej, związki rolnicze, Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej oraz Ministerstwo Ochrony Środowiska.

W wielu przypadkach niewielkim nakładem sił i środków można uczynić naszą wieś bardziej przygotowaną do nowych realiów w jakich żyjemy, nie mówiąc o korzyściach dla własnej rodziny czy środowiska.

ROLNICTWO W NOWYM PODZIALE TERYTORIALNYM KRAJU

Tabela 1

UŻYTKOWANIE GRUNTÓW W 1997 R. Stan w czerwcu

Wyszczególnienie	Powierzchnia ogólna w ha	Użytki rolne			
		razem	grunty orne	sady	łąki i pastwiska
		w % powierzchni ogólnej			
POLSKA	31268502	59,0	45,0	0,8	13,2
DOLNOŚLĄSKIE	1994776	58,6	45,8	0,5	12,3
KUJAWSKO-POMORSKIE	1796972	64,6	56,2	0,7	7,7
LUBELSKIE	2511499	68,4	53,6	1,3	13,4
LUBUSKIE	1398444	39,8	29,6	0,3	9,9
ŁÓDZKIE	1821911	69,3	55,9	1,3	12,1
MAŁOPOLSKIE	1514410	58,2	38,1	1,2	19,0
MAZOWIECKIE	3559729	67,3	49,3	2,1	15,8
OPOLSKIE	941247	62,0	52,7	0,3	9,0
PODKARPACKIE	1792628	52,7	35,3	0,7	16,8
PODLASKIE	2017958	59,7	39,5	0,2	20,0
POMORSKIE	1829288	50,0	39,8	0,3	9,9
ŚLĄSKIE	1229404	50,5	37,1	0,9	12,5
ŚWIĘTOKRZYSKIE	1167234	62,5	47,7	1,8	13,0
WARMINSKO-MAZURSKIE	2420295	54,0	37,2	0,2	16,5
WIELKOPOLSKIE	2982559	63,6	52,9	0,6	10,1
ZACHODNIOPOMORSKIE	2290148	48,7	38,4	0,3	10,0

Tabela 2

POWIERZCHNIA ZASIEWÓW ORAZ ZWIERZĘTA GOSPODARSKIE W 1996 R.*

Stan w czerwcu 1996 r.

Wyszczególnienie	Powierzchnia zasiewów								Bydło	Trzoda chlewna
	ogółem w ha	w tym							na 100 ha użytków rolnych w szt.	
		pszenica	żyto	jęczmień	owies	rzepak i rzepak	ziemniaki	buraki cukrowe		
POLSKA	12296680	20,2	19,6	9,2	5,1	2,3	10,9	3,7	39	97
DOLNOŚLĄSKIE	770367	37,1	9,6	11,0	3,0	8,5	6,7	6,2	23	62
KUJAWSKO- POMORSKIE	953551	21,2	17,2	14,3	1,9	1,4	6,2	7,5	39	169
LUBELSKIE	1268735	24,6	14,4	8,7	7,0	0,9	11,6	5,8	36	77
LUBUSKIE	273404	18,5	23,8	13,2	4,7	3,1	5,7	4,0	19	69
ŁÓDZKIE	922500	12,1	32,0	4,0	4,1	0,3	17,4	2,0	45	91
MAŁOPOLSKIE	500379	26,0	5,2	8,8	6,8	0,4	18,8	0,6	53	62
MAZOWIECKIE	1572657	10,3	30,4	4,6	7,1	0,2	15,2	2,2	43	83
OPOLSKIE	472254	33,1	6,6	14,0	2,2	9,1	5,9	7,5	37	127
PODKARPACKIE	504279	28,5	11,5	5,5	7,2	1,3	17,8	2,1	42	50
PODLASKIE	732619	9,3	20,8	4,2	8,9	0,0	13,5	0,7	54	77
POMORSKIE	612057	22,8	21,7	10,2	4,7	4,1	7,9	2,9	30	105
ŚLĄSKIE	358367	20,5	16,6	10,3	4,3	3,2	13,6	1,3	37	66
ŚWIĘTOKRZYSKIE	474965	21,0	17,1	12,0	5,5	0,4	15,2	3,3	43	57
WARMINSKO- MAZURSKIE	691443	22,8	18,3	10,8	4,1	5,3	5,5	1,1	37	68
WIELKOPOLSKIE	1516295	15,1	23,0	10,3	3,3	1,2	7,5	4,6	43	221
ZACHODNIO- POMORSKIE	672808	23,6	20,8	14,5	5,8	4,9	5,4	3,7	20	73

* Dane Powszechnego Spisu Rolnego GUS.

Źródło: Dane Powszechnego Spisu Rolnego GUS. Polska w nowym podziale terytorialnym. Warszawa 1998.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

Identyfikacja priorytetów w modernizacji sektora rolno-spożywczego w Polsce. Praca zbiorowa. Wyd. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa. Warszawa 1998, s. 692.

Publikacja jest wynikiem pracy zespołu polskich i zagranicznych ekspertów, wykonanej w ramach projektu PHARE P9312/05-09/553. W perspektywie integracji z europejskimi strukturami gospodarczymi ważne jest zidentyfikowanie najistotniejszych dziedzin sektora rolno-spożywczego wymagających modernizacji oraz określenie kierunków ich rozwoju. Analiza wykonana przez zespół ekspertów pozwoliła na określenie najważniejszych dziedzin wymagających modernizacji wraz z próbą zdefiniowania szczegółowych potrzeb ich rozwoju.

Poszczególne rozdziały dotyczą następujących zagadnień: priorytety naczelne i branżowe w strategii rozwoju sektora rolno-spożywczego, sytuacja strukturalna i produkcyjna rolnictwa polskiego na tle rolnictwa UE, polityka strukturalna, rozwój obszarów wiejskich w Polsce, polityka środowiskowa, regulacje finansowe, przetwórstwo rolno-spożywcze, polityka społeczna, handel krajowy produktami rolno-spożywczymi, uwarunkowania handlu zewnętrznego produktami rolno-spożywczymi, propozycja kierunków transformacji sektora rolno-spożywczego, instrumenty polityki krajowej i regionalnej w sektorze rolno-spożywczym, uwagi na temat modernizacji rolnictwa i strategii rozwoju wsi w kontekście przystąpienia do Unii Europejskiej.

Analiza efektywności gospodarowania na podstawie analizy wskaźnikowej. Mariusz Tatka. Wyd. Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Oddział w Poznaniu, Poznań 1999, s. 62.

Publikacja jest uzupełnieniem materiałów szkoleniowych do kursu nt.: „Analiza efektywności gospodarowania na podstawie analizy wskaźnikowej”. Podstawowym celem opracowania jest przedstawienie możliwości podejmowania decyzji inwestycyjnych w gospodarstwach rolniczych w oparciu o powszechnie stosowane metody oceny finansowej.

Opracowanie ma charakter praktyczny i pomocne jest w podejmowaniu decyzji związanych z inwestowaniem w rolnictwie i wspomaganiem podejmowania decyzji przez rolników. Szczególnie przydatne może być dla doradców rolniczych zajmujących się analizą finansową w gospodarstwach rolniczych. Większość zagadnień omawianych w publikacji jest poparta przykładami praktycznymi.

W materiałach omówiono następujące zagadnienia: rachunek zysków i strat; przepływy pieniężne; bilans (wpływy zmian w kapitale obrotowym netto na należności, zobowiązania, zapasy); próg rentowności; wskaźniki ekonomiczne analizy sytuacji finansowej; metodą oceny efektywności inwestycji.

Pełne możliwości analizy finansowej zawarte są w aplikacji komputerowej „Analiza wskaźnikowa”, napisanej w arkuszu kalkulacyjnym Excel 5.0. Aplikację tę otrzymują uczestnicy kursów nt.: „Analiza efektywności gospodarowania na podstawie analizy wskaźnikowej”, organizowanych przez KCDRRiOW Oddział w Poznaniu.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać - łącznie z tabelami i wykresami - 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w KCDRRiOW na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 egzemplarz autorski.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

Krajowe Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich

Oddział w Poznaniu, 61-659 Poznań,

ul. Winogrody 63, Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”

